

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De impact van de kroongetuigenregeling op de veiligheid en praktijkvoering van advocaten

Sander, D.B.; Crijns, J.H.; Klapwijk, J.A.; Lochs, M.

Citation

Sander, D. B., Crijns, J. H., Klapwijk, J. A., & Lochs, M. (2023). *De impact van de kroongetuigenregeling op de veiligheid en praktijkvoering van advocaten*. Leiden: Universiteit Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3665581>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3665581>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

**Universiteit
Leiden**
Rechtsgeleerdheid

De impact van de kroongetuigenregeling op de veiligheid en praktijkvoering van advocaten

D.B. Sander

J.H. Crijns

J.A. Klapwijk

M. Lochs

© Universiteit Leiden, 2023. Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
Afkortingen	7
Samenvatting	9
1. Inleiding	12
1.1 Aanleiding en onderzoeksdoel	12
1.2 Onderzoeksvragen	14
1.3 Begrippen en afbakening	15
1.4 Opbouw.....	16
2. Methodologie	17
2.1 Deelvraag 1 en 4	17
2.2 Deelvraag 2.....	18
2.3 Deelvraag 3.....	22
2.3.1 Methodologie hoofdstuk 5.....	22
2.3.2 Methodologie hoofdstuk 6.....	24
2.4 Deelvraag 5.....	26
3. De Nederlandse kroongetuigenregeling en het Stelsel bewaken en beveiligen	27
3.1 De huidige kroongetuigenregeling.....	27
3.1.1 Algemeen	27
3.1.2 Twee typen overeenkomsten	28
3.1.3 De strafrechtelijke overeenkomst	30
3.1.4 De civielrechtelijke overeenkomst en getuigenbescherming	38
3.2 Een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling.....	41
3.3 Het Stelsel bewaken en beveiligen.....	42
3.4 De organisatie van de veiligheid van professionals in kroongetuigenzaken.....	44
4. De Nederlandse praktijk	46
4.1 Inleiding.....	46
4.2 Attitude van advocaten richting (bijstand in) kroongetuigen(zaken)	46
4.3 De impact van de kroongetuigenregeling op de praktijkvoering van advocaten	48
4.3.1 De impact op advocaten van cliënten te wier laste kroongetuigen verklaren.....	48
4.3.2 De impact op advocaten die kroongetuigen strafrechtelijk bijstaan	49
4.3.3 De impact op advocaten die kroongetuigen civielrechtelijk bijstaan.....	52
4.3.4 De verhouding tussen de strafrechtelijke en de civielrechtelijke rechtsbijstand.....	53
4.4 De impact van de kroongetuigenregeling op de veiligheid van advocaten.....	54

4.4.1	Ervaringen met betrekking tot (on)veiligheid	54
4.4.2	Veiligheidsmaatregelen en de effecten daarvan	57
4.5	Ter afsluiting	59
5.	De impact van de kroongetuige op advocaten in het buitenland	61
5.1	Inleiding.....	61
5.2	De Nederlandse situatie in context	62
5.2.1	De georganiseerdenisdaadcontext.....	62
5.2.2	De kroongetuigencontext	64
5.2.3	Tussenconclusie.....	65
5.3	De Nederlandse situatie toch als uitzondering.....	66
6.	De impact van de kroongetuige op kroongetuigenadvocaten in Italië	70
6.1	Inleiding.....	70
6.2	De Italiaanse kroongetuigenregeling: een introductie	70
6.2.1	<i>Collaboratori di giustizia</i>	71
6.2.2	Procedure en rechterlijk toezicht.....	71
6.2.3	Toezeggingen in de strafzaak	73
6.2.4	Getuigenbescherming	74
6.3	Italiaanse kroongetuigenadvocaten en hun veiligheid.....	76
6.3.1	Het werk van de Italiaanse kroongetuigeadvocaat	76
6.3.2	De veiligheid van Italiaanse kroongetuigenadvocaten	78
6.4	De impact van de inzet van kroongetuigen in Italië op hun advocaten	79
6.4.1	<i>Desk research</i>	80
6.4.2	Interviews.....	82
6.5	Ter afsluiting	85
7.	Reflectie op de onderzoeksbevindingen	86
7.1	Inleiding.....	86
7.2	De Nederlandse situatie: een nadere (normatieve) duiding.....	86
7.2.1	De impact van de huidige kroongetuigenregeling op advocaten	86
7.2.2	Naar een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling: vijf vragen .	89
7.3	De Nederlandse situatie vanuit rechtsvergelijkend perspectief.....	93
7.3.1	De impact van de kroongetuigenregeling op advocaten in het buitenland	93
7.3.2	De impact van de kroongetuigenregeling op advocaten in Italië	94
7.3.3	Slotsom	97
7.4	Oplossingsrichtingen	97
7.4.1	Het waarborgen van de veiligheid.....	98
7.4.2	Het verkleinen van de impact op de praktijkvoering.....	99
7.4.3	Het normaliseren van de rechtsbijstand aan kroongetuigen	100

8. Conclusies en aanbevelingen	102
8.1 Conclusies.....	102
8.2 Aanbevelingen.....	104
Literatuur	106

Voorwoord

Dit rapport bevat de verslaglegging van het onderzoek dat de Universiteit Leiden van 1 oktober 2022 tot 16 oktober 2023 in opdracht van de Nederlandse orde van advocaten heeft verricht naar de impact van de huidige en een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten. Graag spreken wij hier enige woorden van dank uit.

Allereerst aan de Nederlandse orde van advocaten voor het verstrekken van de opdracht tot dit onderzoek en de bereidheid om ons tijdens het onderzoek te ondersteunen, onder meer bij het leggen van contacten.

Verder zeggen wij graag dank aan al onze Nederlandse en Italiaanse respondenten en de organisaties waaraan zij zijn verbonden voor hun bereidheid om in uitgebreide interviews met ons hun ervaringen met en opvattingen over de inzet van kroongetuigen in relatie tot de positie van advocaten te delen. Wij zijn voorts dank verschuldigd aan al onze buitenlandse contacten die bereid waren schriftelijk te reageren op de vragen over hun jurisdicties die wij hun met het oog op de rechtsvergelijking hebben voorgelegd.

Wij zijn bovendien dankbaar richting degenen die ons in praktisch opzicht hebben geholpen bij het rechtsvergelijkende onderzoek naar Italië. Concreet gaat het daarbij om vertegenwoordigers van het Nederlandse Openbaar Ministerie in Italië Maartje Nieuwenhuis en Peter Hemmes, Nederlandse journaliste in Italië Sanne de Boer en tolk Karin van Liemt. Hun ondersteuning bij het meedenken over het rechtsvergelijkende onderzoek naar en in Italië, het leggen van contacten aldaar en de vertaling en vertolking was onmisbaar.

Wij danken bovendien Joost Nan, Gert-Jan van Olst, Liselotte Postma en Karin van Wingerde van de Erasmus Universiteit Rotterdam voor hun bereidheid mee te denken bij de opzet van het onderzoek en mee te lezen bij de conceptversie van het rapport.

Tot slot spreken wij graag onze dank uit aan Stijn van den Wijngaard, die gedurende de eerste maanden van het project aan het onderzoeksteam was verbonden, en Aimée Lijten, die als student-assistent onmisbaar was bij het transcriberen van de interviews.

David Sander, Jan Crijns, Hanne Klapwijk en Marianne Lochs

Leiden, 16 oktober 2023

Afkortingen

AA	:	<i>Ars Aequi</i>
aant.	:	aantekening
afl.	:	aflevering
AIVD	:	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
AMvB	:	Algemene Maatregel van Bestuur
appl.no.	:	<i>application number</i>
art.	:	artikel
bijv.	:	bijvoorbeeld
College van P-G's	:	College van procureurs-generaal
diss.	:	dissertatie
EHRM	:	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
e.a.	:	en anderen
etc.	:	et cetera
EU	:	Europese Unie
e.v.	:	en verder
HR	:	Hoge Raad
<i>ibid.</i>	:	<i>ibidem</i>
i.h.b.	:	in het bijzonder
i.w.tr.	:	inwerkingtreding
jo.	:	juncto
KMar	:	Koninklijke Marechaussee
MIVD	:	Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
m.n.	:	met name
m.nt.	:	met noot

NCTV	:	Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid
<i>NJ</i>	:	<i>Nederlandse Jurisprudentie</i>
NOvA	:	Nederlandse orde van advocaten
nr.	:	nummer
OM	:	Openbaar Ministerie
PI	:	penitentiare inrichting
par.	:	paragraaf
Rb.	:	rechtbank
red.	:	redactie
r.o.	:	rechtsoverweging
Sr	:	Wetboek van Strafrecht
<i>Stb.</i>	:	Staatsblad
<i>Stcrt.</i>	:	Staatscourant
Sv	:	Wetboek van Strafvordering
t.	:	tegen
<i>TPWS</i>	:	<i>Tijdschrift Praktijkwijzer Strafrecht</i>
vgl.	:	vergelijk
WODC	:	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum

Samenvatting

Dit onderzoek – dat door de Universiteit Leiden is verricht in opdracht van de NOvA – richt zich op beantwoording van de volgende vraag:

Welke impact heeft de huidige kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten, hoe zou deze impact kunnen veranderen wanneer deze regeling in de toekomst verder zou worden uitgebreid, en wat zou er tegen een eventuele negatieve impact kunnen worden gedaan?

Op basis van *desk research* zijn de huidige kroongetuigenregeling en de politieke plannen voor een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling in kaart gebracht (hoofdstuk 3). De impact van de huidige kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten is in beeld gebracht door daarover advocaten en vertegenwoordigers van het OM en de NCTV (N=21) te interviewen (hoofdstuk 4). Ook is rechtsvergelijkend onderzoek verricht: exploratief naar dertien landen (hoofdstuk 5) en intensiever naar Italië (hoofdstuk 6), teneinde te onderzoeken wat er in die landen bekend is over de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten. In hoofdstuk 7 worden de bevindingen uit hoofdstuk 4 normatief geduid, wordt besproken wat er valt te verwachten in het kader van een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling en worden oplossingsrichtingen verkend voor de geconstateerde knelpunten. Het onderzoek wordt in hoofdstuk 8 afgesloten met conclusies en aanbevelingen.

Geconcludeerd wordt dat de impact van de huidige kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van de betrokken advocaten groot is, in het bijzonder in de bekendere kroongetuigenzaken (*Passage, Marengo*). Wat de praktijkvoering betreft is die impact voor zowel kroongetuigenadvocaten als andersoortige advocaten goed voelbaar in termen van werkbelasting, financiën en/of inrichting van de praktijk. En wat de veiligheid betreft heeft die impact zich tot op heden in het bijzonder laten gevoelen in het *Marengo*-proces, met als absolute dieptepunten de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries, terwijl met name de strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten (en hun naasten) nadien zijn geconfronteerd met een aanhoudende dreigende situatie en als gevolg daarvan bijzonder ingrijpende veiligheidsmaatregelen. Met name deze veiligheidsimpact heeft tot gevolg dat er nog maar heel weinig advocaten anno 2023 bereid lijken te zijn kroongetuigen bij te staan. Ook lijken advocaten in het algemeen wat huiveriger om in grote georganiseerdemisdadzaken als *Marengo* te stappen, ook als niet-kroongetuigenadvocaat.

Op het eerste gezicht is de gedachte voor de hand liggend dat een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling de impact van het middel van de kroongetuige op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten alleen maar zal vergroten. Dat is echter de vraag. Het zal er vermoedelijk mede van afhangen onder welke voorwaarden en omstandigheden die regeling in werking zou treden, waarbij onder meer betekenis toekomt aan de toekomstige inrichting van het Stelsel bewaken en beveiligen, de aantrekkelijkheid van die regeling voor toekomstige kroongetuigen en het type zaken waarin toekomstige kroongetuigen worden ingezet. Het bijstaan van een kroongetuige die een betrekkelijk geringe rol heeft gespeeld in een fraude- of corruptiekwesitie zou voor de betrokken advocaat bijvoorbeeld niet zonder meer bijzondere gevolgen voor haar/zijn praktijkvoering of veiligheid hoeven te hebben.

Op basis van deze conclusies kunnen de volgende aanbevelingen worden gedaan:

1. Waar de laatste jaren in concrete gevallen de veiligheidsimpact van de inzet van kroongetuigen op onder anderen (toekomstige) advocaten nadrukkelijk als gezichtspunt op tafel ligt bij het maken van afwegingen omtrent de inzet van kroongetuigen, zou dit gezichtspunt in de toekomst bij het maken van dergelijke afwegingen onverminderd zwaarwegend moeten blijven. Daarbij is het aan de betrokken autoriteiten, waaronder het OM en de NCTV, om die impact zo goed mogelijk in beeld te brengen, en vervolgens aan het OM om die afwegingen in het licht daarvan zo zorgvuldig mogelijk te maken.
2. Er zou in concrete gevallen pas moeten worden overgegaan tot de inzet van kroongetuigen indien duidelijk is dat én hoe de veiligheid van alle (toekomstige) betrokkenen bij de zaak, inclusief advocaten, kan worden gewaarborgd. Dat betekent onder meer dat met betrekking tot advocaten van tevoren zo goed mogelijk moet worden ingeschat wat de veiligheidsimpact van die inzet op hen zal zijn, dat op dat moment zo helder mogelijk moet zijn hoe die impact – ook bij nadien veranderende omstandigheden – het hoofd zal worden geboden en wie daarvoor welke verantwoordelijkheid draagt.
3. Er zouden pas (onomkeerbare) stappen moeten worden gezet in de uitbreiding van de kroongetuigenregeling nadat de organisatie van de veiligheid van allen die daarvan de veiligheidsgevolgen zullen ervaren, inclusief advocaten, zodanig op orde is dat die veiligheid maximaal gewaarborgd zal kunnen worden. Deze aanbeveling is reeds gedaan door de Onderzoeksraad voor Veiligheid in zijn rapport *Bewaken en beveiligen. Lessen uit drie beveiligingssituaties* en inmiddels ter harte genomen door de minister.¹

¹ Zie voor het rapport de bijlage bij *Kamerstukken II 2023/23*, 29911, nr. 390; en voor de reactie van de minister *Kamerstukken II 2023/23*, 29911, nr. 395.

4. Nadat van overheidswege de benodigde maatregelen zijn getroffen om in concrete gevallen waarin kroongetuigen worden ingezet de veiligheid van advocaten maximaal te waarborgen, zou de beroepsgroep van advocaten er in gezamenlijkheid zorg voor moeten dragen dat kroongetuigen de rechtsbijstand (kunnen) krijgen waarop ze volgens de wet recht hebben, teneinde te voorkomen dat deze verantwoordelijkheid *de facto* slechts bij een kleine groep advocaten komt te liggen die daarvan dan alle (mogelijke) negatieve gevolgen moeten dragen.
5. Binnen de strafrechtspleging moet het gesprek (blijven) worden gevoerd over de vraag hoe bijstand door advocaten in kroongetuigenzaken op zodanige wijze kan plaatsvinden dat de veiligheid van advocaten zo min mogelijk in het geding komt, bijvoorbeeld door werkwijzen te ontwikkelen waarbij de identiteit van kroongetuigenadvocaten niet breder bekend wordt dan strikt noodzakelijk is. Omwille van de externe openbaarheid van het strafproces zou volledig anonieme strafrechtelijke bijstand van kroongetuigen evenwel tot een minimum beperkt moeten blijven.
6. Met het oog op het vergroten van de bereidheid binnen de advocatuur om kroongetuigen bij te staan, zou voorts binnen de beroepsgroep van advocaten het gesprek gevoerd moeten (blijven) worden over manieren om het middel van de kroongetuige en het verlenen van rechtsbijstand aan kroongetuigen zoveel mogelijk te normaliseren. Dit betekent dat kroongetuigen zoveel mogelijk worden beschouwd als meewerkende verdachten met een te respecteren proceshouding en dat advocaten die hun bijstand verlenen daarvan zo min mogelijk nadelen voor hun praktijkvoering, veiligheid of anderszins ondervinden.
7. In het licht van de grote impact die het bijstaan van kroongetuigen kan hebben op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten, zouden advocaten die dergelijke bijstand niettemin verlenen daarvoor steeds voldoende waardering moeten krijgen, in zowel materiële als immateriële zin.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en onderzoeksdoel

In het kader van de door de NOvA opgezette Taskforce Bescherming tegen ondermijning heeft de NOvA in de zomer van 2022 een onderzoek laten uitvoeren door onderzoeksbureau I&O Research naar fysieke en verbale agressie tegen en intimidatie en bedreiging van advocaten.² In de samenvatting van het onderzoeksrapport valt onder meer het volgende te lezen:

‘De helft van de advocaten (50%) maakte in de afgelopen twaalf maanden ten minste één vorm van agressie mee. Vier op de tien (40%) maakten zelfs meerdere incidenten mee. De meest voorkomende vorm van agressie was verbale agressie (41%). Daarna volgden intimidatie (34%), bedreiging (18%) en fysieke agressie (4%).³

Naar aanleiding van deze en de andere uitkomsten van dat onderzoek heeft de NOvA in het najaar van 2022 drie verdiepende onderzoeken uitgezet die verband houden met ondermijning en de advocatuur. Het voorliggende rapport vormt de verslaglegging van één van die drie onderzoeken, namelijk dat naar de impact van de huidige en een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling op advocaten.⁴

Discussies over het middel van de kroongetuige zijn niet nieuw; het middel mag zich al veel langer verheugen op de nodige maatschappelijke, politieke en juridische belangstelling. Het middel is ook nooit onomstreden geweest. Maar het perspectief van waaruit die discussies gevoerd worden, is de afgelopen jaren wel verschoven. Waar de vraag naar de wenselijkheid van de inzet van kroongetuigen aanvankelijk vooral werd benaderd vanuit een ethisch perspectief (is het te rechtvaardigen dat de overheid deals sluit met vermeende – niet zelden zware – criminelen?), een criminaliteitsbestrijdingsperspectief (de kroongetuige als noodzakelijk middel in de aanpak van de georganiseerde misdaad) en een juridisch perspectief (in welke mate moeten rechters(-commissarissen) betrokken worden bij de inzet van kroongetuigen, hoe kan de betrouwbaarheid van hun verklaringen worden gewaarborgd, etc.?), is er sinds 2018 een ander perspectief dominant(er) geworden: dat van de veiligheid van personen rond kroongetuigen en in kroongetuigenzaken. Deze perspectiefverschuiving moet worden begrepen tegen de achtergrond van de moord op de broer van *Marengo*-kroongetuige Nabil B., Reduan, in 2018, de moord op B.’s advocaat Derk Wiersum in 2019 en de moord op B.’s vertrouwenspersoon, tevens bekende misdadjournalist Peter R. de Vries in 2021. Unieke

² Van Miltenburg, Van Straaten & Bouwmeester 2022

³ *Ibid.*, p. 3.

⁴ De andere twee onderzoeken betreffen het gebruik van extra beveiligde en/of identiteitsversluitende communicatiemiddelen door advocaten (Universiteit Leiden) en betalingen (Erasmus Universiteit Rotterdam). Zie voor het eerstgenoemde onderzoek Klapwijk e.a. 2023.

gebeurtenissen in de geschiedenis van de Nederlandse strafrechtspleging, die mede daarom onze samenleving ernstig hebben geschokt.

Volgens Franken zijn vraagstukken van dreiging tegen en bescherming van professionals betrokken bij de strafrechtspleging niet van 2018, 2019 of 2021, maar spelen die al langer. Maar naar aanleiding van de moord op Derk Wiersum schrijft hij wel het volgende:

‘Toch heeft de moord op Derk volgens mij een nieuwe fase ingeluid. Relevant lijkt vooral het besef te zijn dat, ten minste in sommige strafzaken, een structureel of breed veiligheidsrisico kan bestaan. De opeenstapeling van de hiervoor genoemde voorbeelden [N.B.: de moord op Peter R. de Vries zou pas ruim een jaar na verschijning van dit artikel van Franken worden gepleegd; *toevoeging door de auteurs*], afkomstig uit een en hetzelfde onderzoek, is daarvoor een aanwijzing. Die voorbeelden maken duidelijk dat de dreiging zich niet beperkt tot een concrete deelnemer aan het strafproces, maar een meer algemene lading heeft. En dat is nieuw. In mijn perceptie is dreiging namelijk voorheen primair beschouwd als een gericht probleem: zij was gebaseerd op min of meer concrete aanwijzingen, zij was toegesneden op een specifiek, bedreigd persoon en zij kon aanleiding zijn voor bijzondere, op die persoon toegesneden beveiligingsmaatregelen. Als de veronderstelling juist is dat Derk is vermoord omdat hij rechtsbijstand verleende aan een kroongetuige, dan bestaat aanleiding dat beeld bij te stellen. Indien uitsluitend de professionele rol die in het strafproces wordt ingenomen tot dodelijk geweld aanleiding kan geven, als het ware zonder aanzien des persoon, dan zal een goed systeem van bewaken en beveiligen niet uitsluitend kunnen worden geënt op beschikbare informatie die min of meer concreet wijst op de noodzaak tot bescherming van die specifieke rechter, officier van justitie, opsporingsambtenaar, advocaat of een ander die een taak in het strafproces heeft te vervullen. Dan is immers voorstelbaar dat elke professional in de strafrechtspleging als potentieel doelwit kan gelden.’⁵

Dit is de achtergrond waartegen dit onderzoek is verricht: een mogelijke, in Frankens woorden, ‘nieuwe fase’, waarin in sommige strafzaken voor de betrokkenen een structureel veiligheidsrisico lijkt te bestaan, en drie concrete gebeurtenissen die personen rond een en dezelfde kroongetuige het leven hebben gekost.

Dit onderzoek spitst zich toe op de positie van advocaten. Welke impact heeft het middel van de kroongetuige op hen? En wat kan er tegen een eventuele negatieve impact worden gedaan? In dit onderzoek staan die vragen centraal. Het in kaart brengen van die impact en nadenken over mogelijkheden tot verbetering in het geval van een negatieve impact zijn dan ook de doelen van dit onderzoek. Daarbij gaat het zeker over de impact in termen van veiligheid, maar het net wordt breder uitgegooid doordat ook wordt onderzocht wat de inzet van kroongetuigen betekent voor de praktijkvoering van advocaten.

⁵ Franken 2020, p. 421.

1.2 Onderzoeksvragen

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt:

Welke impact heeft de huidige kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten, hoe zou deze impact kunnen veranderen wanneer deze regeling in de toekomst verder zou worden uitgebreid, en wat zou er tegen een eventuele negatieve impact kunnen worden gedaan?

Ter beantwoording van deze vraag moeten de volgende deel- en subvragen worden beantwoord:

1. Hoe luidt de huidige kroongetuigenregeling in Nederland en wat is er bekend over de toepassing daarvan in de praktijk?
 - a. In welke gevallen kan de kroongetuigenregeling worden toegepast en hoe vaak gebeurt dit in de praktijk?
 - b. Welke toezeggingen mogen aan getuigen worden gedaan en op welke wijze wordt daarvan in de praktijk gebruikgemaakt?
 - c. Wat is de voorgeschreven procedure voor de toepassing van de kroongetuigenregeling en hoe verloopt deze in de praktijk?
 - d. Hoe luidt de regeling rond het treffen van beschermingsmaatregelen voor de kroongetuige, zijn familie en juridische professionals in kroongetuigenzaken, en wat is er bekend over de praktijk dienaangaande?
2. Welke specifieke gevolgen heeft de inzet van kroongetuigen in Nederland voor de praktijkvoering en veiligheid van advocaten?
 - a. Wat zijn de specifieke gevolgen voor de praktijkvoering en veiligheid van advocaten die kroongetuigen bijstaan?
 - b. Wat zijn de specifieke gevolgen voor de praktijkvoering en veiligheid van advocaten die in kroongetuigenzaken anderen dan kroongetuigen bijstaan?
3. Wat is er bekend over de specifieke gevolgen van de inzet van kroongetuigen voor advocaten die hen bijstaan in andere landen? Welke specifieke maatregelen worden daar getroffen om mogelijke negatieve gevolgen te adresseren?

4. Welke aanpassingen in de kroongetuigenregeling zijn in de nabije toekomst te verwachten en wat zijn daarvan de mogelijke gevolgen voor de praktijkvoering en veiligheid van advocaten?
5. Welke conclusies kunnen worden getrokken met betrekking tot de impact van de inzet van kroongetuigen op advocaten? Welke aanbevelingen ten aanzien van de regelgeving en de praktijk kunnen op basis van deze conclusies worden gedaan?

1.3 Begrippen en afbakening

Ter nadere duiding van de hoofdvraag van dit onderzoek en afbakening, behoeven enkele begrippen die daarin worden gehanteerd en/of in het onderstaande vaak zullen terugkeren wat nadere toelichting. Waar nodig zal deze toelichting in de volgende hoofdstukken verder worden uitgebreid.

- Kroongetuige: een verdachte of veroordeelde met wie een overeenkomst in de zin van artikel 226h lid 3 respectievelijk 226k lid 1 Sv is gesloten.
- Kroongetuigenzaak: een strafzaak in het kader waarvan een dergelijke overeenkomst is gesloten.
- De huidige kroongetuigenregeling: het samenstel van artikel 226g-1 Sv, artikel 44a en 192 lid 2 Sr, het Besluit getuigenbescherming en de Aanwijzing toezeggingen aan getuigen in strafzaken.
- Advocaten (betrokken bij kroongetuigenzaken): advocaten die straf- en/of civielrechtelijke bijstand verlenen aan kroongetuigen, advocaten die bijstand verlenen aan verdachten te wier laste kroongetuigen verklaren, en advocaten die anderszins betrokken zijn bij of iets te maken hebben met kroongetuigen(zaken).
- Kroongetuigenadvocaat: een advocaat die straf- en/of civielrechtelijke bijstand verleent aan een kroongetuige.
- Naasten van advocaten: hun kantoorgenoten, familie en vrienden.
- Impact: de impact van de huidige en een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling op advocaten, in het bijzonder in termen van:
 - praktijkvoering: werkbelasting, financiën, inrichting van de praktijk, etc.; en
 - veiligheid: zowel in meer objectieve zin (in hoeverre zijn er objectieve, mogelijk zelfs op dreigingsanalyses van overheidswege gebaseerde concrete aanwijzingen dat een advocaat gevaar loopt en worden in reactie daarop

veiligheidsmaatregelen getroffen?) als in meer subjectieve zin (hoe (on)veilig voelt een advocaat zich en in hoeverre worden er in dat verband meer preventief veiligheidsmaatregelen getroffen?).

- Een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling: een kroongetuigenregeling zoals de – inmiddels demissionair – minister van Justitie en Veiligheid die blijkens haar Kamerbrief van 4 november 2022 voor ogen heeft.⁶

1.4 Opbouw

Dit rapport is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 wordt de methodologie toegelicht: hoe zal tot een beantwoording van de hoofdvraag van dit onderzoek worden gekomen? In hoofdstuk 3 worden de huidige kroongetuigenregeling, de praktijk zoals die zich op basis daarvan heeft ontwikkeld, en hetgeen er bekend is over een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling uiteengezet (deelvraag 1 en 4). In hoofdstuk 4 wordt ter beantwoording van deelvraag 2 ingegaan op de Nederlandse praktijk doordat een deel van de uitkomsten wordt gepresenteerd van interviews die zijn gehouden met actoren uit de Nederlandse strafrechtspleging over de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten. In hoofdstuk 5 en 6 wordt een blik over de grens geworpen (deelvraag 3). In hoofdstuk 5 worden de resultaten gepresenteerd van een inventariserend onderzoek naar wat er bekend is over de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten in een grote groep andere landen. In hoofdstuk 6 wordt meer verdiepend ingezoomd op één land: Italië. Wat kan er worden gezegd over de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten in dat land? In hoofdstuk 7 wordt, mede met gebruikmaking van de genoemde interviews voor zover de uitkomsten daarvan nog niet in hoofdstuk 4 aan bod zijn gekomen, nader gereflecteerd op de bevindingen uit de voorgaande hoofdstukken en wordt nagedacht over oplossingsrichtingen voor de geconstateerde knelpunten. Tot slot wordt in hoofdstuk 8 de hoofdvraag van het onderzoek kernachtig beantwoord. In dat hoofdstuk worden tevens enkele aanbevelingen gedaan.

⁶ *Kamerstukken II 2022/23, 29911, nr. 380.*

2. Methodologie

De hoofdvraag van dit onderzoek – Welke impact heeft de huidige kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten, hoe zou deze impact kunnen veranderen wanneer deze regeling in de toekomst verder zou worden uitgebreid, en wat zou er tegen een eventuele negatieve impact kunnen worden gedaan? – zal worden beantwoord door de deelvragen te beantwoorden. Hierna wordt per deelvraag uitgelegd hoe de beantwoording ervan tot stand is gekomen.

2.1 Deelvraag 1 en 4

Deelvraag 1 luidt:

Hoe luidt de huidige kroongetuigenregeling in Nederland en wat is er bekend over de toepassing daarvan in de praktijk?

- a. In welke gevallen kan de kroongetuigenregeling worden toegepast en hoe vaak gebeurt dit in de praktijk?
- b. Welke toezeggingen mogen aan getuigen worden gedaan en op welke wijze wordt daarvan in de praktijk gebruikgemaakt?
- c. Wat is de voorgeschreven procedure voor de toepassing van de kroongetuigenregeling en hoe verloopt deze in de praktijk?
- d. Hoe luidt de regeling rond het treffen van beschermingsmaatregelen voor de kroongetuige, zijn familie en juridische professionals in kroongetuigenzaken, en wat is er bekend over de praktijk dienaangaande?

En deelvraag 4 luidt:

Welke aanpassingen in de kroongetuigenregeling zijn in de nabije toekomst te verwachten en wat zijn daarvan de mogelijke gevolgen voor de praktijkvoering en veiligheid van advocaten?

Ter beantwoording van deze deelvragen is *desk research* gedaan. Om de huidige kroongetuigenregeling in Nederland in beeld te brengen (het eerste deel van de eerste deelvraag), zijn relevante rechtsbronnen bestudeerd en geanalyseerd. Het gaat daarbij om de

relevante wet- en regelgeving, jurisprudentie van het EHRM, de Hoge Raad en feitenrechters, parlementaire stukken en literatuur. Om tot een beantwoording van het tweede deel van de eerste deelvraag te komen – wat is er bekend over de toepassing van de huidige Nederlandse kroongetuigenregeling in de praktijk – is aanvullend literatuuronderzoek gedaan. Daarbij is vooral gekeken naar de bestaande wetenschappelijke literatuur op dit vlak, maar ook naar relevante beleidsdocumenten, zoals de Circulaire met betrekking tot de bewaking en beveiliging van personen, objecten en diensten 2023.⁷ De uitkomsten van deze *desk research* worden gepresenteerd in hoofdstuk 3.

Teneinde de vierde deelvraag te beantwoorden is de actuele politieke stand van zaken met betrekking tot een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling in beeld gebracht door de relevante parlementaire stukken te bestuderen en analyseren. Daarin heeft de – inmiddels demissionair – minister van Justitie en Veiligheid haar plannen voor een toekomstige kroongetuigenregeling uiteengezet. Ook deze plannen worden besproken in hoofdstuk 3. Voorts is in interviews met praktijkjuristen, die in de volgende deelparagraaf worden toegelicht, gesproken over wat er in de praktijk te verwachten valt van zo'n toekomstige kroongetuigenregeling. De uitkomsten daarvan, die ook zien op de beantwoording van de vierde deelvraag, komen in hoofdstuk 7 aan bod.

2.2 Deelvraag 2

Deelvraag 2 luidt:

Welke specifieke gevolgen heeft de inzet van kroongetuigen in Nederland voor de praktijkvoering en veiligheid van advocaten?

- a. Wat zijn de specifieke gevolgen voor de praktijkvoering en veiligheid van advocaten die kroongetuigen bijstaan?
- b. Wat zijn de specifieke gevolgen voor de praktijkvoering en veiligheid van advocaten die in kroongetuigenzaken anderen dan kroongetuigen bijstaan?

Ter beantwoording van deze deelvraag is *empirisch onderzoek* gedaan. Daarbij zijn in de periode van 7 februari tot en met 4 oktober 2023 semigestructureerde diepte-interviews afgenomen bij respondenten (N=21).⁸ Dat wil zeggen dat de interviews zijn afgenomen op basis van een topiclijst, maar de onderzoekers zich gedurende het interview ook hebben laten leiden door de

⁷ *Stcrt.* 2023, 18756 (i.w.tr. op 1 juli 2023).

⁸ Vgl. over deze methode Brent & Kraska 2021. Vgl. ook Tartaro 2021, hoofdstuk 9, i.h.b. p. 294.

antwoorden van respondenten door daarop door te vragen teneinde een dieper begrip te krijgen van de ervaringen en opvattingen van respondenten. In het geval van het OM zijn de interviews met enkele van zijn vertegenwoordigers voorafgegaan door een schriftelijke vragenlijst, die binnen de organisatie is beantwoord. Tijdens de interviews is met die vertegenwoordigers naar aanleiding van de antwoorden op de schriftelijke vragenlijst doorgepraat, wederom aan de hand van een topiclijst.

De topiclijsten kenden globaal de volgende indeling: (1) hoe ziet de praktijk van de respondent er in het algemeen uit en heeft z/hij ervaring met kroongetuigenzaken en, zo ja, welke?;⁹ (2) wat is de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering van advocaten?; (3) wat is de impact van de inzet van kroongetuigen op de veiligheid van advocaten?; en (4) welke verwachtingen heeft de respondent van een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling en de impact die daarvan zal uitgaan op advocaten? Bij de bespreking van deze thema's ging het in de interviews primair om de *eigen* ervaringen van de respondent met en opvattingen over de kroongetuige als middel en kroongetuigenzaken. Door daarover met hen te spreken, is getracht een beeld te verkrijgen van de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten. Vermelding verdient hier dat tijdens de interviews – meer secundair – ook is gesproken over wat de betrokken respondent weet over de impact van de inzet van kroongetuigen op advocaten *in het algemeen*, dus mogelijk ook los van hun eigen ervaring. De interviews hadden vooral die insteek als de betrokken respondent zelf geen ervaring had met kroongetuigenzaken. Bovendien is – ook meer secundair – met de respondenten gesproken over de impact van de inzet van kroongetuigen op hun naasten of, wanneer de betrokken respondent zelf geen ervaring had met kroongetuigenzaken, de naasten van advocaten in het algemeen. De impact die de inzet van kroongetuigen op hen heeft, is in dit onderzoek weliswaar niet *direct* onderzocht, in die zin dat die naasten geen zelfstandige respondenten in het empirische onderzoek zijn geweest, maar wel *indirect*, namelijk bij monde van de advocaten die wel als respondenten hebben opgetreden. Evenals hetgeen zij verteld hebben over de impact van de inzet van kroongetuigen op henzelf, wordt dat wat zij verteld hebben over de impact daarvan op hun naasten betrokken in de presentatie van de uitkomsten van het empirische onderzoek in hoofdstuk 4. Zoals eerder vermeld, komt hetgeen de respondenten hebben gezegd over een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling (gespreksonderwerp 4) aan bod in hoofdstuk 7.

⁹ In dit rapport wordt ter verwijzing naar functionarissen steeds gebruik gemaakt van zowel de vrouwelijke als de mannelijke vorm: 'z/hij', 'haar/hem', 'haar/zijn'. In het volle besef dat in de realiteit in individuele gevallen de meervoudsvorm ('zij/hen/hun') op zijn plaats zou zijn, wordt die omwille van de leesbaarheid van dit rapport niet expliciet gehanteerd, maar waar de vrouwelijke en mannelijke enkelvoudsvormen worden gebruikt, kunnen ook steeds die meervoudsvormen worden gelezen.

De interviews zijn afgenomen bij twee categorieën respondenten, die weer opgedeeld kunnen worden in verschillende subcategorieën:

1. Advocaten:
 - a. Met ervaring in kroongetuigenzaken:
 - i. Advocaten die zelf (een) kroongetuige(n) straf- en/of civielrechtelijk (hebben) bij(ge)staan (N=9);
 - ii. Advocaten die (een) verdachte(n) strafrechtelijk (hebben) bij(ge)staan te wiens/wier laste een kroongetuige heeft verklaard (N=2);
 - iii. Advocaten die anderszins betrokken zijn geweest in of te maken hebben gehad met kroongetuigen(zaken) (N=4).¹⁰
 - b. Zonder ervaring in kroongetuigenzaken (N=2).
2. Vertegenwoordigers van overheidsorganisaties die optreden in kroongetuigenzaken of daar anderszins mee te maken hebben, waaronder het OM en de NCTV (N=4).

Gezien de gevoeligheid van de onderzoeksthematiek zullen alle respondenten anoniem blijven. Evenmin zullen bepaalde bevindingen of uitlatingen worden toegeschreven aan individuele respondenten door middel van een nummer. Deze werkwijze is ook de basis waarop de respondenten hun medewerking aan ons onderzoek hebben verleend.

De selectie van respondenten heeft op drie manieren plaatsgevonden. De eerste houdt verband met het in de inleiding aangehaalde onderzoek van I&O Research. In de door dat onderzoeksbureau onder alle Nederlandse advocaten uitgezette enquête is respondenten onder meer gevraagd of zij bereid zijn door te praten over de kroongetuigenregeling.¹¹ 38 advocaten (4% van de enquêterespondenten) heeft die vraag bevestigend beantwoord.¹² Via de NOvA hebben de onderzoekers van de Universiteit Leiden een lijst met de gegevens gekregen van het deel van die advocaten dat daarvoor toestemming had gegeven. Na analyse van die lijst hebben de onderzoekers weer een kleiner deel van die advocaten benaderd voor een interview omdat gezien de over hen beschikbare publiek toegankelijke informatie het vermoeden was gerezen dat zij voor dit onderzoek interessante respondenten zouden kunnen zijn. De tweede selectiewijze hield in dat de onderzoekers op basis van hun eigen kennis en voor het publiek toegankelijke informatie of na suggesties van andere respondenten, al dan niet met tussenkomst van de NOvA, andere advocaten hebben benaderd om respondent te worden vanwege bijzondere

¹⁰ Categorie 1-a-iii is bedoeld voor respondenten met (gradueel) andere ervaring met kroongetuigen of kroongetuigenachtigen (zoals meewerkende getuigen) of in kroongetuigen(achtige)zaken dan de respondenten in categorie 1-a-i en -ii. Met betrekking tot enkele respondenten zou kunnen worden getwist over de meest toepasselijke categorie. In dat geval zijn ze ondergebracht in categorie 1-a-iii.

¹¹ Van Miltenburg, Van Straaten & Bouwmeester 2022, p. 9.

¹² *Ibid.*, p. 10.

affiniteit van die advocaten met de voorliggende onderzoeksthematiek. De derde manier om respondenten te selecteren was dat de onderzoekers op basis van hun eigen kennis overheidsorganisaties hebben geselecteerd die optreden in kroongetuigenzaken of daar anderszins mee te maken hebben. De concrete individuen die namens die organisaties vervolgens als respondent hebben opgetreden, zijn – in sommige gevallen na overleg met de onderzoekers en soms met tussenkomst van de NOvA – daartoe aangewezen door hun organisaties.

De interviews met alle respondenten zijn auditief vastgelegd met opnameapparatuur. Na afloop van een interview is het door een onderzoeker verbatim getranscribeerd of omgezet in een gedetailleerd gespreksverslag. Het transcript of gespreksverslag is vervolgens aan haar/hem ter goedkeuring voorgelegd. Die goedkeuring is soms afgeleid uit het uitblijven van een reactie (ook na *reminders*), werd soms expliciet en onvoorwaardelijk verleend, soms onder de voorwaarde dat door de respondent aangegeven passages uit het transcript verwijderd of aangepast zouden worden. Die wens is door de onderzoekers dan gehonoreerd, waarbij geen denaturering van het oorspronkelijke transcript of gespreksverslag heeft plaatsgevonden. De – al dan niet op verzoek van de respondent aangepaste – transcripten en gespreksverslagen zijn daarna gefinaliseerd.

Over deze gang van zaken zijn de respondenten steevast ruim vóór het interview per brief geïnformeerd. Indien nodig is een en ander voorafgaand aan het interview (en soms nadien ter herhaling) mondeling (nader) toegelicht. Alle respondenten hebben voor de beschreven gang van zaken hun toestemming verleend door een ook ruim van tevoren toegestuurd *informed consent*-formulier te ondertekenen. Zo'n formulier is ook steeds door een van de interviewende onderzoekers ondertekend.

Na de finalisering van de transcripten en gespreksverslagen zijn deze door de onderzoekers geanalyseerd en gecodeerd. Daarbij is gebruikgemaakt van Atlas TI. Hierbij is door de onderzoekers een *a-priori*-benadering gehanteerd door voorafgaand aan het coderen verschillende codes op te stellen aan de hand van de topiclijst en de verschillende thema's die in het interview aan de orde kwamen.¹³

De resultaten van dit empirische onderzoek staan beschreven in hoofdstuk 4 (voor zover het de impact van de *luidige* kroongetuigenregeling op advocaten betreft) en worden meegenomen in hoofdstuk 7 (waar het gaat om de verwachtingen van respondenten over een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling).

¹³ Decorte 2016, p. 486.

2.3 Deelvraag 3

De derde deelvraag luidt:

Wat is er bekend over de specifieke gevolgen van de inzet van kroongetuigen voor advocaten die hen bijstaan in andere landen? Welke specifieke maatregelen worden daar getroffen om mogelijke negatieve gevolgen te adresseren?

Ter beantwoording van deze deelvraag is tot op zekere hoogte internationaal (of: extern) rechtsvergelijkend onderzoek gedaan.¹⁴ Om de methodologie daarbij nader te duiden, is het goed onderscheid te maken tussen de aanpak ten aanzien van een grote groep landen die in hoofdstuk 5 zal worden besproken en die ten aanzien van het land dat in hoofdstuk 6 in het bijzonder onder de loep zal worden genomen, te weten Italië.

Het is goed hier te vermelden, zoals in hoofdstuk 5 en 6 zal blijken, dat de wijze waarop de rechtsvergelijking is verricht een zekere focus heeft aangebracht in de uitkomsten ervan. In hoofdstuk 5 ligt de focus op wat er in een grote groep buitenlanden bekend is over de impact van de kroongetuige op de *veiligheid* van advocaten. Het element praktijkvoering krijgt in dat hoofdstuk minder aandacht. In hoofdstuk 6 wordt ingezoomd op de impact van de kroongetuige op de praktijkvoering en veiligheid van *kroongetuigenadvocaten* en wordt minder expliciet ingegaan op die impact voor andere advocaten. De beantwoording van de derde deelvraag is dan ook gelegen in de combinatie van de bevindingen die in hoofdstuk 5 en 6 worden gepresenteerd.

2.3.1 Methodologie hoofdstuk 5

Om te onderzoeken wat er bekend is over de (veiligheids)impact van de inzet van kroongetuigen op advocaten in andere landen zijn de onderzoekers bij wijze van inventarisatie begonnen te onderzoeken of dat vraagstuk leeft in het maatschappelijke, politieke of juridische debat in andere landen. Daartoe is de nodige *desk research* gedaan door buitenlandse literatuur over dat vraagstuk op te zoeken via Google Scholar en de digitale bibliotheek van de Universiteit Leiden. Daarbij ging het overigens niet zozeer om een literatuurstudie (laat staan een systematische), als wel om een exploratieve blik op (mogelijk) relevante buitenlandse literatuur. Ook is getracht via Google nieuwsberichten te vinden over gebeurtenissen in het buitenland die raken aan de onderzoeksthematiek.

¹⁴ Vgl. over deze onderzoeksmethode Kestemont 2018, par. 3.3.

Daarnaast hebben de onderzoekers schriftelijk contact gezocht met professionals in het buitenland om daar hun licht op te steken voor wat betreft de vraag of en in hoeverre de thematiek van dit onderzoek ook daar speelt. Dat betroffen nu eens contacten die al tot het eigen netwerk van (collega's van) de onderzoekers behoorden en in de regel zelf ook academici waren, dan weer 'contacten' in de zin van personen (veelal academici, maar soms ook mensen uit de rechtspraak) wier namen de onderzoekers tegenkwamen bij de eerste inventarisatie van de situatie omtrent de kroongetuige in een bepaald buitenland. Bij de tweede groep personen ging het vaak om wetenschappers die blijkens gevonden literatuur affiniteit hebben met dat onderwerp, maar het kon bijvoorbeeld ook gaan om vertegenwoordigers van het Nederlandse OM in een bepaald buitenland. Er werd ook geregeld op namen van (potentiële) contacten gekomen doordat aanvankelijk aangeschreven contacten hun namen aan de onderzoekers doorgaven. Tot slot bleek uit de reacties van buitenlandse contacten dat zij de vragen van het onderzoeksteam in veel gevallen ook hadden besproken met hun plaatselijke collega's uit de wetenschap en/of rechtspraak.

Hierna is nog een brief uitgegaan namens de onderzoekers vanuit de NOvA naar buitenlandse balies. Ook daarin ging het primair om de vraag of de thematiek van dit onderzoek in het betreffende buitenland bekend klinkt. Op die brief is – ook na het herhaaldelijk versturen van herinneringen – slechts door enkele balies gereageerd, meestal kort en algemeen. Volledigheidshalve: naast onderstaande landen zijn ook twee contacten in Spanje en, via de NOvA, de Amerikaanse zusterbalie aangeschreven. Contact met die balie is nadien echter uitgebleven en via de Spaanse contacten is geen noemenswaardige informatie boven water gekomen.

Via de *desk research* en het aanschrijven van buitenlandse contacten is over de volgende dertien landen enige informatie verkregen:

- Australië (contact: een academicus)
- België (contacten: een academicus, tevens advocaat en de Orde van Vlaamse Balies)
- Canada (contacten: drie academici)
- Duitsland (contacten: twee academici)
- Finland (contact: een van de Poolse contacten, een academicus, met toevallige kennis over de Finse situatie)
- Frankrijk (contact: de Franse advocatenorde)
- Hongarije (contacten: een academicus, een rechter en een medewerker van het Europees Parlement)
- Kroatië (contact: een academicus)

- Polen (contacten: twee academici)
- Roemenië (contact: een medewerker van het hogerberoepsgerecht in Oradea, een stad in het noordwesten van het land)
- Slovenië (contact: een academicus)
- Verenigd Koninkrijk (contact: een academicus)
- Zweden (contact: een academicus)

In hoofdstuk 5 wordt de verkregen informatie over deze landen gepresenteerd. Daarbij hoort de methodologische kanttekening dat die informatie afkomstig is uit een beperkt aantal schriftelijke bronnen en/of is verstrekt door één of enkele buitenlandse contacten, terwijl de onderzoekers de juistheid en volledigheid van hetgeen hun door die contacten is medegedeeld, maar beperkt hebben kunnen controleren. Hiertegenover staat het volgende. De voornaamste vraag die aan de buitenlandse contacten is gesteld, is of de impact van de inzet van kroongetuigen op de (praktijkvoering en) veiligheid van advocaten en hun naasten in het land in kwestie een onderwerp van maatschappelijke, politieke en/of juridische discussie is. Die vraag is hun steeds gesteld onder verwijzing naar de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries. Als, zoals in Nederland, in een bepaald buitenland dergelijke incidenten aanleiding hebben gegeven tot een dergelijke discussie, ligt het voor de hand dat de aangeschreven contacten, steevast mensen met een vooraanstaande positie in de juridische academie of praktijk, daarvan op de hoogte zijn. Bovendien is de informatie over één buitenland vaak afkomstig uit meerdere monden. Het feit dat die monden dezelfde, vergelijkbare of in ieder geval niet tegenstrijdige informatie hebben gegeven, biedt ook een belangrijke waarborg voor de betrouwbaarheid ervan. Tot slot: ook tijdens de *desk research* zijn de onderzoekers niet gestuit op informatie die tegensprak wat de buitenlandse contacten hadden verteld.

2.3.2 Methodologie hoofdstuk 6

De aanpak beschreven in paragraaf 2.3.1 heeft vooral een globaal overzicht opgeleverd van de mate waarin de onderzoeksthematiek ook in buitenlanden een *issue* is. Ten aanzien van één land kon echter reeds aan het begin van het onderzoek in ieder geval de hypothese worden gesteld dat de veiligheid van procesdeelnemers in zaken met kroongetuigen tot op zekere hoogte een *topic of debate* is of tenminste is geweest, te weten Italië.

Aan die hypothese lagen ten grondslag de welbekende en niet aflatende strijd van de Italiaanse autoriteiten tegen de maffia,¹⁵ in welk kader veelvuldig gebruik wordt gemaakt van kroongetuigen, en in dat kader internationaal bekende incidenten, waarvan de moorden op onderzoeksrechters Borsellino en Falcone in 1992 ongetwijfeld tot de bekendste behoren.¹⁶ Hierom is besloten Italië nader onder de loep te nemen om te onderzoeken wat daar bekend is over de impact van de inzet van kroongetuigen op de veiligheid en praktijkvoering van advocaten. Het onderzoek naar Italië is daarmee in eerste instantie gericht op een nadere verkenning en duiding van de problematiek die in dit onderzoek centraal staat. Italië is dan ook niet op voorhand geselecteerd als gidsland voor mogelijke oplossingen voor de in dit onderzoek centraal staande thematiek. Dat laat natuurlijk onverlet dat bij het onderzoeken van Italië de oren en ogen wel degelijk zijn opgehouden voor eventuele manieren waarop daar een mogelijk negatieve impact van de kroongetuige op advocaten wordt tegengegaan.

Bij het onderzoek naar Italië is als volgt te werk gegaan. Ook met betrekking tot dit land is op dat punt eerst de nodige verkennende *desk research* gedaan. Mede gezien de beperkte beschikbaarheid van geschreven bronnen in een taal die de onderzoekers machtig zijn, is besloten dat het voor een goed beeld daarnaast nodig zou zijn enkele verdiepende gesprekken met experts te voeren. Daartoe is allereerst door middel van digitale afspraken contact gelegd met een vertegenwoordiger van het Nederlandse OM in Italië en met een Nederlandse journalist in Italië. Het doel daarvan was ten eerste om met hen inventariserend van gedachten te wisselen over de onderzoeksthematiek en ten tweede om relevante Italiaanse respondenten te vinden. Dit contact heeft geleid tot vijf Italiaanse respondenten, die in dit rapport ook weer anoniem zullen blijven: een hoogleraar criminologie, een hooggeplaatste vertegenwoordiger van het Italiaanse ministerie van Justitie met decennialange ervaring in georganiseerd misdadazaken als magistraat en drie kroongetuigenadvocaten.

Tijdens een vierdaags bezoek aan Italië hebben de onderzoekers aan de hand van topiclijsten semigestructureerde diepte-interviews gevoerd met drie van de vijf respondenten. Ter voorbereiding op een van die interviews is van tevoren een korte vragenlijst opgestuurd. Die is niet schriftelijk beantwoord, maar onder meer de beantwoording daarvan heeft plaatsgevonden gedurende het interview zelf. De interviews met de andere twee respondenten hebben vanuit Nederland met behulp van videoconferentie plaatsgevonden. Voor wat betreft de hoogleraar criminologie is in het interview op dezelfde manier te werk gegaan als beschreven in paragraaf

¹⁵ Vgl. daaromtrent De Boer 2020. Vgl. ook <https://ocindex.net/country/italy>: het georganiseerd misdadaadprobleem in Italië is nog altijd groot, gelet op de score van het land op de Global Organised Crime Index: 5.82, het hoogste in Zuid-Europa, het op vijf na hoogste in Europa en de 53e score ter wereld.

¹⁶ Zie over die moorden ‘Terugblik moord onderzoeksrechters Falcone en Borsellino (1992)’, NOS 16 januari 2023 (<https://nos.nl/video/2460052-terugblik-moord-onderzoeksrechters-falcone-en-borsellino-1992>).

2.2, dus met een audio-opname en een gespreksverslag. Dat interview heeft in het Engels plaatsgevonden. De overige interviews hebben plaatsgevonden met behulp van een tolk die de door de onderzoekers in het Nederlands gestelde vragen richting de respondenten hebben vertaald in het Italiaans en andersom de Italiaanse antwoorden van de respondenten richting de onderzoekers hebben vertaald naar het Nederlands. Die interviews zijn niet auditief vastgelegd, zodat een achteraf uitgewerkt verbatim transcript ook niet mogelijk was. In plaats daarvan hebben twee onderzoekers tijdens de interviews aantekeningen gemaakt, om daar achteraf gedetailleerde gespreksverslagen van te maken.

2.4 Deelvraag 5

Deelvraag 5 luidt:

Welke conclusies kunnen worden getrokken met betrekking tot de impact van de inzet van kroongetuigen op advocaten? Welke aanbevelingen ten aanzien van de regelgeving en de praktijk kunnen op basis van deze conclusies worden gedaan?

Deze deelvraag wordt beantwoord in hoofdstuk 7 en 8. In hoofdstuk 7 wordt nader gereflecteerd op de resultaten uit hoofdstuk 3-6, met onder andere aandacht voor oplossingsrichtingen voor de geconstateerde knelpunten. Daarna wordt in hoofdstuk 8, concluderend, de onderzoeksvraag kernachtig beantwoord. Uit die beantwoording worden vervolgens aanbevelingen afgeleid, die tevens in hoofdstuk 8 worden gepresenteerd.

3. De Nederlandse kroongetuigenregeling en het Stelsel bewaken en beveiligen

In dit hoofdstuk wordt eerst de huidige kroongetuigenregeling, inclusief de regels over getuigenbescherming, uiteengezet (par. 3.1). Vervolgens wordt de actuele politieke stand van zaken met betrekking tot een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling besproken (par. 3.2). In paragraaf 3.3 wordt stilgestaan bij het Stelsel bewaken en beveiligen. Er wordt afgerond met enkele opmerkingen over hoe de veiligheid van juridische professionals, in het bijzonder advocaten, in kroongetuigenzaken is georganiseerd (par. 3.4).

3.1 De huidige kroongetuigenregeling

3.1.1 Algemeen

Op 1 april 2006 traden de volgende regelingen in werking:

- i. de Wet toezeggingen aan getuigen in strafzaken,¹⁷ waarbij onder meer werden ingevoegd artikel 44a Sr en in Boek 2 ('Strafvordering in eersten aanleg'), Titel III Sv ('Onderzoek door de rechter-commissaris') een Vierde afdeling B ('Toezeggingen aan getuigen die tevens verdachten zijn') (art. 226g-j Sv), een Vierde afdeling C ('Toezeggingen aan getuigen die reeds veroordeeld zijn') (art. 226k Sv) en een Vierde afdeling D ('Maatregelen tot bescherming van getuigen') (art. 226l Sv);
- ii. de Wet van 12 mei 2005 tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht in verband met het niet afleggen van een getuigenverklaring na een daartoe strekkende toezegging,¹⁸ waarbij artikel 192 lid 2 Sr werd ingevoegd;
- iii. het Besluit getuigenbescherming;¹⁹ en
- iv. de Aanwijzing toezeggingen aan getuigen in strafzaken.²⁰

¹⁷ *Stb.* 2005, 254.

¹⁸ *Stb.* 2005, 255.

¹⁹ *Stb.* 2006, 21. Laatstelijk gewijzigd bij *Stb.* 2018, 246 (i.w.tr. op 1 augustus 2018).

²⁰ Zie voor de laatste versie *Stcrt.* 2020, 28135 (i.w.tr. op 1 juni 2020).

In dit rapport wordt met ‘de huidige kroongetuigenregeling’ deze wet- en regelgeving bedoeld.²¹ In deze paragraaf (3.1) staan i, iii en iv centraal. Artikel 192 lid 2 Sr (ii), waarin voor de weigerachtige kroongetuige een strafbedreiging van maximaal een jaar gevangenisstraf of een geldboete van de vijfde categorie is opgenomen, blijft hierna buiten beschouwing.

Het doel van de kroongetuigenregeling is het bevorderen van de strijd tegen de georganiseerde criminaliteit, waarin het verkrijgen van bewijsmateriaal op meer conventionele wijzen dan met gebruikmaking van kroongetuigen in toenemende mate een uitdaging is gebleken.²² Daarmee is overigens niet gezegd dat het middel van de kroongetuige vaak wordt ingezet; integendeel, het aantal gevallen waarin het tot een kroongetuigendeal is gekomen, is bij weten van de onderzoekers op twee handen te tellen. Daarvan zijn de gevallen in het *Passage*- en nog lopende *Marengo*-proces ongetwijfeld de bekendste (met kroongetuigen Peter La S. en Fred R. respectievelijk Nabil B.).²³ De voor de kroongetuigenregeling anno 2023 relevante en hieronder te bespreken jurisprudentie is voor een belangrijk deel afkomstig uit *Passage*.²⁴

Het voorgaande neemt vanzelfsprekend niet weg dat zich in de praktijk ook gevallen voordoen waarin een deel van het traject wordt afgelegd met een verdachte of veroordeelde om kroongetuige te worden, maar dat traject om de een of andere reden niet wordt voltooid, bijvoorbeeld omdat het OM en de potentiële kroongetuige niet tot overeenstemming komen over de voorwaarden van de overeenkomst. Het is geen publiek toegankelijke informatie hoeveel van dit soort onvoltooide kroongetuigentrajecten er in Nederland zijn geweest.²⁵

3.1.2 Twee typen overeenkomsten

Bij de bespreking van de huidige kroongetuigenregeling wordt hierna onderscheid gemaakt tussen twee typen overeenkomsten:

- i. de ‘overeenkomst te zullen getuigen’: de *strafrechtelijke* overeenkomst waarbij de verdachte of veroordeelde kroongetuige met de officier van justitie afspreekt in ruil voor bepaalde toezeggingen in zijn eigen strafproces een getuigenverklaring te zullen afleggen in een strafzaak tegen een ander (vgl. art. 226g lid 1 en 226k lid 1 Sv) (par. 3.1.3); en

²¹ Zie over de ‘uitzonderlijk lange en turbulente parlementaire geschiedenis’ Crijns 2023, commentaar op afd. Vierde Afdeling B Sv, aant. 2.

²² *Kamerstukken II* 1998/99, 26294, nr. 3, p. 3 en 6-8.

²³ Andere bekende processen zijn *Yellowstone* en *Eris*. Zie daarover Bijl 2023, par. 3.3 en 3.4.

²⁴ Zie voor een overzicht van de uitspraken van de feitenrechters <https://www.rechtspraak.nl/Bekende-rechtszaken/Liquidatieproces-Passage/Paginas/Waar-gaat-het-liquidatieproces-Passage-over.aspx>. Op 23 april 2019 heeft de Hoge Raad de arresten van het gerechtshof goedgekeurd bevestigd, zie ECLI:NL:HR:2019:600-605.

²⁵ Zie voor een voorzichtige inschatting Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018a, p. 84-85.

- ii. de ‘overeenkomst te zullen beschermen’: de *civielrechtelijke* overeenkomst waarbij de kroongetuige met de officier van justitie bij het Landelijk Parket belast met getuigenbescherming afspraken maakt over getuigenbescherming (vgl. art. 226l Sv jo. 7 lid 1 Besluit getuigenbescherming) (par. 3.1.4).²⁶

We maken dit onderscheid mede met het oog op de beantwoording van de onderzoeksvraag. Hoewel de bijstand aan de kroongetuige bij het sluiten van beide typen overeenkomsten ook door één en dezelfde advocaat kan worden geleverd, zijn daarbij in de regel verschillende advocaten betrokken: een (of meer) strafrechtelijke advocaat (of advocaten) om de kroongetuige bijstand te verlenen bij het sluiten van de strafrechtelijke overeenkomst alsmede in de strafzaken waarin hij getuige respectievelijk verdachte is, en een civielrechtelijke advocaat om de kroongetuige bij te staan bij het sluiten van de beschermingsovereenkomst (en het maken van allerhande civielrechtelijke afspraken over zijn toekomst).²⁷ De kring van advocaten die bij de kroongetuigenzaak betrokken zijn, kan bovendien nog worden uitgebreid als naast de kroongetuige diens (naaste) omgeving civielrechtelijke bijstand behoeft omdat de overheid ook met hen afspraken moet maken over het waarborgen van hun veiligheid (hoewel de genoemde civielrechtelijke advocaat vaak niet alleen de kroongetuige, maar ook deze naasten zal bijstaan). Zoals later in dit rapport zal blijken, kunnen deze onderscheidingen naar typen bijstand relevant zijn voor de impact van de kroongetuigenregeling op advocaten.²⁸

Het onderscheid tussen de strafrechtelijke en civielrechtelijke overeenkomst kan overigens wel genuanceerd worden. Weliswaar is het uitgangspunt van zowel de wetgever als de Hoge Raad dat beide trajecten strikt gescheiden zijn, de praktijk laat evenwel zien dat de trajecten in ieder geval in tijd nogal door elkaar kunnen lopen. Waar het uitgangspunt van de wetgever in 2006 leek te zijn dat met de kroongetuige pas over getuigenbescherming wordt gesproken nadat hij zijn (verminderde) straf heeft uitgezeten, blijkt uit de praktijk dat die bescherming voor kroongetuigen een zeer wezenlijk onderdeel is van de afspraken met het OM, in sommige gevallen zelfs zodanig dat éérst afspraken zijn gemaakt over getuigenbescherming – inclusief

²⁶ De termen ‘overeenkomst te zullen getuigen’ en ‘overeenkomst te zullen beschermen’ zijn ontleend aan Janssen 2013, p. 45 en 119.

²⁷ Overigens kan de bijstand van een civiele advocaat aan een kroongetuige (veel) meer behelzen dan de bijstand bij het sluiten van de overeenkomst te zullen beschermen. Zo is goed denkbaar dat een kroongetuige in verband met allerhande kwesties (bijvoorbeeld van personen- en familierechtelijke aard) civiele bijstand behoeft terwijl hij in het getuigenbeschermingsprogramma zit. Dergelijke bijstand, die mogelijk pas veel later nodig is dan in de fase van de totstandkoming van de overeenkomst te zullen beschermen, kan in theorie door weer een andere civiele advocaat worden verleend, maar juist gezien het veiligheidsbelang dat de kroongetuige steeds zoveel mogelijk onder de radar blijft, ligt het voor de hand dat hij daarvoor de civiele advocaat benadert die hem als kroongetuige al eerder bijstond en al op de hoogte is van zijn situatie. Zie voor een illustratie van de (typen) kwesties waarom het dan kan gaan én een onderstreping van het belang van civiele bijstand voor kroongetuigen EHRM 7 september 2023, appl.no. 17791/22 (*A e.a. t. Italië*). Zie verder par. 4.3.3.

²⁸ Zie verder hoofdstuk 4.

financiële toezeggingen – vóórdat de strafrechtelijke overeenkomst werd gesloten.²⁹ Janssen is hier kritisch op en stelt dat beide typen overeenkomsten niet alleen in tijd maar ook inhoudelijk met elkaar kunnen samenhangen:

‘Binnen de ene overeenkomst [de strafrechtelijke; *toevoeging van de auteurs*] kunnen slechts zeer beperkte toezeggingen worden gedaan, terwijl binnen de andere overeenkomst [de civielrechtelijke; *idem*], waarover [de kroongetuige] gelijktijdig met hetzelfde [OM] onderhandelt [...] en die bij de uitvoering nadrukkelijk met de eerste overeenkomst samenhangt, ruimte wordt gelaten voor onderhandelingen waarin de specifieke wensen en verwachtingen van die kroongetuige wel aan bod kunnen komen. Zowel de kroongetuige als het [OM] komt daardoor in een onmogelijke spagaat, nu afspraken die in de ene overeenkomst niet mogen worden gemaakt in de andere, gelijktijdige overeenkomst wel kunnen of zelfs moeten worden gemaakt.³⁰

Aangezien beide overeenkomsten met het OM worden gesloten, spreekt Janssen in beide gevallen van een ‘strafrechtelijke rechtsbetrekking’.³¹

Hoe het ook zij met de inhoudelijke samenhang tussen de straf- en civielrechtelijke overeenkomst, het gevolg van de wettelijke en jurisprudentieel bevestigde principiële scheiding tussen beide overeenkomsten is dat de rechters die de overeenkomst te zullen getuigen toetsen (zie par. 3.1.3.1) niet bevoegd zijn te oordelen over (geschilpunten rijzende uit) de overeenkomst te zullen beschermen.³² Dat brengt volgens Janssen mee dat het voor het OM verleidelijk kan worden om afspraken die in het kader van de strafrechtelijke overeenkomst niet mogen worden gemaakt, zoals het stellen van een financiële beloning tegenover het afleggen van de verklaring, onder te brengen in de getuigenbeschermingsovereenkomst, zodoende enerzijds de kroongetuige bewegend tot het daadwerkelijk afleggen van die verklaring, maar anderzijds het stelsel van artikel 226g e.v. Sv omzeilend.³³

Ondanks de temporele (en mogelijk inhoudelijke) verwevenheid van beide typen overeenkomsten bespreken wij hierna beide trajecten los van elkaar. Dat komt de overzichtelijkheid van de uiteenzetting van het juridisch kader ten goede.

3.1.3 De strafrechtelijke overeenkomst

In deze deelparagraaf wordt, in navolging van het Wetboek van Strafvordering, bovendien onderscheid gemaakt tussen twee typen kroongetuigen: kroongetuigen die tevens verdachten

²⁹ Janssen 2019, p. 61-62 en 65.

³⁰ Janssen 2013, p. 276.

³¹ *Ibid.*, p. 277.

³² Zie bijv. Rb. Amsterdam 27 april 2010, ECLI:NL:RBAMS:2010:BM2493 (*tussenwonnis Passage*), onder 5. Zie voor een pleidooi voor toetsing van de getuigenbeschermingsovereenkomst door de rechter-commissaris Moezel 2023.

³³ Janssen 2013, p. 214.

zijn (par. 3.1.3.1) en kroongetuigen die reeds zijn veroordeeld (par. 3.1.3.2). In de praktijk ligt de nadruk overigens op het eerste type. In vrijwel alle kroongetuigenzaken tot op heden in Nederland werden strafrechtelijke overeenkomsten gesloten met verdachten-kroongetuigen. Voor zover bij ons bekend is er tot op heden slechts in twee strafzaken in Nederland een strafrechtelijke overeenkomst gesloten met een veroordeelde-kroongetuige, waaronder de zogenoemde Groningse Zwembadmoord.³⁴

3.1.3.1 Verdachten-kroongetuigen

Naast artikel 44a Sr, het Besluit getuigenbescherming en de Aanwijzing toezeggingen aan getuigen in strafzaken zijn op verdachten-kroongetuigen in het kader van hun strafrechtelijke overeenkomst artikel 226g-j Sv van toepassing.

Inhoud van de overeenkomst

Blijkens artikel 226g lid 1 Sv bestaat de strafrechtelijke overeenkomst tussen verdachten-kroongetuigen en de officier van justitie uit afspraken over en weer. De kroongetuige neemt in ieder geval twee verplichtingen op zich: hij moet zich bereid verklaren ten laste van een verdachte in een andere strafzaak een verklaring af te leggen ten overstaan van de zittingsrechter in die zaak en hij moet volledige openheid van zaken geven over zijn eigen aandeel in de strafbare feiten waarop zijn verklaring ziet.³⁵ ‘Voorts kunnen afspraken worden gemaakt over de mate waarin de kroongetuige een beroep zal doen op het verschoningsrecht dat hem in verschillende hoedanigheden kan toekomen.’³⁶ In dat kader kan de kroongetuige afstand doen van (een deel van) zijn verschoningsrecht.³⁷

In ruil hiervoor doet de officier van justitie aan de kroongetuige toezeggingen. De belangrijkste is dat de officier van justitie een lagere straf zal vorderen dan z/hij had gedaan als de verdachte niet tevens kroongetuige was geworden. Daarbij zal z/hij een beroep doen op artikel 44a Sr. Dit bepaalt in lid 1 dat de rechter, nadat een afspraak is gemaakt met een verdachte-kroongetuige, de straf kan verminderen die z/hij aanvankelijk overwoog op te leggen. Daarbij houdt z/hij rekening met het feit ‘dat door het afleggen van een getuigenverklaring een belangrijke bijdrage is of kan worden geleverd aan de opsporing of vervolging van misdrijven’.

³⁴ Zie Rb. Noord-Nederland 23 december 2022, ECLI:NL:RBNNE:2022:4884-4887.

³⁵ Crijns 2023, commentaar op afd. Vierde Afdeling B Sv, aant. 8b.

³⁶ Aanwijzing toezeggingen aan getuigen in strafzaken, *Stcrt.* 2020, 28135 (i.w.tr. op 1 juni 2020).

³⁷ Crijns 2023, commentaar op afd. Vierde Afdeling B Sv, aant. 8b.

In lid 2 is vervolgens bepaald waarin de strafvermindering kan bestaan:

- a. ‘maximaal de helft bij een onvoorwaardelijke tijdelijke vrijheidsstraf, taakstraf of geldboete, of
- b. de omzetting van maximaal de helft van het onvoorwaardelijke gedeelte van een vrijheidsstraf, taakstraf of van een geldboete in een voorwaardelijk gedeelte, of
- c. de vervanging van maximaal een derde gedeelte van een vrijheidsstraf door taakstraf of een onvoorwaardelijke geldboete.’

In het uiterste geval belooft de officier van justitie dus de strafeis te zullen halveren. Daarmee is duidelijk dat strafrechtelijke immunititeit – zowel in de vorm van honderd procent strafvermindering als in de vorm van het volledig achterwege laten van strafvervolging – naar huidig recht een ontoelaatbare toezegging is.³⁸

Uit (oudere versies van) de Aanwijzing toezeggingen aan getuigen in strafzaken³⁹ blijkt wat voor toezeggingen nog meer toelaatbaar kunnen zijn. Crijns noemt onder andere de toezegging tot ‘het intrekken van een uitgaand verzoek tot uitlevering of een Europees arrestatiebevel ter strafvervolging’.⁴⁰ Uit de aanwijzing blijkt verder bijvoorbeeld dat het de officier van justitie vrijstaat een

‘schikking met betrekking tot de ontnemingsvordering met de verdachte of veroordeelde aan te gaan op grond van artikel 511c Sv. Een dergelijke schikking kan geen onderdeel zijn van een afspraak als bedoeld in artikel 44a Sr, maar de officier van justitie dient de rechter-commissaris wel over de totstandkoming en de inhoud van die schikking te informeren.’⁴¹

De Aanwijzing bevat overigens ook een lijst met ontoelaatbare toezeggingen in artikel 5. Zo is *plea bargaining* niet toegestaan (onder 1), mag de kroongetuige geen financiële beloning toegezegd worden (onder 4) en mag hem niet toegezegd worden dat tenuitvoerlegging van een rechterlijke beslissing geheel of gedeeltelijk achterwege gelaten zal worden (onder 6).⁴²

Voorts opent artikel 226g lid 4 Sv – in aanvulling op voornoemde mogelijke toezeggingen – ook nog de weg voor andersoortige afspraken. Daarnaar wordt verwezen met de term ‘gunstbetoon’.

‘Onder gunstbetoon valt het verrichten van handelingen die vallen binnen de normale bevoegdheden van de officier van justitie, die een relatief geringe omvang hebben en geen rechtstreeks verband houden met de beslissingen als bedoeld in de artikelen 348 en 350 Sv, maar die wel op enigerlei wijze invloed kunnen hebben op de bereidheid van een getuige tot het afleggen van een getuigenverklaring. Hierover kan de officier van justitie zelfstandig beslissen.’⁴³

³⁸ Vgl. Crijns 2010, p. 89-91. Overigens klinkt vanuit zowel de OM-hoek als de wetenschappelijke hoek al langer de roep om verruiming van de strafkortingsmogelijkheden; vgl. Groothoff 2019, p. 6-7.

³⁹ *Stcr.* 2020, 28135 (i.w.tr. op 1 juni 2020).

⁴⁰ Crijns 2023, commentaar op afd. Vierde Afdeling B Sv, aant. 7a.

⁴¹ Art. 2.4. Met dit uitgangspunt geeft de aanwijzing gehoor aan het oordeel van de Hoge Raad in zijn arrest van 23 april 2019, ECLI:NL:HR:2019:602, *NJ* 2019/327, m.nt. J.M. Reijntjes, r.o. 3.10 en 3.13.

⁴² Vgl. ten aanzien van het laatste HR 6 april 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZD1473, *NJ* 1999/565 (*Karman*).

⁴³ Art. 8.1 van de Aanwijzing toezeggingen aan getuigen in strafzaken, *Stcr.* 2020, 28135 (i.w.tr. op 1 juni 2020).

Dergelijke afspraken hoeven dus niet ter goedkeuring aan de rechter-commissaris te worden voorgelegd. Niettemin moet er wel proces-verbaal van worden opgemaakt, dat zo snel mogelijk bij de processtukken moet worden gevoegd (art. 226g lid 4 Sv).

‘Voorbeelden van gunsten zijn: het meewerken aan of het zich niet verzetten tegen een verzoek tot schorsing van de voorlopige hechtenis, de versnelde teruggave van inbeslaggenomen voorwerpen voor zover het belang van de strafvordering zich daartegen niet verzet, het bevorderen van de tenuitvoerlegging van de voorlopige hechtenis van de verdachte in een huis van bewaring dicht bij zijn sociale omgeving, het bevorderen dat de tenuitvoerlegging van een in het buitenland opgelegde straf in Nederland kan worden voortgezet in het kader van de WOTS of de WETS en het verlenen van voorspraak bij bestuursorganen als de IND en de Belastingdienst.’⁴⁴

Tot slot zij herhaald dat afspraken over getuigenbescherming geen onderdeel uitmaken van de strafrechtelijke overeenkomst. Die vallen ook niet onder het gunstbetoon. In het kader van de strafrechtelijke overeenkomst kan de officier van justitie hooguit toezeggen dat z/hij zal bevorderen dat dergelijke maatregelen in opdracht van het College van P-G’s en op basis van het Besluit getuigenbescherming zullen worden getroffen.⁴⁵

Procedure en rechterlijk toezicht

Vooropgesteld moet worden dat het sluiten van zo’n strafrechtelijke overeenkomst maar in bepaalde gevallen tot de mogelijkheden behoort. Blijkens artikel 226g lid 1 Sv – en dat volgt ook uit bovengenoemd doel van de kroongetuigenregeling – moet de kroongetuigenverklaring afgelegd worden in het kader van een opsporingsonderzoek naar misdrijven in de zin van artikel 67 lid 1 Sv ‘die gepleegd zijn in georganiseerd verband en gezien hun aard of de samenhang met andere door de verdachte begane misdrijven een ernstige inbreuk op de rechtsorde opleveren’, of naar misdrijven waarop naar de wettelijke omschrijving een maximale gevangenisstraf van acht jaar of meer is gesteld.

De totstandkoming van de strafrechtelijke overeenkomst begint met een voornemen van ofwel de toekomstige kroongetuige of de officier van justitie en, nadat de officier van justitie daartoe toestemming heeft gekregen van de hoofdofficier van justitie, een oriënterend gesprek waarbij de officier van justitie schriftelijk vastlegt wat de kroongetuigenverklaring op hoofdlijnen zal inhouden.⁴⁶ Op basis van zo’n gesprek beoordeelt de officier van justitie of het zinnig is met elkaar onderhandelingen aan te gaan.⁴⁷

⁴⁴ HR 23 april 2019, ECLI:NL:HR:2019:600 (*Passage*), r.o. 3.11 en art. 8.4 van de Aanwijzing toezeggingen aan getuigen in strafzaken, *Stcr.* 2020, 28135 (i.w.tr. op 1 juni 2020).

⁴⁵ Crijns 2023, commentaar op afd. Vierde Afdeling B Sv, aant. 8b.

⁴⁶ *Ibid.*, aant. 9a en b.

⁴⁷ *Idem.*

Tijdens het onderhandelingsproces kan de getuige zich laten bijstaan door een advocaat (art. 226h lid 1 Sv). Aan de getuige die nog geen advocaat heeft, wordt er een toegevoegd op last van de rechter-commissaris en door het bestuur van de Raad voor rechtsbijstand (*idem*). De loop van dit proces moet door de officier van justitie nauwkeurig worden gedocumenteerd.⁴⁸ Deze moet zich gedurende dit proces een oordeel vormen over de deugdelijkheid van de verklaring.⁴⁹ Mocht dit proces niet tot afspraken tussen de officier van justitie en de beoogde kroongetuige leiden, dan kan het OM niet gebruikmaken van hetgeen de getuige tot dat moment heeft verklaard (de zogenoemde kluisverklaringen). Artikel 226h lid 4 Sv bepaalt immers dat de stukken waarin een en ander is gerelateerd pas aan het dossier mogen worden toegevoegd *nadat* de rechter-commissaris de afspraken heeft goedgekeurd. Als de onderhandelingen op een gegeven moment stuklopen, zal die toetsing uitblijven en zullen die stukken dus buiten het dossier blijven.

Komt het wel tot afspraken, dan worden deze op schrift gesteld. Dat geschrift moet volgens artikel 226g lid 2 Sv een zo nauwkeurige mogelijke omschrijving bevatten van: de misdrijven waarover en zo mogelijk de verdachte te wiens laste de kroongetuige een verklaring wil afleggen, de strafbare feiten waarvoor de getuige zelf zal worden vervolgd en waarop de toezeggingen betrekking hebben, en de over en weer gemaakte afspraken, te weten de voorwaarden die aan de getuige zijn gesteld en waaraan hij bereid is te voldoen en de inhoud van de toezeggingen door de officier van justitie.

Vervolgens wordt advies ingewonnen van de landsadvocaat, waarna de hoofdofficier van justitie de afspraken voorlegt aan het College van P-G's, dat zich laat adviseren door de Centrale Toetsingscommissie.⁵⁰ Indien nodig kan de voorzitter van het College nog in overleg treden met de minister.⁵¹

De afspraken worden meermaals aan rechterlijke toetsing onderworpen, zowel voorafgaand aan de definitieve totstandkoming daarvan als tijdens het onderzoek ter terechtzitting in de betrokken strafzaken. De rechterlijke toetsing vooraf wordt verricht door de rechter-commissaris, op vordering van de officier van justitie, en nadat deze haar/hem alle relevante stukken heeft verschaft (art. 226g lid 3 jo. 226h lid 3 Sv). De rechter-commissaris hoort de beoogde kroongetuige (art. 226h lid 2 Sv). Uit artikel 226h lid 3 Sv blijkt dat z/hij een oordeel moet vellen over de rechtmatigheid van de afspraak; 'hij houdt daarbij rekening met de dringende noodzaak en met het belang van het verkrijgen van de door de getuige af te leggen verklaring'. Ook moet de rechter-commissaris de betrouwbaarheid van de getuigenverklaring

⁴⁸ Crijns 2023, commentaar op afd. Vierde Afdeling B Sv, aant. 9c.

⁴⁹ *Idem*.

⁵⁰ Crijns 2023, commentaar op afd. Vierde Afdeling B Sv, aant. 9e.

⁵¹ *Idem*.

beoordelen. Z/hij legt de beslissing neer in een gemotiveerde beschikking (art. 226h lid 3 jo. 226i lid 1 Sv). Daartegen kan de officier van justitie binnen twee weken in hoger beroep gaan bij de rechtbank, die zo snel mogelijk moet beslissen (art. 226i lid 2 Sv). Tegen het oordeel van de rechtbank staat vervolgens geen cassatieberoep open (art. 226i lid 3 Sv).

Als de uitkomst van de rechtmatigheidstoets door de rechter-commissaris positief is, komt de overeenkomst daadwerkelijk tot stand (art. 226h lid 3 Sv). Daarna hoort z/hij de getuige nogmaals (art. 226j lid 1), overigens zonder toepassing van de voorschriften omtrent bedreigde getuigen (art. 226j lid 2 Sv): kroongetuigen verklaren aldus altijd op naam. De verklaring die dan wordt afgelegd, vormt de basis voor het latere onderzoek ter terechtzitting in de strafzaak tegen de verdachte over wie de kroongetuige belastend verklaart.⁵² Als het onderzoeksbelang dat toestaat, deelt de rechter-commissaris aan die verdachte mee dat er een afspraak tussen de officier van justitie en de kroongetuige is gemaakt en wat de inhoud daarvan is (art. 226j lid 3 Sv). Over eventuele getuigenbescherming behoeft daarbij geen mededeling te worden gedaan (*idem*). De rechter-commissaris kan ambtshalve, op vordering van de officier van justitie of op verzoek van de kroongetuige bevelen dat de identiteit van de kroongetuige enige tijd geheim blijft voor de verdachte te wiens laste de getuige verklaart, welk bevel voor de beëindiging van het onderzoek door de rechter-commissaris weer moet worden opgeheven (art. 226j lid 4 Sv).

Vervolgens gaat de strafrechtelijke overeenkomst in twee strafzaken een rol spelen: bij voorkeur eerst in die van de verdachte te wiens laste de kroongetuige heeft verklaard en daarna in de zaak waarin de kroongetuige zelf verdachte is.⁵³ In beide zaken velde de zittingsrechter nog eens een eigen oordeel over de strafrechtelijke overeenkomst. Daarbij is de zittingsrechter formeel niet gebonden aan het eerdere oordeel van de rechter-commissaris.

Die zittingsrechter, overigens, is in de meeste kroongetuigenzaken tot op heden in ieder geval in eerste instantie de rechtbank, dus de rechter in eerste aanleg geweest. Dat hoeft echter niet het geval te zijn. In het *Passage*-proces hebben twee verdachten als kroongetuigen opgetreden: Peter La S. en Fred R. Met de tweede sloot het OM pas in hoger beroep een strafrechtelijke overeenkomst (en trouwens ook een civielrechtelijke), zodat de eerste zittingsrechter die zijn verklaring onder ogen kreeg het gerechtshof was, dus de appelrechter. Volgens de Hoge Raad is dat gezien art. 226g Sv niet ontoelaatbaar. Ook oordeelde de Hoge Raad dat het OM in een dergelijk geval niet verplicht is met tussenkomst van het gerechtshof de rechter-commissaris in te schakelen; dat mag het rechtstreeks doen teneinde de voorgenomen strafrechtelijke overeenkomst getoetst te krijgen. Tot slot oordeelde de Hoge Raad dat art. 414 Sv meebrengt dat het OM in hoger beroep nieuwe stukken aan het dossier mag toevoegen, ook als die een

⁵² Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018a, p. 107.

⁵³ Crijns 2023, commentaar op afd. Vierde Afdeling B Sv, aant. 4 en 5.

nieuwe kroongetuigenverklaring inhouden, mits een en ander verenigbaar is met de beginselen van een goede procesorde.⁵⁴

Of de zittingsrechter in eerste instantie nu de rechtbank of het gerechtshof is, in de strafzaak van de verdachte te wiens laste de kroongetuige heeft verklaard – de eerste strafzaak – moet de zittingsrechter oordelen over de bruikbaarheid van de kroongetuigenverklaring voor het bewijs. Dit betekent dat hij de verklaring onder meer dient te toetsen op rechtmatigheid en betrouwbaarheid.⁵⁵

Met rechtmatigheid wordt bedoeld dat de verklaring volgens de geldende voorschriften is verkregen, waarbij een eventuele onrechtmatigheid tot een rechtsgevolg in de zin van artikel 359a Sv kan leiden, bijvoorbeeld bewijsuitsluiting. In het kader van de kroongetuigenverklaring gaat het in het kader van de rechtmatigheid vooral om de vraag of de daaraan ten grondslag liggende afspraken aan het voornoemde normatief kader voldoen. In de *Passage*-zaak oordeelde de Hoge Raad dat de feitenrechter de toets van de rechtmatigheid niet met zoveel woorden in zijn uitspraak hoeft te motiveren, tenzij de verdediging hierop een verweer op grond van art. 359a Sv heeft gevoerd. Indien dat niet het geval is, mag uit het feit dat de verklaring voor het bewijs wordt gebruikt, worden afgeleid dat de rechter deze rechtmatig verkregen acht.⁵⁶

Bij betrouwbaarheid gaat het – uiteraard – om de betrouwbaarheid van de kroongetuigenverklaring. Is die onbetrouwbaar, dan zou die niet voor het bewijs gebruikt moeten worden. Bij de beoordeling van de betrouwbaarheid dient de rechter te betrekken dat de kroongetuige er zelf een groot belang bij heeft – in termen van strafvermindering, maar ook gezien alles wat in het kader van de getuigenbeschermingsovereenkomst is afgesproken – een verklaring af te leggen.⁵⁷ In verband met de toezeggingen die in ruil daarvoor aan hem gedaan zullen worden, ligt in het systeem bovendien een perverse prikkel voor hem besloten om enerzijds zo belastend mogelijk over anderen te verklaren en daarmee zijn verklaring voor de vervolging van cruciaal belang te maken teneinde zijn onderhandelingspositie te verbeteren, en om anderzijds zijn eigen rol in het geheel zo marginaal mogelijk voor te stellen teneinde de te verminderen strafeis in basis al zo laag mogelijk te laten uitvallen.⁵⁸ Tegen die achtergrond en zeker als die toezeggingen behoorlijk verstrekkend zijn, ligt er een zware verantwoordelijkheid bij de zittingsrechter om de betrouwbaarheid van de kroongetuigenverklaring (in het licht van de bezwaren daartegen van de verdediging) goed te onderzoeken.⁵⁹

⁵⁴ HR 23 april 2019, ECLI:NL:HR:2019:600 (*Passage*), r.o. 9.1-9.5. Zie hierover Hoving 2021, par. 6.2, i.h.b. p. 206-208.

⁵⁵ Daarnaast dient de verklaring vanzelfsprekend redengevend te zijn voor het bewijs van de tenlastelegging. Dit aspect blijft in het navolgende verder buiten beschouwing.

⁵⁶ HR 23 april 2019, ECLI:NL:HR:2019:600 (*Passage*), r.o. 3.15.

⁵⁷ Vgl. EHRM 1 juni 2023, appl.no. 19990/20 (*Adamco t. Slowakije*), par. 59.

⁵⁸ Vgl. Lochs 2021, p. 466.

⁵⁹ Vgl. EHRM 1 juni 2023, appl.no. 19990/20 (*Adamco t. Slowakije*), par. 62.

In dit licht wordt in de literatuur wel kritiek geuit op het gebrek aan transparantie over *alle* met de kroongetuige gemaakte afspraken: de zittingsrechter krijgt immers alleen de strafrechtelijke overeenkomst onder ogen en moet mede op basis daarvan de betrouwbaarheid van de kroongetuigenverklaring beoordelen, terwijl de civielrechtelijke overeenkomst in het kader waarvan met de kroongetuige zo mogelijk nog belangrijkere afspraken zijn gemaakt dan de afspraak over de strafkorting, zich aan het zicht van de zittingsrechter onttrekt. Beschikt de zittingsrechter bij die stand van zaken wel over alle relevante informatie om die betrouwbaarheidsbeoordeling te verrichten?⁶⁰

Soms is bovendien extra alertheid geboden, zoals in een situatie als die van *Passage*-kroongetuige Fred R.: hij kende als ‘gewone’ verdachte in eerste aanleg het gehele dossier, om pas in de appelfase kroongetuige te worden. Bij die stand van zaken moet de rechter extra oplettend zijn of de kroongetuige zijn verklaring niet teveel toesnijdt op hetgeen hem bekend is vanuit het dossier en op hetgeen de autoriteiten met het oog op de waarheidsvinding zouden willen horen.

Als de rechter na beoordeling van de rechtmatigheid en betrouwbaarheid de verklaring inderdaad voor het bewijs wil gebruiken, zal hij vervolgens moeten beoordelen of aan het bewijsminimum van artikel 344a lid 4 Sv is voldaan. Deze bepaling schrijft voor dat een bewezenverklaring niet louter mag berusten op de verklaringen van kroongetuigen, ook niet wanneer dit er meerdere zijn. Daarnaast geldt in geval sprake is van één kroongetuige, het gebruikelijke bewijsminimum van art. 342 lid 2 Sv dat meebrengt dat de rechter zich zal moeten afvragen of de op zichzelf voor het bewijs bruikbare kroongetuigenverklaring voldoende steun vindt in ander bewijsmateriaal. Ten slotte moet de rechter op grond van artikel 360 lid 2 Sv in zijn vonnis motiveren waarom het bewijs mede is aangenomen op basis van de kroongetuigenverklaring.⁶¹

Doorgaans is de zittingsrechter in de zaak van de kroongetuige zelf – de tweede strafzaak – als laatste aan de beurt om de strafrechtelijke overeenkomst te beoordelen. Acht hij deze rechtmatig, dan is de voor de kroongetuige relevantste beslissing van de rechter natuurlijk die van de straftoemeting. Strikt genomen is de rechter daarbij niet gebonden aan de toezeggingen van het OM. Tegelijkertijd is er praktisch wel degelijk sprake van enige gebondenheid. Allereerst via de motiveringsverplichtingen voor de rechter. Past z/hij op de voet van artikel 44a Sr strafvermindering toe, zoals de officier van justitie conform de afspraak zal vorderen, dan zal z/hij dat in het vonnis moeten motiveren (art. 359 lid 4 Sv). Maar als de rechter dat niet doet, zal dat ook uitleg in het vonnis behoeven, nu daarmee doorgaans voorbij zal worden gegaan aan een door het OM ingenomen uitdrukkelijk onderbouwd standpunt (art. 359 lid 2 Sv).

⁶⁰ Zie bijv. Lochs 2021, p. 466.

⁶¹ Vgl. Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018a, p. 129-130.

Naast deze motiveringsplichten is er gezien het (veronderstelde) belang van kroongetuigen als instrument in de strijd tegen de georganiseerde misdaad voor de rechter nog een belangrijke politieke prikkel om de toezeggingen van het OM te honoreren: doet z/hij dat niet, dan zal de bereidheid van toekomstige verdachten om nog kroongetuige te worden vermoedelijk substantieel afnemen, wat de kroongetuigenregeling tot een dode letter zal maken.⁶²

3.1.3.2 Veroordeelden-kroongetuigen

Zoals gezegd zijn de meeste kroongetuigendeals tot op heden gesloten met verdachten. Artikel 226k lid 1 Sv schept evenwel ook de mogelijkheid zo'n deal te sluiten met reeds veroordeelden. Daarbij zijn artikel 226g-j Sv van overeenkomstige toepassing (art. 226k lid 1 Sv).⁶³ Hét verschil tussen een kroongetuigendeal in de zin van artikel 226g lid 1 jo. 226h lid 3 Sv en artikel 226k lid 1 Sv is dat de belangrijkste strafrechtelijke toezegging aan de kroongetuige in het eerste geval betreft dat de officier van justitie strafkorting zal vorderen in de zaak waarin de getuige zelf verdachte is, terwijl in het tweede geval de toezegging wordt gedaan dat de officier van justitie:

'bij de indiening van een verzoekschrift om gratie een positief advies tot vermindering van de opgelegde straf met maximaal de helft zal uitbrengen. De voorwaarden voor het uitbrengen van een positief advies zijn dezelfde als genoemd in artikel 44a van het Wetboek van Strafrecht voor het vorderen en toepassen van strafvermindering.' (art. 226k lid 1 Sv)

De veroordeelde-kroongetuige kan dus in verband met een kroongetuigendeal gegratieerd worden, mits de bevoegde autoriteit – de minister⁶⁴ – het positieve advies van de officier van justitie volgt. Een afwijking daarvan ligt gelet op de hiërarchische ondergeschiktheid van het OM aan de minister en de betrokkenheid van de landsadvocaat, de Centrale Toetsingscommissie, het College van P-G's en mogelijk de minister zelf bij de totstandkoming van de strafrechtelijke overeenkomst (zie hierboven) evenwel niet voor de hand.

3.1.4 De civielrechtelijke overeenkomst en getuigenbescherming

Mede gezien het internationale en Europese mensenrechtenrecht rust – algemeen gezegd – op de overheid een zekere zorgplicht om bedreigde burgers bescherming te bieden.⁶⁵ Overigens brengt ditzelfde kader tegelijkertijd mee dat betrokken burgers niet kunnen worden verplicht zich door de overheid te laten beschermen; burgers, of dat nu kroongetuigen zijn of anderen,

⁶² Crijns 2023, commentaar op afd. Vierde Afdeling B Sv, aant. 5c.

⁶³ Met uitzondering van art. 226g lid 2 sub b Sv (art. 226k lid 2 Sv).

⁶⁴ Vgl. art. 4 lid 1 Gratiwet.

⁶⁵ Vgl. Korten 2015, hoofdstuk 2. Vgl. ook EHRM 28 oktober 1998, appl.no. 23452/94 (*Osman/Verenigd Koninkrijk*), par. 115 en 116. De vereisten uit dat arrest zijn in latere EHRM-rechtspraak veelvuldig herhaald. Zie Korten 2015, p. 91 (voetnoot 269) voor de nodige verwijzingen naar die rechtspraak.

hóéven veiligheidsmaatregelen dus niet te accepteren. Hieronder wordt de genoemde zorgplicht van de overheid besproken voor wat betreft kroongetuigen en personen om hen heen, zoals familieleden, maar ook advocaten. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de in deze paragraaf uiteen te zetten getuigenbescherming, de kern van de civielrechtelijke overeenkomst, en het Stelsel bewaken en beveiligen, dat in paragraaf 3.3 verder wordt besproken.

Artikel 226l Sv

De minister kan specifieke maatregelen treffen ter feitelijke bescherming van onder anderen kroongetuigen (art. 226l lid 1 Sv). Dat doet hij op een bij AMvB bepaalde wijze (*idem*). Die AmvB is het Besluit getuigenbescherming (zie hieronder). Deze bevoegdheid voor de minister hangt samen met het gevaar dat kroongetuigen kunnen lopen als gevolg van hun verklaring, die immers belastend is voor andere verdachten (van doorgaans zware criminaliteit) en vaak ook voor de criminele organisatie waaraan zij gelieerd zijn.

In artikel 226l lid 3 Sv is bepaald dat de minister opsporingsambtenaren kan aanwijzen die zich ter uitvoering van de getuigenbescherming voor medewerking daarbij kunnen ‘wenden tot een ieder’. Deze bevoegdheid wordt nader uitgewerkt in lid 4-7. De gedachte erachter is dat het voor de getuigenbescherming nodig kan zijn dat particuliere of semipublieke organisaties als banken en ziekenhuizen hun medewerking verlenen, bijvoorbeeld aan de identiteitswijziging van de getuige.⁶⁶ De verplichting daartoe volgt dus uit artikel 226l Sv.⁶⁷

Besluit getuigenbescherming

Het College van P-G’s kan ingevolge artikel 4 lid 1 van het Besluit getuigenbescherming een opdracht geven tot het opstellen van een dreigingsanalyse ten aanzien van onder anderen een kroongetuige en om advies uit te brengen over te treffen beschermingsmaatregelen en hun uitvoerbaarheid. Deze opdracht is gericht tot het ‘onderdeel belast met getuigenbescherming bij een landelijke eenheid’ van de politie (art. 4 lid 1 jo. 2 lid 1 Besluit getuigenbescherming).⁶⁸ Dit onderdeel is belast met het opstellen van dreigingsanalyses, het adviseren van het bevoegde gezag over bescherming van bedreigde personen en het daadwerkelijk uitvoeren van de beschermingsmaatregelen (art. 2 lid 1 Besluit getuigenbescherming). De officier van justitie bij het Landelijk Parket belast met getuigenbescherming (hierna: ‘landelijk officier

⁶⁶ Crijns 2023, commentaar op art. 226l Sv, aant. 5a.

⁶⁷ Uit de Politiewet 2012 volgt reeds de verplichting voor andere bestuursorganen om dergelijke medewerking te verlenen.

⁶⁸ In de praktijk aangeduid als team getuigenbescherming (TGB).

getuigenbescherming') heeft het gezag over het onderdeel (art. 2 lid 2 jo. 1 aanhef en onder d Besluit getuigenbescherming).

Naar aanleiding van de dreigingsanalyse en het advies kan het College van P-G's het onderdeel getuigenbescherming opdragen daadwerkelijk beschermingsmaatregelen te treffen (art. 5 lid 1 Besluit getuigenbescherming). Van het verstrekken van de opdracht stelt het College de minister terstond in kennis in de bij ministerieel besluit aangewezen gevallen (*idem*).⁶⁹ Die opdracht heeft een zekere geldigheidsduur (art. 5 lid 2 Besluit getuigenbescherming), die het College steeds kan verlengen (art. 8 lid 1 Besluit getuigenbescherming).

Als die opdracht is verstrekt, sluit de landelijk officier getuigenbescherming een schriftelijke overeenkomst met de kroongetuige – dat is die civielrechtelijke overeenkomst – 'waarin in ieder geval bepalingen zijn opgenomen omtrent de verplichtingen van de te beschermen persoon en van het onderdeel getuigenbescherming alsmede de gevolgen van niet-nakoming daarvan' (art. 7 lid 1 Besluit getuigenbescherming). Bij het sluiten van deze overeenkomst laten beide partijen zich bijstaan door een advocaat: de kroongetuige door een advocaat die de Staat in het verlengde van zijn zorgplicht aan hem toewijst en voor hem betaalt – en dat hoeft dus niet dezelfde advocaat te zijn als die de kroongetuige strafrechtelijke bijstand verleent –, en de landelijk officier getuigenbescherming door de landsadvocaat.⁷⁰

Maatregelen

Artikel 226l Sv noch het Besluit getuigenbescherming rept over de inhoud van de mogelijke getuigenbeschermingsmaatregelen. Die inhoud wordt aan de praktijk overgelaten en moet per geval worden bepaald, waarbij de inhoud van de dreigingsanalyse een cruciale rol speelt. Korten wijst erop dat opname in een getuigenbeschermingsprogramma de 'heftigste' categorie van maatregelen behelst. In dat geval kan worden gedacht aan maatregelen als persoonsbeveiliging, onderbrenging op een geheime locatie (in het buitenland), identiteitswijziging en financiële ondersteuning, waarbij de duur van de maatregelen zeer lang – en soms zelfs levenslang – kan zijn.⁷¹ Uiteindelijk gaat het er in de context van kroongetuigen daarbij vooral om dat zij onvindbaar worden voor het criminele milieu waarvan ze ooit zelf onderdeel uitmaakten.⁷²

⁶⁹ Zo'n ministerieel besluit is tot op heden niet tot stand gebracht; zie <https://wetten.overheid.nl/BWBR0019359/2018-08-01/0/Artikel5/informatie>.

⁷⁰ Korten 2015, p. 278.

⁷¹ *Ibid.*, p. 282-283 en 288-291.

⁷² *Kamerstukken II* 2022/23, 29911, nr. 380, p. 7.

Derden

De dreiging als gevolg van het feit dat een verdachte of veroordeelde kroongetuige is geworden, kan zich ook uitstrekken tot diens omgeving. Naast de kroongetuigen kunnen daarom derden worden betrokken in de getuigenbescherming. Het gaat dan om ‘de echtgenoot of levensgezel van de [kroongetuige], diens kinderen, naaste familieleden of andere personen, voor zover zij een nauwe betrekking onderhouden met de bedreigde persoon’ (art. 4 lid 2 Besluit getuigenbescherming). Ook zij zullen doorgaans civielrechtelijke bijstand behoeven bij het maken van afspraken omtrent hun veiligheid met het OM. Het behoeft weinig uitleg dat men – de minister, het OM, de betrokken advocaten en de te beschermen personen – er een behoorlijke kluif aan kan hebben tot afspraken te komen waarmee alle partijen kunnen leven als de veiligheidsbelangen of -behoeften van de kroongetuige respectievelijk diens omgeving (deels) uiteenlopen. Hierop wordt in par. 3.3 teruggekomen in het kader van de bespreking van de mogelijkheden tot beveiliging via het Stelsel bewaken en beveiligen.

3.2 Een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling

Op 4 november 2022 presenteerde de minister in een brief aan de Tweede Kamer op hoofdlijnen haar plannen voor een toekomstige kroongetuigenregeling.⁷³ Daarin vat ze die plannen samen onder de noemers: a) verbreding kroongetuigenregeling; b) rechterlijke toetsing; c) veiligheid; en d) aanscherpen Gratiwet.⁷⁴ Het meest in het oog springende plan is de uitbreiding van de kroongetuigenregeling door in bepaalde gevallen de mogelijkheid te bieden 100% strafkorting toe te zeggen.⁷⁵

Zoals gezegd komt een kroongetuige naar huidig recht ‘slechts’ in aanmerking voor een strafkorting van maximaal 50%. De gedachte achter de uitbreiding naar 100% is dat de huidige kroongetuigenregeling vooral interessant is voor verdachten die een forse gevangenisstraf boven het hoofd hebben hangen of daartoe al veroordeeld zijn. Maar voor verdachten die worden geconfronteerd met een strafeis van enkele jaren gevangenisstraf of voor veroordeelden die een dergelijke straf uitzitten, zal een strafkorting van maximaal 50% in veel gevallen niet opwegen tegen de offers die het zijn van kroongetuige in de praktijk veelal met zich brengt, met name in het kader van de getuigenbescherming, zo is de gedachte. Tegelijkertijd kan het naar de overtuiging van de minister waardevol zijn ook zulke verdachten of veroordeelden – in de Kamerbrief wordt gesproken van ‘facilitators’, ‘specifieke personen met een meer ondersteunende rol [...] maar een cruciale kennispositie’ – kroongetuigen te laten worden,

⁷³ *Kamerstukken II 2022/23*, 29911, nr. 380.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 4, 5, 6 en 9.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 4.

teneinde ‘in specifieke gevallen criminele netwerken [te] kunnen oprollen en kopstukken [te] kunnen aanpakken, waar dat nu niet lukt’. Een uitbreiding van de strafbepaling naar 100% zou hen over de streep moeten kunnen trekken.⁷⁶ Die korting is echter niet in alle gevallen aanvaardbaar, zo vindt de minister. De voorwaarde voor die zeer verstrekkende toezegging is dan ook dat de reële strafeis (dus: wat de officier van justitie in een vergelijkbaar geval zou hebben gevorderd) niet meer dan zes jaar onvoorwaardelijke gevangenisstraf bedraagt.⁷⁷

De vraag is natuurlijk of verdachten of veroordeelden voor wie de toezeggingen nu niet voldoende verstrekkend (kunnen) zijn om hen over de streep te trekken kroongetuige te worden, door het vooruitzicht van 100% strafbepaling wél bereid zullen zijn te gaan getuigen. Bijl betwijfelt dat gelet op de te maken ‘afweging van de kroongetuige tussen maximaal zes jaar of levenslang over de schouder kijken’.⁷⁸ In hoofdstuk 7 wordt uitgebreid ingegaan op, onder meer, de vraag of te verwachten valt dat een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling zoals de minister die voor ogen heeft, daadwerkelijk tot een toename van het aantal kroongetuigen in Nederland zal leiden alsmede op de vervolgvraag of, als zo’n toename zou plaatsvinden, er in de toekomst voldoende advocaten beschikbaar zullen zijn om die kroongetuigen bij te staan.

Tot slot verdient vermelding dat de minister naar aanleiding van het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid (zie hierover nader par. 3.3) in lijn met de wens van de Tweede Kamer heeft aangekondigd dat een uitbreiding van de kroongetuigenregeling pas kan worden doorgevoerd als het vraagstuk van beveiliging van de kroongetuige en diens omgeving op orde is gebracht.⁷⁹ Mede gezien die aankondiging, maar ook gelet op de val van het kabinet-Rutte IV is het koffiedik kijken wanneer een eventuele uitbreiding van de kroongetuigenregeling realiteit zou (kunnen) worden.

3.3 Het Stelsel bewaken en beveiligen

De in het voorgaande besproken getuigenbescherming die is belegd bij de minister, het OM en de politie (par. 3.1.4) moet worden onderscheiden van het Stelsel bewaken en beveiligen. ‘Het doel van het stelsel bewaken en beveiligen is het voorkomen van (terroristische) aanslagen op personen, objecten en diensten.’⁸⁰ Ook het bestaan van dit stelsel kan in verband worden

⁷⁶ *Ibid.*, p. 1-2 en 4. Deze overweging keert ook terug in Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018b, p. 404.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 4.

⁷⁸ Bijl 2023, p. 117. Overigens is zij uiteindelijk geen voorstander van deze verbreding, ‘gelet op de *cooperation paradox*, het risico op valse verklaringen’ en ‘de kosten voor het codificeren van de verbreding, het doen van de benodigde risicotaxaties en het voorzien in de getuigenbescherming’.

⁷⁹ *Kamerstukken II 2023/23*, 29911, nr. 395.

⁸⁰ *Circulaire met betrekking tot de bewaking en beveiliging van personen, objecten en diensten 2023 (Stcrt. 2023, 18756 (i.w.tr. 1 juli 2023))*, p. 4. Voor de goede orde: deze nieuwste versie van de circulaire geeft als zodanig nog geen uitdrukking aan de hervorming van het Stelsel bewaken en beveiligen zoals voorzien

gebracht met de zorgplicht van de overheid: waar het uitgangspunt is dat eenieder verantwoordelijk is voor haar/zijn eigen veiligheid, met ook een verantwoordelijkheid voor iemands werkgever, kan de dreiging tegen bepaalde personen zo groot worden dat er een verantwoordelijkheid rust op de overheid om hen in zekere mate bescherming te bieden.⁸¹ Anders dan het stelsel van getuigenbescherming, dat er is om specifieke categorieën getuigen in het strafproces en hun directe omgeving te beschermen, is het Stelsel bewaken en beveiligen niet een strafvorderlijk stelsel; ook als de dreiging losstaat van een strafvorderlijke context, kan bescherming binnen dit stelsel in beeld komen. Als voorbeeld valt te denken aan de bescherming van publieke ambtsdragers die vanuit hun functie een bepaalde dreiging ervaren. Tegelijkertijd kunnen het wel degelijk ook strafvorderlijke actoren zijn die binnen het stelsel worden beschermd, zoals rechters, officieren van justitie en advocaten.

Het Stelsel bewaken en beveiligen valt uiteen in een Rijksdomein onder gezag van de NCTV en een lokaal (decentraal) domein onder gezag van de hoofdofficier van justitie van het betreffende arrondissement.⁸² Uitgangspunt is dat personen, objecten en diensten worden beveiligd binnen het decentrale domein.⁸³ Binnen het Rijksdomein worden personen, objecten en diensten beschermd die een zeker (inter)nationaal belang vertegenwoordigen en – daarom – door de minister zijn aangewezen op een limitatieve lijst om binnen dit domein te worden beschermd.⁸⁴

De dreiging waartegen personen in het Rijks- of lokale domein moeten worden beschermd, wordt bepaald op basis van informatie van de politie, de KMar, het OM, de AIVD en de MIVD.⁸⁵ De daadwerkelijke veiligheidsmaatregelen worden getroffen door de politie en/of KMar, de uitvoeringsorganisaties in dezen.⁸⁶ De veiligheidsmaatregelen worden gebaseerd op dreiging en risico.⁸⁷ Dat brengt mee dat ze per geval qua duur en intensiteit behoorlijk kunnen variëren. Zo is een minder ingrijpende maatregel dat de woning of het kantoor van de te beveiligen persoon gedurende een bepaalde periode door de politie stelselmatig wordt geobserveerd. Meest ingrijpend is 24 uur per dag persoonsbeveiliging, zeker als die maatregel voor lange duur – soms vele jaren – moet worden getroffen.

Toegesplitst op de kroongetuigencontext valt binnen het Stelsel bewaken en beveiligen de bescherming die vaak óók nog nodig is naast de getuigenbescherming, namelijk die van een bredere kring van personen, anders dus dan de directe naasten van de kroongetuige als bedoeld

door de minister naar aanleiding van de bevindingen van de Onderzoeksraad voor Veiligheid (zie hiervoor het vervolg van deze paragraaf). Deze hervorming moet nog goeddeels haar beslag krijgen.

⁸¹ *Idem.*

⁸² Crijns 2023, commentaar op art. 226l Sv, aant. 3.

⁸³ *Circulaire met betrekking tot de bewaking en beveiliging van personen, objecten en diensten 2023 (Stcrt. 2023, 18756 (i.w.tr. 1 juli 2023))*, p. 4.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 4 en 8.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 11.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 8.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 12.

in art. 4 lid 2 Besluit getuigenbescherming. Hierbij valt te denken aan mensen die enerzijds in een zodanige persoonlijke relatie tot de kroongetuige staan dat ze een zeker gevaar lopen, maar anderzijds niet behoren tot diens meest nabije familieleden en geen zodanige band met hem onderhouden dat ze kunnen worden meegenomen in het getuigenbeschermingsprogramma. Voorts kan worden gedacht aan professionele procesdeelnemers die vanuit hun beroep een zeker gevaar lopen, zoals advocaten (van kroongetuigen), officieren van justitie en rechters.

Op 3 maart 2023 is het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid *Bewaken en beveiligen. Lessen uit drie beveiligingssituaties* gepubliceerd.⁸⁸ De conclusie daarin luidt dat op basis van de lessen die voortvloeien uit de beveiligingssituaties van de broer van Nabil B., Reduan B., voormalig advocaat van Nabil B. Derk Wiersum en diens voormalige vertrouwenspersoon en misdaadjournalist Peter R. de Vries, de conclusie kan worden getrokken dat het huidige Stelsel bewaken en beveiligen niet langer is opgewassen tegen de dreiging vanuit de georganiseerde misdaad.⁸⁹ Naar aanleiding hiervan heeft de minister op 31 maart 2023 een nieuw Stelsel bewaken en beveiligen aangekondigd, waarin onder meer ‘het gezag [...] eenduidig wordt ingericht’, namelijk bij de NCTV.⁹⁰

Het Stelsel bewaken en beveiligen mag zich dan ook al enige tijd verheugen op de nodige politieke belangstelling. Dat geldt breder – en al veel langer – voor ondermijnende criminaliteit. Daarover valt in de op Prinsjesdag 2023 gepresenteerde miljoenennota onder meer te lezen:

‘Door verschillende schokkende gebeurtenissen, zoals de moord op Peter R. de Vries en Derk Wiersum, wordt de veilige uitoefening van beroepen als (misdaad)journalist of advocaat onder druk gezet.’⁹¹

Vermelding verdient tot slot dat in het kader van diezelfde miljoenennota is aangekondigd dat het kabinet structureel €112 miljoen extra beschikbaar stelt om het Stelsel bewaken en beveiligen te verbeteren en uit te breiden.⁹²

3.4 De organisatie van de veiligheid van professionals in kroongetuigenzaken

Tegen de achtergrond van het voorgaande, in het bijzonder paragraaf 3.1.4 en 3.3 over getuigenbescherming en het Stelsel bewaken en beveiligen, en als brug naar de volgende hoofdstukken worden ter afronding van dit hoofdstuk enkele opmerkingen gemaakt over de

⁸⁸ Bijlage bij *Kamerstukken II 2023/23*, 29911, nr. 390.

⁸⁹ Zie m.n. p. 118-119.

⁹⁰ *Kamerstukken II 2023/23*, 29911, nr. 395, i.h.b. p. 5.

⁹¹ *Kamerstukken II 2023/24*, 36410, nr. 1, p. 22.

⁹² <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/prinsjesdag/veiligheid>.

manier waarop de veiligheid van juridische professionals in kroongetuigenzaken, rechters, officieren van justitie en in het bijzonder advocaten, is georganiseerd.

Opname in een getuigenbeschermingsprogramma is voor deze professionals uiteraard geen optie. Zij behoren immers niet tot de bijzondere categorieën getuigen voor wie het Wetboek van Strafvordering dergelijke programma's mogelijk maakt en ook niet tot de naasten van zulke getuigen. Als het dan gaat om bescherming van overheidswege is naast getuigenbescherming het Stelsel bewaken en beveiligen het enige andere stelsel. Als de dreiging tegen juridische professionals in kroongetuigenzaken groot genoeg is, kunnen zij derhalve worden beveiligd binnen dat stelsel. In de praktijk gebeurt dit ook daadwerkelijk.

In het kader van bescherming binnen het Stelsel bewaken en beveiligen werden juridische professionals tegen wie dreiging bestond vóór de moord op Derk Wiersum (september 2019) ondergebracht in het decentrale domein. Na die moord is dat in zoverre veranderd dat de NCTV, als gezagsdrager in het Rijksdomein, betrokken is geraakt bij de bescherming van juridische professionals in het kader van de processen rondom Ridouan T.: *Marengo* en *Eris*. Sindsdien gebeurt het dus ook dat juridische professionals (in kroongetuigenzaken) ter bescherming worden ondergebracht in het Rijksdomein van het Stelsel bewaken en beveiligen. Het is geen publiek toegankelijke informatie om hoeveel individuen het daarbij op dit moment gaat. Hiernaast is onderbrenging in het decentrale domein voor juridische professionals onverminderd een mogelijkheid. Bij dit alles hoort de kanttekening dat in het toekomstige Stelsel bewaken en beveiligen als gezegd het gezag op één plek wordt belegd: bij de NCTV, en het decentrale domein als zodanig wordt afgeschaft.

Voor het overige dragen juridische professionals in kroongetuigenzaken zelf de verantwoordelijkheid om hun veiligheid te organiseren. Toegespitst op advocaten is denkbaar dat zij zelf – al dan niet (financieel) ondersteund door het kantoor waarbij ze werken – hun veiligheid inkopen, bijvoorbeeld door een particulier beveiligingsbureau in te schakelen om veiligheidsmaatregelen te treffen rond woning of kantoor. Ook persoonsbeveiliging kan worden ingekocht. Tot slot is denkbaar dat een advocaat geheel zelfstandig veiligheidsmaatregelen treft omdat z/hij daar om de een of andere reden aanleiding toe ziet. Die hoeven overigens niet al te vergaand te zijn; ze kunnen bijvoorbeeld ook bestaan in dagelijks een andere route van kantoor naar huis nemen of extra oplettend zijn in de openbare ruimte.

In het volgende hoofdstuk wordt op basis van het empirische onderzoek onder meer ingegaan op de manier waarop de veiligheid van advocaten in kroongetuigenzaken van overheidswege en door henzelf *in de praktijk* wordt georganiseerd.

4. De Nederlandse praktijk

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten gepresenteerd van het in paragraaf 2.2 beschreven empirische onderzoek, voor zover het gaat om de *huidige* kroongetuigenregeling. Wat respondenten hebben gezegd over een eventuele *toekomstige*, uitgebreide kroongetuigenregeling komt aan bod in hoofdstuk 7. Hierna wordt allereerst ingegaan op de houding van de geïnterviewde advocaten ten opzichte van de kroongetuige als middel en hun bereidheid bijstand te verlenen in kroongetuigenzaken (par. 4.2). Vervolgens wordt de impact van de huidige kroongetuigenregeling op advocaten besproken, in termen van praktijkvoering (par. 4.3) en veiligheid (par. 4.4). In paragraaf 4.4 wordt tevens ingegaan op de maatregelen die worden getroffen ter waarborging van de veiligheid van advocaten die betrokken zijn in kroongetuigenzaken en de effecten die deze maatregelen hebben. In paragraaf 4.3 en 4.4 wordt steeds onderscheid gemaakt tussen kroongetuigenadvocaten die strafrechtelijke bijstand verlenen (vgl. par. 3.1.3), kroongetuigenadvocaten die civielrechtelijke bijstand verlenen (vgl. par. 3.1.4) en advocaten die anderszins in kroongetuigenzaken optreden, en de naasten van al deze typen advocaten (hun kantoorgenoten, familie en vrienden).

Zoals in paragraaf 2.2 reeds aangegeven, zullen – gezien de gevoeligheid van het thema van dit onderzoek – alle respondenten anoniem blijven. Evenmin zullen bepaalde bevindingen of uitlatingen worden toegeschreven aan individuele respondenten door middel van een nummer. De bevindingen van het empirische onderzoek zoals die in dit hoofdstuk worden beschreven, berusten op een door de onderzoekers gemaakte selectie van uitlatingen van de respondenten die relevant zijn voor de in dit hoofdstuk beschreven thema's. Hierbij is volledigheid niet nagestreefd. Ook blijft de bespreking van bevindingen beperkt tot het schetsen van de belangrijkste hoofdlijnen en worden om voor de hand liggende redenen details over individuele zaken en personen achterwege gelaten.

4.2 Attitude van advocaten richting (bijstand in) kroongetuigen(zaken)

Waar veel respondenten aangeven de meerwaarde van de kroongetuige op zichzelf wel in te zien voor de strijd tegen de georganiseerde misdaad, is een enkele respondent (zeer) kritisch op het middel *an sich*, bijvoorbeeld vanwege twijfel over de betrouwbaarheid van kroongetuigenverklaringen en de mogelijkheden deze te controleren. Ook bestaan er meer principiële bezwaren tegen het middel van de kroongetuige; een enkele respondent hanteert in

dit verband het frame van de kroongetuige als verrader. Deze en dergelijke kritiek op het middel van de kroongetuige *an sich* kan op zichzelf reden vormen om geen kroongetuigen bij te staan, maar de meeste respondenten maken die keuze om uiteenlopende en vaak meerdere redenen. Zo noemen verschillende respondenten voorts als reden de botsing die het bijstaan van kroongetuigen zou opleveren met hun overige praktijk, waarin ze bijvoorbeeld veel verdachten van georganiseerde criminaliteit bijstaan. Maar de reden die veelvuldig terugkomt in de interviews is het veiligheidsrisico dat advocaten van kroongetuigen en de naasten van deze advocaten (kunnen) lopen en de impact van de bijbehorende veiligheidsmaatregelen op die advocaten en hun naasten. Sommige respondenten geven aan dat niet eens zozeer hun eigen veiligheid de doorslaggevende reden is geen kroongetuigen (meer) bij te staan, als wel die van hun naasten en de onbereidheid hen te confronteren met ingrijpende veiligheidsmaatregelen. Sommige respondenten geven aan expliciet de afspraak te hebben gemaakt met het thuisfront om dergelijke bijstand niet (meer) te zullen verlenen. Die reden – de omvang van het veiligheidsrisico voor en de impact van veiligheidsmaatregelen op kroongetuigenadvocaten (en hun naasten) – maakt dat een aantal respondenten op zichzelf niet uitsluit in de toekomst (weer) kroongetuigen te zullen bijstaan, maar daarbij op basis van die omvang en impact wel een zeer zorgvuldige afweging te zullen maken om al dan niet (weer) zo'n zaak op te pakken.

De bereidheid van Nederlandse advocaten om (anno 2023 nog) kroongetuigen bij te staan, zeker in georganiseerdemisdadzaken, lijkt al met al (zeer) klein: het heeft er alle schijn van dat zowel aan de strafrechtelijke als aan de civielrechtelijke kant het aantal advocaten dat (nog) kroongetuigen wil bijstaan op één hand te tellen is. Zorgen over veiligheid lijken daarvan een belangrijke oorzaak. Niettemin zijn er advocaten die bereid zijn kroongetuigen (straf- en/of civielrechtelijk) bij te staan. Dat kan het gevolg zijn van intrinsieke motivatie: de overtuiging dat iedereen recht op rechtsbijstand heeft, dus ook kroongetuigen; de wens een bijdrage te leveren aan de rechtsstaat, etc. Maar het kan ook zijn dat een advocaat min of meer toevallig (en in het begin (deels) onbewust) een praktijk van en specialisatie in het bijstaan van kroongetuigen heeft opgebouwd en bereid is daarmee door te gaan (waarbij soms meespeelt dat het ook praktisch niet altijd eenvoudig is om op dat vlak een andere weg in te slaan).

Overigens lijkt de bereidheid binnen de Nederlandse advocatuur wat groter om bijstand te verlenen in kroongetuigenzaken anders dan als kroongetuigenadvocaat, bijvoorbeeld aan een verdachte te wiens laste de kroongetuige verklaart. Toch lijkt ook daarop niet iedere respondent even happig. Niet alleen kunnen meer praktisch ingegeven overwegingen op dit punt voor een zekere huivering zorgen, zoals de overweging dat kroongetuigenzaken in de regel nogal bewerkelijk zijn (zie par. 4.3), maar tevens lijkt het erop dat de bereidheid van advocaten om als niet-kroongetuigenadvocaat in een kroongetuigenzaak op te treden mede wordt bepaald door veiligheidsoverwegingen. Waar dergelijke overwegingen pre-*Marengo* vermoedelijk een minder

prominente rol speelden bij de keuze om als niet-kroongetuigenadvocaat een kroongetuigenzaak op te pakken, geeft in ieder geval een deel van de respondenten aan dat anno 2023 het besef wel is ingedaald dat kroongetuigenzaken (en bepaalde andere georganiseerd misdadzaken) in het algemeen zekere veiligheidsrisico's kunnen meebrengen. Niet iedereen lijkt bereid die risico's te lopen of potentiële veiligheidsmaatregelen te aanvaarden (of naasten met die risico's en maatregelen te confronteren). Dat maakt dat bepaalde respondenten zeggen in de toekomst wat terughoudender te zullen zijn of in ieder geval een heel zorgvuldige afweging te zullen maken alvorens in een kroongetuigenzaak te stappen, ook als dat in een andere rol is dan als kroongetuigenadvocaat.

4.3 De impact van de kroongetuigenregeling op de praktijkvoering van advocaten

In deze paragraaf wordt ingegaan op de impact van de huidige kroongetuigenregeling op de praktijkvoering van advocaten. Zoals in paragraaf 1.3 is aangegeven, wordt onder praktijkvoering vooral verstaan: werkbelasting (hoe lang kan een kroongetuigenzaak duren, wat wordt er gedurende zo'n zaak van een advocaat verwacht en hoe 'druk' heeft die het daarmee?), financiën (hoe lucratief is het om een kroongetuigenzaak te doen?) en inrichting van de praktijk (heeft het doen van kroongetuigenzaken invloed (gehad) op hoe de praktijk van de betrokken advocaat eruitziet, waar bestaat of bestond die invloed uit en was die invloed beoogd of is die simpelweg ontstaan?). Deze aspecten worden hieronder voor de in paragraaf 4.1 genoemde typen advocaten en hun kantoorgenoten besproken.

4.3.1 De impact op advocaten van cliënten te wier laste kroongetuigen verklaren

De impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering van advocaten van cliënten te wier laste kroongetuigen verklaren, in termen van werkbelasting is doorgaans (zeer) groot. Tot op heden zijn kroongetuigen vooral ingezet in grote en complexe strafzaken. Daarbij springen met name de megaprocessen *Passage* en *Marengo* in het oog. Dergelijke processen duren zeer lang.⁹³ Gedurende die processen zijn er piekmomenten waarop advocaten van 'reguliere'

⁹³ Wat *Passage* betreft: alleen al alle ontwikkelingen bij en uitspraken van de rechtbank en het gerechtshof vonden plaats in de periode van 2008 tot en met 2017 (<https://www.rechtspraak.nl/Bekende-rechtszaken/Liquidatieproces-Passage/Paginas/Waar-gaat-het-liquidatieproces-Passage-over.aspx>), terwijl de Hoge Raad in 2019 arresten heeft gewezen. En wat *Marengo* betreft: Nabil B., de kroongetuige in dat proces, bleek in 2017 bereid verklaringen af te leggen, wat een doorbraak in het onderzoek betekende (<https://www.rechtspraak.nl/Bekende-rechtszaken/Liquidatieproces-Passage/Paginas/Waar-gaat-het-liquidatieproces-Passage-over.aspx>), terwijl de rechtbank vermoedelijk pas in februari 2024 vonnis zal wijzen (<https://www.rechtspraak.nl/Bekende-rechtszaken/Marengo>).

verdachten het zo druk hebben dat een groot deel van hun praktijk of zelfs hun gehele praktijk erdoor in beslag wordt genomen. Daarbij speelt de omvang van het dossier een belangrijke rol, evenals de grote hoeveelheden verhoren bij de rechter-commissaris en de talrijke zittingsdagen. Maar de drukte wordt ook deels veroorzaakt door specifiek de betrokkenheid van (een) kroongetuige(n). Die betrokkenheid kan de zaak juridisch complex(er) maken en in praktisch opzicht betekenen dat er nóg meer moet gebeuren dan in een reguliere georganiseerde misdadazaak, zoals een grotere hoeveelheid verhoren bij de rechter-commissaris of zittingsrechter. Al met al zijn de meeste kroongetuigenzaken tot op heden nogal bewerkelijk (geweest) voor advocaten van verdachten die worden belast door kroongetuigenverklaringen. Een enkele respondent voegt hieraan toe dat er voor dergelijke advocaten ook niet altijd eer te behalen is aan een kroongetuigenzaak, met name niet waar het verweren betreft over de bruikbaarheid van de kroongetuigenverklaringen voor het bewijs. Hiernaast geeft een enkele respondent aan dat, mede gezien de toevoegingsbasis waarop dergelijke advocaten vaak opereren, zij het voor het geld niet per se hoeven te doen. Tot slot kan over de gevolgen van de inzet van kroongetuigen voor de inrichting van de praktijk van deze groep advocaten worden gezegd dat het voor hen zeker op de genoemde piekmomenten lastig kan zijn nog andere zaken te doen. Een enkele respondent legt uit hierdoor in bepaalde periodes de nodige overuren te hebben gemaakt.

4.3.2 De impact op advocaten die kroongetuigen strafrechtelijk bijstaan

Het is geen wet van Meden en Perzen dat strafrechtelijke bijstand aan kroongetuigen een grotere (of kleinere) werkbelasting voor de betrokken advocaten meebrengt dan bijstand aan andere typen cliënten. Zoals in iedere strafzaak is de werkbelasting van die advocaten (mede) afhankelijk van de aard en omvang van de zaak. Er zijn dan ook kroongetuigenzaken geweest waarin de advocaat die de kroongetuige strafrechtelijk bijstond daarbij geen bijzondere werkbelasting ervaarde. Maar de aard en omvang van kroongetuigenzaken zijn in de regel wel zodanig dat de werkbelasting voor de strafrechtelijke kroongetuigenadvocaat niet gering is. Daarbij is in de eerste plaats van belang dat, zoals reeds opgemerkt, dergelijke zaken (zeer) lang kunnen duren. Dat gold en geldt in het bijzonder voor het *Passage*- en *Marengo*-proces. De duur van de strafrechtelijke bijstand die de kroongetuigenadvocaat verleent, houdt daarmee noodzakelijkerwijs gelijke tred. Daarbij verdient vermelding dat er in alle fasen van het strafproces – opsporing, vervolging, berechting en tenuitvoerlegging – een rol kan zijn weggelegd voor die advocaat. Zo wordt in het voorbereidend onderzoek de strafrechtelijke overeenkomst (zie par. 3.1.3) gesloten, wordt de kroongetuige gedurende het voorbereidend onderzoek en tijdens het onderzoek ter terechtzitting meermalen verhoord en kan in de executiefase bijvoorbeeld behoefte bestaan aan bijstand van een advocaat met het oog op

detentiefasering of, in het geval van een veroordeelde-kroongetuige (zie par. 3.1.3.2), gratiëring. Bovendien strekt de strafrechtelijke bijstand zich uit tot én de strafzaak tegen een verdachte te wiens laste de kroongetuige verklaart én de eigen strafzaak van de kroongetuige. Natuurlijk is de werkdruk voor de strafrechtelijke kroongetuigenadvocaat niet in iedere fase van die strafprocessen even groot, maar op piekmomenten kan die wel zodanig zijn dat het haar/zijn praktijk behoorlijk opslokt en het lastig is naast de kroongetuigenzaak nog andere zaken te doen. De hoogten van de pieken op dergelijke momenten worden mede bepaald door de omvang van het dossier, die in processen als *Passage* en *Marengo* enorm was/is. Voorts worden die hoogten op dergelijke momenten mede bepaald door de frequentie waarmee de kroongetuige gedurende de verschillende fasen van de betrokken strafprocessen moet worden verhoord, wat voor de strafrechtelijke kroongetuigenadvocaat tijdrovend is. Daarbij speelt een belangrijke rol dat het faciliteren van dier/diens werk logistiek de nodige voeten in de aarde kan hebben, bijvoorbeeld doordat zowel de kroongetuige als de strafadvocaat naar een afgeschermd locatie vervoerd moeten worden. Tot slot kan de strafrechtelijke kroongetuigenadvocaat nog veel tijd kwijt zijn aan meer praktische en informele kwesties, zoals contact met het OM over de detentieomstandigheden van de kroongetuige (gedurende het voorbereidend onderzoek). Een enkele respondent geeft in het verlengde van dit alles aan in een kroongetuigenzaak ook weleens een kantoorgenoot te hebben laten inspringen, bijvoorbeeld om zittingen over te nemen.

Een enkele respondent uit nadrukkelijk zorgen over de financiële aspecten van het verlenen van strafrechtelijke bijstand aan een kroongetuige. Andere respondenten doen dat niet (zo expliciet). Duidelijk is wel dat, mede gezien de toevoegingsbasis waarop strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten bijstand verlenen, dit specialisme niet bijzonder lucratief is in vergelijking tot het bijstaan van andere typen cliënten. Bovendien kan het feit dat een advocaat strafrechtelijke bijstand verleent of heeft verleend aan kroongetuigen ervoor zorgen dat z/hij nadien bepaalde (typen) cliënten niet meer krijgt (zie hierna). Ook dat kan vanuit een commercieel oogpunt een negatief punt zijn van de impact op de praktijkvoering van de strafrechtelijke bijstand aan kroongetuigen.

Die impact kan zich waar het gaat om de inrichting van de praktijk van de betrokken advocaat op verschillende manieren laten gevoelen. Hierbij kunnen vier kwesties worden onderscheiden. Ten eerste beschrijven verscheidene respondenten die zelf ervaring hebben met het verlenen van strafrechtelijke bijstand aan kroongetuigen dat ze als gevolg daarvan een dynamiek ervaren waarin ze bepaalde (typen) cliënten niet meer kregen/krijgen. Dit geldt overigens niet voor alle respondenten met ervaring met strafrechtelijke kroongetuigenbijstand; sommige ervaren een dergelijke dynamiek niet. Als ze dat wel deden, kan dat er allereerst mee te maken hebben dat de praktijk zozeer wordt opgeslokt door de kroongetuigenzaak dat aan nieuwe cliënten die zich melden nee verkocht moet worden. Dan is het vanwege een gebrek aan ruimte in de praktijk

dus de eigen keuze van de advocaat om bepaalde (typen) cliënten (tijdelijk) niet aan te nemen. Daarnaast geeft een enkele respondent aan dat het juist de potentiële nieuwe cliënten waren die zich (tijdelijk) niet meldden, nu zij in de veronderstelling verkeerden dat de betrokken advocaat toch geen tijd zou hebben voor hun zaak, omdat hij met een kroongetuigenzaak bezig was. Verder is volgens een enkele respondent een dynamiek denkbaar dat een advocaat of een advocatenkantoor door het verlenen van strafrechtelijke bijstand aan kroongetuigen een bepaald label krijgt, en dat potentiële nieuwe cliënten, met name verdachten van georganiseerde misdaad, hun heil elders zoeken omdat een connectie met die advocaat of dat kantoor in het criminele circuit weleens de suggestie zou kunnen wekken dat ook zij gaan praten met justitie. Voor zover potentiële klanten om deze reden een kantoor zouden mijden, zullen in dat geval ook kantoorgenoten van de kroongetuigenadvocaat daar voor hun praktijkvoering de gevolgen van ervaren.

Een tweede kwestie, die deels samenhangt met de eerste, is dat er advocaten zijn die een specialisme hebben ontwikkeld van strafrechtelijke bijstand aan kroongetuigen. Hoewel zij in de regel principiële argumenten hebben om kroongetuigen strafrechtelijk bij te staan (óók kroongetuigen verdienen strafrechtelijke bijstand), kan dit specialisme (deels) onbedoeld en onbewust zijn ontstaan. Naast de dynamiek dat strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten soms bepaalde (typen) cliënten niet meer krijgen, kan daaraan bijdragen dat een advocaat op een gegeven moment bekendstaat als iemand met ervaring met strafrechtelijke bijstand aan kroongetuigen, zodat z/hij in een volgende kroongetuigenzaak door een nieuwe (potentiële) kroongetuige en/of het OM kan worden benaderd om opnieuw strafrechtelijke bijstand aan de (potentiële) kroongetuige te verlenen. En waar veel advocaten thans niet bereid zijn de veiligheidsrisico's en bijbehorende veiligheidsmaatregelen te aanvaarden die met strafrechtelijke bijstand aan kroongetuigen gepaard kunnen gaan (zie hierboven), is dit argument voor bepaalde advocaten die daarvan hun specialisme hebben gemaakt van minder groot gewicht als zij in verband met eerdere kroongetuigenzaken (voor onbepaalde tijd) dergelijke risico's al lopen en al van overheidswege worden beveiligd. Het opnieuw aannemen van een kroongetuigenzaak, zodoende dat specialisme nog weer verder ontwikkelend, wordt door dat argument dan minder belet.

Ten derde verklaart een enkele respondent dat zijn ervaring met strafrechtelijke bijstand aan kroongetuigen weleens een afstraling heeft (gehad) op niet-kroongetuigencliënten, in die zin dat bijvoorbeeld een ontmoeting tussen de advocaat en cliënt in de PI ertoe had geleid dat de cliënt van medegedetineerden de vraag had gekregen of z/hij soms ook met justitie ging praten. Als vierde legt een enkele respondent met ervaring met strafrechtelijke bijstand aan kroongetuigen uit zijn praktijk zo in te richten dat hijzelf, maar ook zijn naasten zoveel mogelijk onder de radar blijven. Daartoe poogt hij – uiteraard voor zover de externe openbaarheid van

het strafproces hem daartoe de mogelijkheden biedt – in zijn werk zo anoniem mogelijk te blijven, zeker dergelijke ervaring niet aan de grote klok te hangen en zijn zakelijke en privéleven zoveel mogelijk van elkaar af te schermen. Een en ander strekt zich zelfs uit tot kantoorgenoten, in die zin dat ook zij zoveel mogelijk in het duister worden gelaten over de werkzaamheden van de strafrechtelijke kroongetuigenadvocaat. Deze voorzichtigheid is primair ingegeven door de veiligheidsrisico's die strafrechtelijke kroongetuigenbijstand kan meebrengen. Zo bezien zijn de impact van de inzet van kroongetuigen op de veiligheid van advocaten en die op hun praktijkvoering deels op elkaar betrokken.

4.3.3 De impact op advocaten die kroongetuigen civielrechtelijk bijstaan

Wanneer we vervolgens inzoomen op civielrechtelijke kroongetuigenadvocaten, dan valt op dat zij advocaten zijn met een 'gewone' civielrechtelijke praktijk die als kleine aanvulling daarop af en toe bijstand verlenen aan een kroongetuige. De reden om dat te doen lijkt vooral een principiële: naast de reguliere praktijk nog op een andere manier een bijdrage leveren aan de rechtsstaat. In termen van werkbelasting gaat het voor deze advocaten doorgaans inderdaad om een kleine aanvulling op de reguliere praktijk: gedurende een paar weken kan er sprake zijn van een piek als de getuigenbeschermingsovereenkomst gesloten moet worden – waarbij een en ander in logistiek opzicht ook de nodige voeten in de aarde kan hebben, bijvoorbeeld als advocaat en kroongetuige naar een afgeschermd locatie vervoerd moeten worden – maar daarna neemt de werkbelasting snel af. Overigens zal de rol van de civiele kroongetuigenadvocaat doorgaans groter zijn als er een vaststellingsovereenkomst wordt gesloten met de strekking dat de kroongetuige in zijn eigen veiligheid zal voorzien dan wanneer er een getuigenbeschermingsovereenkomst wordt gesloten, omdat in het eerste geval meer te regelen en onderhandelen valt dan in het tweede. Dat de werkbelasting voor de civiele kroongetuigenadvocaat in de regel beperkt zal blijven, neemt niet weg dat ook de bijstand die z/hij verleent (jaren)lang kan duren: juist gezien de vertrouwelijkheid der dingen ligt het voor de hand dat de kroongetuige zich ook met toekomstige kwesties, bijvoorbeeld in verband met de uitvoering van de getuigenbeschermingsovereenkomst, maar ook met meer reguliere civielrechtelijke kwesties, tot déze advocaat wendt. Overigens lijkt bijstand verlenen aan kroongetuigen ook voor civiele advocaten geen bijzonder lucratief werk. Volgens de respondent in kwestie ligt het reguliere uurtarief van civiele advocaten een stuk hoger dan dat waarop de vergoeding voor het bijstaan van kroongetuigen wordt gebaseerd.

Het belangrijkste gevolg van het verlenen van civielrechtelijke bijstand aan kroongetuigen voor de inrichting van de praktijk – tot slot – is dat dit volledig anoniem gebeurt. Waar het voor strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten door de openbaarheid van het strafproces in beginsel

onmogelijk is anoniem te blijven en zij dus hooguit kunnen proberen zoveel mogelijk onder de radar te blijven, kiezen bepaalde civiele kroongetuigenadvocaten ervoor om volledig buiten beeld te blijven voor de buitenwereld. Zelfs binnen kantoor kan het zo zijn dat er maar zeer weinig bekend is over de werkzaamheden van de civielrechtelijke kroongetuigenadvocaat. Ook die keuzes zijn ingegeven door veiligheidsoverwegingen. Als veiligheidswaarborg werkt deze maatregel blijkbaar ook goed, nu niet bekend is dat civiele kroongetuigenadvocaten die op deze wijze opereren, te maken hebben (gehad) met dreigingen. Daarom wordt de impact van de inzet van kroongetuigen op hún veiligheid in de volgende paragraaf ook niet afzonderlijk besproken. De keerzijde van het verlenen van rechtsbijstand in volledige anonimiteit is overigens wel dat de civiele kroongetuigenadvocaat geen kortgeding kan aanspannen in het kader van diens bijstand aan de kroongetuige, mocht daar om de een of andere reden behoefte aan bestaan, nu een dergelijke procedure wel weer openbaar is. Het gaat hier evenwel om een relatief geringe beperking van de mogelijkheden van de civiele kroongetuigenadvocaat, aangezien conflicten in verband met de getuigenbeschermingsovereenkomst in principe worden geadresseerd in een arbitrageprocedure achter gesloten deuren.

4.3.4 De verhouding tussen de strafrechtelijke en de civielrechtelijke rechtsbijstand

Ter afsluiting van deze paragraaf verdient het volgende nog vermelding. Doorgaans is de strafrechtelijke kroongetuigenadvocaat bij de kroongetuige eerder in beeld dan de civielrechtelijke. Zolang de civielrechtelijke advocaat dat nog niet is, zal de kroongetuige zijn vragen over getuigenbescherming – die hij vanwege het belang daarvan vermoedelijk vanaf het prille begin zal hebben – veelal stellen aan de advocaat die hij al wel heeft: de strafrechtelijke advocaat (bovendien geldt in het algemeen dat de kroongetuige doorgaans meer contact heeft met zijn strafrechtelijke dan zijn civielrechtelijke advocaat). Op een goed moment verschijnt voor de kroongetuige dan de civielrechtelijke advocaat ten tonele. In paragraaf 3.1.2 is besproken dat de strafrechtelijke en civielrechtelijke overeenkomst principieel gescheiden zijn. Het OM hecht er mede om die reden dan ook waarde aan dat de strafrechtelijke en civielrechtelijke kroongetuigenbijstand in verschillende advocatenhanden zijn, dat de betrokken advocaten onderling niet teveel contact hebben en dat beide schoenmakers bij hun leest blijven. Daar is ook vanuit veiligheidsperspectief veel voor te zeggen, aldus de respondenten van het OM. Zoals gezegd opereert de civielrechtelijke advocaat doorgaans voor de buitenwereld geheel anoniem, maar de strafrechtelijke advocaat niet. De laatste is dus ook vindbaar voor het criminele milieu en hoe meer z/hij weet van de beschermingskant, des te groter het risico is dat z/hij in de aandacht van dat milieu zal komen te staan. Hierbij komt volgens de OM-respondenten het risico dat de strafrechtelijke advocaat richting de kroongetuige onbedoeld verkeerde adviezen geeft met betrekking tot elementen van de civielrechtelijke overeenkomst en

zodoende ruis veroorzaakt in het hele traject waarin de overeenkomsten gesloten worden. Dit alles zou volgens het OM in de praktijk de ene keer beter gaan dan de andere. Tegenover dit alles kan worden geplaatst dat, zoals een enkele andere respondent heeft benadrukt, de advocatenkeuze voor de kroongetuige vrij is en de strafrechtadvocaat toch íéts voor haar/zijn cliënt wil kunnen betekenen als z/hij (voorafgaand aan de betrokkenheid van de civielrechtelijke advocaat, maar ook daarna) met vragen over getuigenbescherming naar haar/hem toe komt. Daar komt bij dat de afspraken met de overheid over veiligheid en de toekomst doorgaans een zeer grote rol spelen in de afweging om kroongetuige te worden, wat een volledige scheiding van beide trajecten (in ieder geval in de perceptie van de kroongetuige) vrijwel onmogelijk maakt.

4.4 De impact van de kroongetuigenregeling op de veiligheid van advocaten

Deze paragraaf richt zich op de impact van de inzet van kroongetuigen op de veiligheid van advocaten. In paragraaf 4.4.1 wordt ingegaan op de vraag in hoeverre advocaten door de inzet van kroongetuigen onveiligheid ervaren. De vervolgvraag welke maatregelen worden getroffen om deze onveiligheid tegen te gaan en welke effecten deze sorteren, wordt in paragraaf 4.4.2 besproken. Gezien de bijzondere gevoeligheid van dit deel van de onderzoeksthematiek geldt voor deze paragraaf nog in sterkere mate dan de vorige dat we ons bij de weergave van de inhoud van de interviews beperkten tot het schetsen van de hoofdlijnen (vgl. par. 4.1).

4.4.1 Ervaringen met betrekking tot (on)veiligheid

Het beantwoorden van de vraag in hoeverre advocaten door de inzet van kroongetuigen onveiligheid ervaren vergt dat eerst duidelijk wordt wat met (on)veiligheid wordt bedoeld. In de interviews is (on)veiligheid zowel ter sprake gekomen in de meer subjectieve zin van het woord – *voelt* iemand zich (on)veilig? – als in de meer objectieve zin van het woord – zijn er aanwijsbare *feiten, omstandigheden of gebeurtenissen* die duiden op een concrete dreiging tegen iemand? Hierbij geldt dat onveiligheid in meer subjectieve respectievelijk objectieve zin in zoverre met elkaar samenhangen dat naarmate er meer aanwijsbare feiten, omstandigheden of gebeurtenissen zijn die duiden op een concrete dreiging tegen iemand (objectief), die persoon zich in de regel ook onveiliger zal voelen (subjectief). Daarnaast is evenwel denkbaar dat er vooral sprake is van onveiligheid in objectieve zin – weliswaar is er een concrete dreiging tegen iemand, maar die persoon voelt zich niet onveilig, bijvoorbeeld doordat z/hij op het moment van die dreiging er (nog) geen weet van heeft – of juist vooral van onveiligheid in subjectieve zin – iemand voelt zich onveilig, hoewel er op dat moment geen aanwijzingen zijn voor een concrete dreiging (wat niet hoeft te betekenen dat die er niet is). Hieronder wordt bij het

beantwoorden van de vraag in hoeverre advocaten door de inzet van kroongetuigen onveiligheid ervaren dan ook aandacht besteed aan beide betekenissen van het woord.

Eerst wordt weer ingegaan op de impact op advocaten die zelf geen kroongetuigen bijstaan, maar bijvoorbeeld cliënten te wier laste kroongetuigen verklaren. Uit de interviews met dergelijke advocaten is niet zozeer gebleken dat zij onveiligheid ervaren *door* de inzet van kroongetuigen. Dat neemt niet weg dat ze wel degelijk onveiligheid en/of dreiging ervaren. Dit kan uit de hoek komen van de betrokkenen bij concrete strafzaken, zoals georganiseerd misdadzaken, zaken met bijzondere getuigen en zaken met verwarde verdachten of andere betrokkenen, maar ook bij mensen vandaan komen die op zichzelf weinig tot niets met een concrete strafzaak te maken hebben. De onveiligheid kan er dan bijvoorbeeld uit bestaan dat mensen op een vervelende toon of zelfs dreigend of intimiderend (schriftelijk) contact opnemen met advocaten, of zich zelfs fysiek naar advocatenkantoren begeven om hun ongenoegen kenbaar te maken. Een aantal respondenten beschrijft dat dit type spanning de afgelopen tijd is toegenomen. Dat, in combinatie met de gebeurtenissen in en rondom het *Marengo*-proces, in het bijzonder de moord op Derk Wiersum, maakt dat sommige respondenten aangeven ook in meer subjectieve zin wel onveiligheid te ervaren en, naar aanleiding daarvan, op sommige momenten bij zichzelf een soort verhoogde *awareness* te bespeuren en voor zichzelf, maar soms ook voor naasten bepaalde veiligheidsmaatregelen te treffen (zie nader over dit laatste par. 4.4.2). In die zin lijken de gebeurtenissen in en rond het *Marengo*-proces een bredere uitstraling te hebben. Naast deze dynamiek is er volgens een respondent in sommige gevallen ook nog een dynamiek dat ook niet-kroongetuigenadvocaten vanuit de wetenschap waartoe hun cliënten en/of andere verdachten (vermeendelijk) in staat zijn een beperking kunnen voelen bij de uitoefening van hun vak – een verdedigingsstrategie bedenken en uitvoeren – doordat er bij hen een huivering of angst kan bestaan om de leden van het betreffende criminele samenwerkingsverband tegen de haren in te strijken.

Dit alles kan ook gevolgen hebben voor de naasten van niet-kroongetuigenadvocaten. Hoewel zij niet steeds zelf gevaar zullen lopen, kunnen zij wel de emotionele impact ervaren als hun naaste (de advocaat) wel onveiligheid ervaart. Ook blijkt uit een van de interviews dat het kan voorkomen dat de keuze wordt gemaakt om te ‘verdunnen’, dat wil zeggen dat ter risicospreiding enkele kantoorgenoten worden ingeschakeld in zaken waarin een advocaat onveiligheid ervaart, welke keuze de onveiligheid van de reeds betrokken advocaat waarschijnlijk wat verlicht, maar ook zorgt voor een verbreding van de onveiligheid naar die kantoorgenoten.

Waar officieren van justitie (en mogelijk rechters) in kroongetuigenzaken waarin een crimineel samenwerkingsverband een rol speelt, vanuit hun rol inherent de belangen van dit

samenwerkingsverband (kunnen) schaden en daarin doorgaans dus onveiligheid ervaren, geldt dat zeker ook voor advocaten die zelf kroongetuigen bijstaan. In de vorige paragraaf is reeds aangekondigd dat het door een gebrek aan anonimiteit als gevolg van de externe openbaarheid van het strafproces de strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten zijn die in dit opzicht in de frontlinie staan. Van alle advocaten in kroongetuigenzaken ervaren zij in de regel dan ook de meeste onveiligheid. Hierbij wordt door verschillende respondenten wel vooropgesteld dat er geen sprake is van een causaal verband tussen de inzet van kroongetuigen en onveiligheid voor strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten. Deze onveiligheid wordt immers niet primair veroorzaakt doordat er kroongetuigen worden ingezet, maar door de omstandigheid dat criminele groeperingen zich tegen kroongetuigen (kunnen) keren, en zelfs tegen personen rondom hen. Ook de praktijk laat zien dat er wel degelijk ook kroongetuigenzaken zijn (geweest) waarin de betrokken strafrechtelijke kroongetuigenadvocaat niet of nauwelijks onveiligheid ervaarde. Sterker nog, de link die tegenwoordig vaak wordt gelegd tussen de inzet van kroongetuigen en onveiligheid voor strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten is het directe gevolg van één kroongetuigenzaak: *Marengo*, waarin de broer, advocaat en vertrouwenspersoon van een kroongetuige zijn vermoord. In een van de interviews wordt de tijd van het *Passage*-proces aangeduid als echt nog een andere dan tegenwoordig. Hiermee is allerm minst gezegd dat het leggen van het verband tussen de inzet van kroongetuigen en onveiligheid voor strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten onterecht is, maar wel dat dit verband er niet een is van causaliteit, maar van (sterke) correlatie: onveiligheid voor kroongetuigenadvocaten is niet inherent aan de inzet van kroongetuigen, maar nu die inzet tot doel heeft zeer ernstige criminaliteit aan te pakken en meestal geschiedt in georganiseerde misdadigheden kan dergelijke onveiligheid wel gemakkelijk ontstaan.

De onveiligheid die strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten ervaren houdt in de lichtste en meest subjectieve zin in dat zij zich bewust zijn van de risico's die hun positie kan meebrengen, in een al zwaardere, maar nog steeds overwegend subjectieve zin dat zij gevoelens van onveiligheid hebben (een grotere *awareness*, bijvoorbeeld in de openbare ruimte), al dan niet als gevolg van concrete dreigingen, en in de zwaarste en meest objectieve zin dat uit professionele dreigingsanalyses blijkt dat zij echt concreet gevaar lopen. Met betrekking tot het laatste heeft de dreiging zich eenmaal daadwerkelijk gematerialiseerd richting een advocaat die een kroongetuige strafrechtelijk bestond, namelijk met de moord op Derk Wiersum (en tweemaal wanneer ook de bijstand die Peter R. de Vries aan de kroongetuige leverde daarbij wordt betrokken). Ook andere strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten zijn de afgelopen jaren het doelwit van ernstige, concrete dreigingen geworden, waarvan mag worden aangenomen dat die zich niet hebben gematerialiseerd dankzij het treffen van serieuze veiligheidsmaatregelen. Ook naasten van deze advocaten (hun kantoorgenoten en familie) kunnen te kampen hebben

met deze situatie van ernstige onveiligheid, hetgeen zich er onder meer in heeft vertaald dat het in bepaalde gevallen ook ten aanzien van hen noodzakelijk is gebleken veiligheidsmaatregelen te treffen. Daarop wordt hieronder nader ingegaan.

4.4.2 Veiligheidsmaatregelen en de effecten daarvan

De onveiligheid die advocaten (zowel niet-kroongetuigenadvocaten als strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten) ervaren door de inzet van kroongetuigen kan maken dat zijzelf of anderen veiligheidsmaatregelen treffen. Daarbij kan worden onderscheiden tussen drie categorieën, die in beginsel van toepassing zijn op zowel kroongetuigenadvocaten als niet-kroongetuigenadvocaten. Dat neemt niet weg dat het in de regel de kroongetuigenadvocaten zijn door of voor wie de zwaarste veiligheidsmaatregelen worden getroffen.

De eerste categorie betreft veiligheidsmaatregelen die volledig particulier worden getroffen, dat wil zeggen door de advocaat die de onveiligheid ervaart zelf. Zeker wanneer het kantoor een iets grotere omvang heeft, mag vanuit een zekere werkgeversverantwoordelijkheid worden verwacht, zoals een van de respondenten suggereert, dat het die maatregelen tot op zekere hoogte faciliteert en financiert. Als het om de advocaat zelf gaat is bijvoorbeeld denkbaar dat z/hij gedurende bepaalde periodes in het dagelijks leven de nodige *awareness* betracht wanneer z/hij zich in de openbare ruimte begeeft. Verder komt in bepaalde interviews aan de orde dat er op een gegeven moment voor werd gekozen het huis en/of kantoor van de respondent (al dan niet gefaciliteerd door de werkgever) te beveiligen. Dit soort maatregelen hebben veelal een wat incidenteel karakter (wat niet betekent dat ze in alle gevallen maar van korte duur zijn) en zullen doorgaans vooral worden getroffen als de advocaat die onveiligheid ervaart daartoe aanleiding ziet op basis van een (enigszins) concrete dreiging of als dreigend ervaren gebeurtenissen. In deze eerste categorie veiligheidsmaatregelen kan het evenwel ook gaan om veiligheidsmaatregelen met een meer structureel karakter. In paragraaf 4.3 is besproken dat strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten in sommige gevallen trachten zoveel mogelijk onder de radar te blijven, wat door hen wordt gezien als een zeer belangrijke veiligheidswaarborg. Een van de respondenten spreekt in dat verband van een ‘way of life’. Concreter kan het er daarbij bijvoorbeeld om gaan dat een advocaat noch tegen buitenstaanders noch tegen kantoorgenoten een woord te veel zegt over haar/zijn werkzaamheden, zo min mogelijk breed uitmeet dat z/hij optreedt in kroongetuigenzaken en in openbare bronnen iedere herleidbaarheid van familie en vrienden tot haar/hem probeert te voorkomen. Het gaat dan dus om een bepaalde inrichting van zowel de praktijkvoering als het persoonlijke leven.

De tweede categorie veiligheidsmaatregelen is in die zin het tegenovergestelde van de eerste categorie dat het daarin gaat om maatregelen die volledig van overheidswege worden getroffen.

Daarbij kan het gaan om maatregelen die zeer diep ingrijpen in de levens van de betrokken advocaat en dier/diens naasten, maar dat hoeft niet. Zo kan het er ook om gaan dat (een deel van) het vervoer voor advocaten naar een zittingslocatie tijdelijk door de overheid wordt verzorgd. Dat hoeft strikt genomen niet eens een veiligheidsmaatregel te zijn, maar het kan ook een maatregel zijn die bevordert dat advocaten niet een andere behandeling krijgen dan officieren van justitie en rechters in een concrete strafzaak. Een ander voorbeeld, dat wel per definitie een echte veiligheidsmaatregel betreft, is dat in de buurt van het huis of kantoor van een advocaat vaker politieursurveillance wordt georganiseerd om te bezien of er bij of rond het huis of kantoor verdachte dingen gebeuren. Dergelijke maatregelen hebben (ook in tijd) een wat beperktere omvang. Het tegenovergestelde is het geval voor de veiligheidsmaatregelen die worden getroffen voor advocaten die opgenomen moeten worden in het Stelsel bewaken en beveiligen. In de praktijk betekent dat in de meest extreme vorm dat een advocaat 24 uur per dag persoonsbeveiliging krijgt of anderszins onder toezicht wordt gehouden. Ook kan het voorkomen dat een advocaat met haar/zijn gezin uit huis moet en tijdelijk elders moet worden ondergebracht. Een dergelijke opname in het Stelsel stopt in beginsel pas als het dreigingsniveau zodanig is gedaald dat de maatregelen niet meer nodig zijn. Dat betekent dat de opname voor onbepaalde tijd geschiedt, waarbij het niet is uitgesloten dat deze zeer lang duurt. Tegelijkertijd kan de betrokken advocaat op een goed moment zelf de keuze maken eruit te stappen.

De derde categorie zit tussen de eerste en tweede in, in die zin dat er ook veiligheidsmaatregelen getroffen kunnen worden waarbij zowel de advocaat zelf als de overheid betrokken is. Dan gaat het in de regel om niet al te ingrijpende maatregelen. Denkbaar is bijvoorbeeld dat de overheid enige tijd het vervoer naar bepaalde locaties regelt voor de advocaat in kwestie, maar dan (anders dan in de tweede categorie) op haar/zijn verzoek. Ook is het mogelijk dat de overheid de advocaat adviseert over bepaalde veiligheidsmaatregelen en/of een deel van de daaraan verbonden kosten vergoedt.

Blijkens de interviews sorteren de maatregelen in deze drie categorieën zowel bedoelde als onbedoelde effecten. De bedoeling ervan is natuurlijk dat degenen ten aanzien van wie ze worden getroffen (de betrokken advocaat en mogelijk dier/diens naasten) geen onveiligheid meer ervaren, althans zo min mogelijk. Het is op basis van dit onderzoek niet te zeggen in hoeverre ze dat doel steeds bereiken. Wel geven de interviews de indruk dat advocaten die zijn opgenomen in het Stelsel bewaken en beveiligen zich daardoor in de regel veilig voelen. Aan de andere kant zijn er ook respondenten die zich hardop afvragen hoe nuttig bepaalde meer incidentele veiligheidsmaatregelen daadwerkelijk zijn, zeker wanneer de dreiging serieuze vormen aanneemt.

Wat de onbedoelde effecten van veiligheidsmaatregelen betreft: deze zijn vooral groot bij de meer structurele en uitgebreide veiligheidsmaatregelen. Het behoeft weinig toelichting dat opname in het Stelsel bewaken en beveiligen, waarbij advocaten te allen tijde onder toezicht staan van beveiligers en soms zelfs op een geheime beveiligde locatie moeten gaan wonen, enorm ingrijpend is voor het persoonlijke leven van de betrokkene en haar/zijn naasten. Met een dergelijk pakket aan veiligheidsmaatregelen wordt het in principe mogelijk gemaakt dat de advocaat in kwestie haar/zijn werk kan blijven doen; dat is er ook een belangrijke doelstelling van. Op persoonlijk vlak kan een leven er door zulke veiligheidsmaatregelen echter heel anders komen uit te zien. Hoewel opname in het Stelsel bewaken en beveiligen het in principe niet onmogelijk maakt bepaalde dingen nog te doen, verandert de manier waarop die dingen gedaan kunnen worden mogelijk wel. De betreffende respondenten noemen in dit verband met name het wegvallen van spontaniteit. Bovendien beschrijven meerdere respondenten dat ze zich, zeker aanvankelijk, wat bezwaard voelden bepaalde dingen te ondernemen, omdat dat qua beveiliging de nodige voeten in de aarde kan hebben. Het kan dan verleidelijk zijn maar thuis te blijven. Op het snijvlak tussen het professionele en het persoonlijke kiest voorts een enkele respondent ervoor zo min mogelijk in de schijnwerpers te komen en bijvoorbeeld de media te mijden, deels vanwege de dreiging zelf, maar deels ook om de beveiligingssituatie niet te breed uit te meten.

Tot slot worden nog enkele opmerkingen gemaakt over de effecten van veiligheidsmaatregelen op de naasten van de advocaat ten aanzien van wie ze primair worden getroffen. Om met kantoorgenoten te beginnen: het is goed voorstelbaar dat veiligheidsmaatregelen op kantoor invloed hebben op de sfeer en dynamiek op kantoor en daardoor ook kantoorgenoten treffen. Een enkele respondent vertelt zelfs dat een oud-kantoorgenoot naar aanleiding hiervan en na overleg met het thuisfront besloten heeft niet meer bij het kantoor te willen werken. Wat familie (en vrienden) betreft is het belangrijkste gevolg van veiligheidsmaatregelen, voor zover deze zich uitstrekken tot de privésfeer van de te beveiligen advocaat, dat deze ook op hun levens (een grote) impact kunnen hebben. Die impact is misschien nog beperkt waar de veiligheidsmaatregelen een incidenteel karakter hebben, maar naarmate deze structureler en meeromvattend worden, kan dit ook grote gevolgen hebben voor de levens van de gezinsleden. Het kan maken dat gezinsleden alledaagse activiteiten niet meer of een stuk moeilijker kunnen verrichten. Zeker wanneer er ook (jonge) kinderen in beeld zijn, is dit bijzonder ingrijpend.

4.5 Ter afsluiting

Dit hoofdstuk betref de Nederlandse praktijk voor wat betreft de vraag wat de impact is van de huidige kroongetuigenregeling op advocaten. Duidelijk moge zijn dat die impact zowel in termen van praktijkvoering als in termen van veiligheid onder omstandigheden (zeer) groot kan

zijn. Op de bevindingen uit dit hoofdstuk wordt nader gereflecteerd in hoofdstuk 7. In dat hoofdstuk wordt, mede aan de hand van de interviews, ook ingegaan op de vraag wat kan worden verwacht van een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling. De volgende twee hoofdstukken richten zich eerst op de vraag wat er in het buitenland bekend is over de impact van de inzet van kroongetuigen op advocaten.

5. De impact van de kroongetuige op advocaten in het buitenland

5.1 Inleiding

Nu op basis van de ervaringen en opvattingen van actoren uit de Nederlandse strafrechtspleging meer inzicht is verkregen in de impact van de huidige en een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling op Nederlandse advocaten, is het goed om het blikveld te verbreden door te bezien wat over dit vraagstuk bekend is in andere landen. Dat gebeurt in dit en het volgende hoofdstuk. Zoals in paragraaf 2.3 is toegelicht, betreft dit hoofdstuk dertien landen waarover in enige mate relevante informatie is verkregen. In hoofdstuk 6 gaat het specifiek over een veertiende land: Italië.

De doelstelling van de blik over de grens in dit en het volgende hoofdstuk is drieledig. In de eerste plaats is de vraag of de specifieke gevolgen van de inzet van kroongetuigen voor de praktijkvoering en veiligheid van advocaten een kwestie is die ook in andere landen leeft. Als dat zo is, is de vervolgvraag – in de tweede plaats – waar de discussie dan over gaat: wat weet men daar dan over de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten? Die informatie ziet direct op de hoofdvraag van dit onderzoek. In de derde plaats is een van de doelen van dit onderzoek om na te denken over manieren waarop een eventuele negatieve impact zou kunnen worden tegengegaan. Mochten er in het buitenland bepaalde oplossingsrichtingen zijn gevonden, dan kan daaruit mogelijk inspiratie worden geput voor de Nederlandse situatie.

In paragraaf 2.3.1 is uitgelegd hoe te werk is gegaan bij het verkrijgen van de informatie over de dertien landen die hieronder kort of iets uitgebreider de revue passeren. Het hoofdstuk heeft een geaggregeerd karakter, in die zin dat niet zozeer die dertien landen afzonderlijk worden besproken, als wel dat de bevindingen thematisch worden gepresenteerd. Dit zal gebeuren door de verkregen informatie over de dertien buitenlanden in verband te brengen met de belangrijkste aanleiding voor dit onderzoek – de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries. In paragraaf 5.2 wordt besproken dat de *context* van die moorden in vergelijking tot die buitenlanden níét uitzonderlijk is, maar in paragraaf 5.3 zal blijken dat die gebeurtenissen *an sich* dat wél zijn. Om die bevindingen te ondersteunen, wordt steeds voorbeeldsgewijs verwezen naar één of meer van de dertien buitenlanden. In paragraaf 5.4 zal een voorlopig antwoord worden gegeven op de vraag wat de blik over de grens ons leert over de huidige situatie in Nederland.

5.2 De Nederlandse situatie in context

De belangrijkste aanleiding voor dit onderzoek zijn de recente moorden op Reduan B. (2018), Derk Wiersum (2019) en Peter R. de Vries (2021), respectievelijk de broer, advocaat en vertrouwenspersoon van *Marengo*-kroongetuige Nabil B. Het is veilig aan te nemen dat de context van die moorden in ieder geval mede wordt gevormd door (i) een serieus georganiseerd misdadaadprobleem in Nederland en (ii) de aanwezigheid van het instrument van de kroongetuige als (volgens de politiek onmisbaar) vehikel om dat probleem het hoofd te bieden.⁹⁴ De blik in dit hoofdstuk op de dertien in paragraaf 2.3.1 genoemde landen, levert onder meer het beeld op dat een dergelijke context zich ook in andere landen voordoet.

5.2.1 De georganiseerd misdadaadcontext

Nederland staat met een score van 4.69 107^e op de Global Organized Crime Index en daarmee vijfde in West-Europa. Voor de duidelijkheid (maar gesimplificeerd weergegeven): hoe hoger de plaats van een land op deze index, des te groter het georganiseerd misdadaadprobleem daar is en des te slechter het betreffende land het bij de aanpak daarvan dus doet. Vier van de dertien onderzochte landen staan hoger op de index dan Nederland: het Verenigd Koninkrijk (99^e en daarmee vierde in West-Europa, met een score van 4.89), Duitsland (95^e en daarmee tweede in West-Europa (gedeeld, met het niet onderzochte Ierland), met een score van 4.90), Kroatië (85^e, met een score van 5.07) en Frankrijk (59^e en daarmee eerste in West-Europa, met een score van 5.67),⁹⁵ terwijl Roemenië (115^e, met een score van 4.59), Zweden (116^e, met een score van 4.57) en Hongarije (122^e, met een score van 4.50) redelijk dicht in de buurt staan bij Nederland.⁹⁶

Dat (in ieder geval een deel van) de dertien onderzochte landen lijkt te kampen met een (ernstig) georganiseerd misdadaadprobleem, wordt ook bevestigd door een blik op de literatuur, bijvoorbeeld het *Handbook of Organised Crime and Politics*.⁹⁷ Zo valt in het hoofdstuk in dat boek over Australië te lezen:

‘Despite the current data gaps and other limitations, it is clear that organised criminal groups such as mafia groups have engaged in attempts to influence democratic processes and institutions in Australia. Such groups have sought to gain protection and support of their illicit activities through co-optation and coercion.’⁹⁸

⁹⁴ Vgl. over dat probleem en vehikel *Kamerstukken II 2022/23*, 29911, nr. 423.

⁹⁵ Overigens zou georganiseerde misdaad nog niet zo heel lang op de Franse publieke agenda staan en zou georganiseerde misdaad in Frankrijk tot op heden een beperkte politieke dimensie hebben; zie Briquet & Favarel-Carrigues 2019.

⁹⁶ <https://ocindex.net/>.

⁹⁷ Allum & Gilmour 2019.

⁹⁸ Bright & Van Ham 2019, p. 361.

In het hoofdstuk over Duitsland staat:

‘In a globalised world, organised crime groups, and especially the Calabrian ‘Ndrangheta, have taken on an international dimension. They have been able to seize wider opportunities in new contexts and environments, where knowledge about mafias and their activities is almost absent. This is not only a German problem: Switzerland, Australia and Canada have also witnessed such activities and behaviour, which have been repeatedly reported by investigative and juridical sources.’⁹⁹

Volgens de auteurs van dat hoofdstuk is misinformatie een van de belangrijkste oorzaken van de ontwikkeling en uitbreiding van maffia-achtige groepen buiten Italië: ‘It seems that there exists no awareness of the gravity and harm of such relations, which if they were to become more systemic and endemic could endanger the well-being of German democracy.’¹⁰⁰

En in het hoofdstuk over Zweden valt te lezen:

‘Although criminal organisations only established themselves in Sweden fairly recently, during the 1990s, the case of Södertälje demonstrates important vulnerabilities in the Swedish public sector at the local level. Furthermore, the example of Södertälje shows that the presence of mafia-type organisations, or criminal activities typically associated with embedded criminal organisations, do not only develop in weak states and the context of dysfunctional legal systems. Like other forms of criminal enterprise – OMCGs or street gangs – more advanced criminal organisation may develop in countries with stable political institutions, high levels of political trust and a strong civil society. The rise of mafia-like organisations and their influence on the public sector in strong and developed states needs to be further explored.’¹⁰¹

Over Roemenië staat op de website van Interpol dat de ligging van het land tussen de EU en Azië en op het kruispunt van Centraal-, Oost- en Zuidoost-Europa maakt dat het aantrekkelijk is als route voor criminele groeperingen om drugs, wapens en mensen langs te smokkelen, en dat dit witwassen en gewelddadige criminaliteit meebrengt.¹⁰² Dat er sprake lijkt te zijn van een georganiseerd misdadaadprobleem in het land wordt bevestigd in de literatuur. Zo schrijft Neag dat ‘[organised crime] and corruption continue to be considered among the most significant threats to Romania’s political and economic stability’.¹⁰³ Volgens Siegel is:

‘[t]he transition period from socialism to capitalism, accompanied by political instability, economic chaos and new freedoms, (...) often described in the literature as providing the necessary conditions for the growth of organised crime in Eastern Europe’.¹⁰⁴

En volgens Tical en Ambrozic laten gebeurtenissen in Roemenië zien dat criminele organisaties in het land opereren op een internationale schaal en geweld en intimidatie niet schuwen.¹⁰⁵

⁹⁹ Bedetti & Dalponte 2019, p. 68.

¹⁰⁰ *Idem.*

¹⁰¹ Gunnarson & Rostami 2019, p. 46. Södertälje is een stad iets ten zuidwesten van Stockholm waar de Syrische maffia voet aan de grond heeft gekregen. De afkorting OMCG staat voor *outlaw motorcycle gang*. <https://www.interpol.int/Who-we-are/Member-countries/Europe/ROMANIA>.

¹⁰² Neag 2021, p. 12.

¹⁰³ Siegel 2021, p. 83.

¹⁰⁴ Tical & Ambrozic 2014, p. 15.

Volgens Sergi is Canada, tot slot, in het recente verleden door de Italiaanse autoriteiten gewaarschuwd voor de infiltratie van de Calabrese maffia (de ‘Ndrangheta) in het oosten van het land. Daarbij citeert ze de Italiaanse Nationale Antimaffia Officier: “the criminal infiltration of the ‘ndrangheta in North America (Canada and United States) is now complete” en ‘the ‘ndrangheta appears “rooted in Canada and in particular in Ontario and in the city of Toronto where different ‘locali’ operate”’.¹⁰⁶

Op basis van deze informatie lijkt het eerste deel van de context van de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries – een serieus georganiseerd misdadaadprobleem in Nederland – in vergelijking tot andere landen niet zonder meer uitzonderlijk.

5.2.2 De kroongetuigencontext

Dan het tweede deel van die context – de aanwezigheid van de kroongetuige als middel om georganiseerde misdaad tegen te gaan. Vooropgesteld moet worden dat het middel van de kroongetuige – of een soortgelijk instrument – in veel buitenlandse rechtsstelsels wordt erkend. Geen van de aangeschreven contacten in de dertien onderzochte buitenlandse landen heeft op de vragen van de onderzoekers gereageerd dat het instrument van de kroongetuige in hun rechtsstelsels geen legaal middel zou zijn (en dat reeds daarom een discussie over de veiligheidsimpact van het middel op advocaten afwezig zou zijn). In zoverre is ook het tweede deel van de context van de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries in vergelijking tot die landen niet uniek.¹⁰⁷

Hoewel het aantal kroongetuigenzaken in Nederland tot op heden op twee handen te tellen is en dus ook niet zeer groot is, verdient tegelijkertijd vermelding dat het middel in een aantal van de onderzochte buitenlandse landen een (nog) minder grote rol lijkt te spelen (in de strijd tegen de georganiseerde misdaad). Zo heeft een van de Belgische contacten in reactie op de vragen van de onderzoekers geschreven dat tot op heden slechts één zaak bekend is waarin het ‘spijtoptantenstatuut’ is toegepast, namelijk een voetbalschandaal waarin de makelaar Velkovic als spijtoptant een verklaring aflegde. Hiertegenover staat dat de Belgische minister van Justitie met het oog op ‘de strijd tegen georganiseerde misdaad, drugsgeweld en terrorisme’ de spijtoptantenregeling zou willen uitbreiden.¹⁰⁸ Wat Frankrijk betreft blijkt uit een artikel in *Le Monde* dat de onlangs vertrokken voorzitter van de *Commission nationale de protection et de*

¹⁰⁶ Sergi 2018, p. 427.

¹⁰⁷ Zie over de kroongetuigenregelingen in Canada, Duitsland (en Italië) Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018.

¹⁰⁸ N. Schillewaert, ‘Minister van Justitie wil spijtoptantenregeling uitbreiden: oplossing in strijd tegen drugscriminaliteit?’, *VRT* 3 april 2023 ([https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/04/03/minister-van-justitie-wil-spijtoptantenregeling-uitbreiden/#:~:text=Minister%20van%20Justitie%20Vincent%20Van%20Quickenborne%20\(Open%20VLD\)%20wil%20de,waar%20ze%20bij%20betrokken%20zijn.](https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/04/03/minister-van-justitie-wil-spijtoptantenregeling-uitbreiden/#:~:text=Minister%20van%20Justitie%20Vincent%20Van%20Quickenborne%20(Open%20VLD)%20wil%20de,waar%20ze%20bij%20betrokken%20zijn.)).

réinsertion (CNPR) des témoins kritisch is op het beperkte gebruik van de kroongetuige waardoor het middel achterblijft bij de juist toenemende uitdagingen waarvoor men door de maffia wordt gesteld. Die beperkte inzet zou te wijten zijn aan de politiek, maar ook aan spanningen tussen politie en justitie.¹⁰⁹ Verder heeft het Kroatische contact in reactie op de vragen van de onderzoekers aangegeven dat er in het land slechts enkele zaken van georganiseerde misdaad zijn geweest, zodat de kroongetuige vooral wordt ingezet in corruptiezaken en zaken betreffende ernstige economische criminaliteit, en dan vaak in het kader van een klassieke *plea bargain*-procedure. Voorts spreekt het Engelse contact van überhaupt ‘very little interest in the organised crime arena’ in het Verenigd Koninkrijk.¹¹⁰ En het Zweedse contact, tot slot, heeft te kennen gegeven dat het gebruik van kroongetuigen in Zweden nog in de kinderschoenen staat, nu er op dat terrein pas sinds 1 juli 2022 wetgeving is.

Er zijn echter ook landen waar er wel degelijk behoorlijk gebruik lijkt te worden gemaakt van het middel van de kroongetuige in de strijd tegen de georganiseerde misdaad. Italië, dat in het volgende hoofdstuk aan bod komt, is zo’n land. En zo schreef een van de Canadese contacten uit eigen onderzoek te weten dat men in de provincie Quebec ten opzichte van andere provincies en het buitenland veel gebruikmaakt van kroongetuigen. Quebec ligt in het oosten van het land, juist het gebied waar volgens Sergi (zie hierboven) de Calabrese maffia stevig voet aan de grond heeft gekregen, en Ontario, de regio waar die maffia ‘rooted’ zou zijn, grenst aan Quebec.

5.2.3 Tussenconclusie

De discussie in Nederland over de impact van de kroongetuige op advocaten is in een stroomversnelling gekomen door de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries. Als wordt aangenomen dat de context van die moorden in ieder geval deels is gelegen in een serieus georganiseerd misdaadprobleem en de aanwezigheid van het middel van de kroongetuige als vermeend deel van de oplossing daarvoor in ons land, kan op basis van het voorgaande voorzichtig worden geconcludeerd dat een context voor dergelijke gebeurtenissen ook in andere landen (in meer of mindere mate) aanwezig is. De kanttekening daarbij is wel dat niet alle onderzochte buitenlanden even sterk als Nederland lijken te leunen op het middel van de kroongetuige in de strijd tegen de georganiseerde misdaad. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op de vervolgvraag of in die vergelijkbare buitenlandse contexten zich dan ook met die moorden vergelijkbare incidenten hebben voorgedaan, zodat – als nadere vervolgvraag – ook daar een discussie woedt over de veiligheidsimpact van de kroongetuige op advocaten.

¹⁰⁹ J. Follorou, ‘Crime organisé: la Commission de protection des « repentis » en état de « crise existentielle », selon son président sortant’, *Le Monde* 11 februari 2023.

¹¹⁰ Vgl. Sergi 2016.

5.3 De Nederlandse situatie toch als uitzondering

De onderzoekers hebben hun vragen aan de contacten in de dertien buitenlandse landen steeds ingeleid onder verwijzing naar de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries. Zonder uitzondering heeft geen van die contacten melding gemaakt van vergelijkbare incidenten in hun jurisdicties. Dat is dan ook de belangrijkste reden die ze aanvoeren om vrijwel allemaal te schrijven dat een discussie over de veiligheidsimpact van de kroongetuige op advocaten in hun landen niet of nauwelijks wordt gevoerd. Bijvoorbeeld voor wat betreft Duitsland (contacten: twee hoogleraren), Hongarije (contacten: een hoogleraar, rechter en iemand die werkzaam is bij het Europees Parlement), Polen (contacten: een hoogleraar en universitair hoofddocent) en Slovenië (contact: een hoogleraar) is dat samengevat ook de enige reactie die de onderzoekers op hun vragen aan de contacten in die landen hebben gekregen; de kwestie zou daar eenvoudigweg niet spelen.

Een blik op de literatuur leert dat een enigszins vergelijkbare discussie als die in Nederland thans speelt nog wel wordt gevoerd in Canada. Er is in dat land namelijk weleens onderzoek gedaan naar intimidatie van ‘justice system participants’, zo blijkt uit een literatuurstudie uit 2012 van Bourdeau.¹¹¹ Daarin schrijft ze dat er, toen in 2002 art. 423.1 van het Canadese Wetboek van Strafrecht werd ingevoerd, waarbij verschillende vormen van intimidatie van ‘justice system participants’ strafbaar is gesteld, zorgen waren over de georganiseerde misdaad in met name Quebec en de intimidatie die daarvan uitging.¹¹² Bourdeau wijst ook op een onderzoek uit 2006 van Brown en MacAlister naar intimidatie van advocaten. Daaruit blijkt dat vooral strafrechtadvocaten en officieren van justitie (en advocaten in enkele andere rechtsgebieden) daarmee te maken hebben.¹¹³ Overigens is Bourdeaus conclusie vooral dat er in Canada een gebrek aan literatuur is op het punt van intimidatie van ‘justice system participants’; het beschikbare materiaal heeft vaak een sterke focus (bijvoorbeeld op regio’s of bepaalde procesdeelnemers), zodat het grote plaatje niet helder is.¹¹⁴ Haar studie leert ons dan ook betrekkelijk weinig over een eventuele actuele, grootschalige discussie over de veiligheidsimpact van de kroongetuige op advocaten in Canada.

Vermelding verdient nog wel dat het Engelse contact en een Australisch contact (beide academici) in reactie op onze vragen melding hebben gemaakt van twee recente gebeurtenissen in Australië: de moord Joe Acquaro en de affaire rond Nicola Gobbo (‘Lawyer X’). Beide speelden zich af in de staat Victoria in het zuidoosten van Australië, waar Melbourne ligt, de tweede stad van het land. De zaken worden in chronologische volgorde kort besproken.

¹¹¹ Bourdeau 2012.

¹¹² *Ibid.*, p. 8.

¹¹³ *Ibid.*, p. 14.

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 32-33.

Op 15 maart 2016 werd strafrechtadvocaat Joe Acquaro vermoord.¹¹⁵ Dat gebeurde in East Brunswick, een suburb in Melbourne, waar hij een ijszaak had.¹¹⁶ Volgens de politie ging het om een ‘drive-by shooting’ en media noemden het een ‘gangland execution’.¹¹⁷ Al in 2015 zou de politie hebben geweten dat er vanuit de Italiaanse maffia in het gebied een prijs op Acquaro’s hoofd zou zijn gezet.¹¹⁸

Daags na de moord schetste de Sydney Morning Herald het beeld van een advocaat die maffiakopstukken in de Melbourne-regio bijstond en de invloed die daaruit voortkwam, gebruikte om zijn eigen politieke invloed te vergroten, maar ook het beeld van een man die steeds meer in de clinch raakte met de maffia.¹¹⁹ ‘His Mafia links may be behind his murder. Or they may not.’¹²⁰ Nog altijd loopt in hogere instanties de zaak tegen Vincenzo Crupi, die wordt verdacht van de moord op Acquaro.¹²¹ De mannen zouden het met elkaar aan de stok hebben gekregen toen Acquaro Crupi beschuldigde van de schade door de brand in zijn ijszaak in januari 2016.¹²² Tot slot: later kreeg de hele zaak weer een nieuwe dimensie toen naar buiten kwam dat Acquaro ooit informatie zou hebben doorgespeeld naar de politie over zijn voormalige cliënt en drugsmokkelaar Francesco Madafferi.¹²³ Acquaro zou overigens nooit officieel als politie-informant zijn aangemerkt.¹²⁴

Dat is anders voor Nicola Gobbo, oftewel ‘Lawyer X’, de hoofrolspeler van de tweede gebeurtenis, het gelijknamige schandaal dat in maart 2019 aan het licht kwam.¹²⁵ Gobbo was sinds 2000 een ‘gangland barrister’, een advocaat die maffiakopstukken in Melbourne bijstond in hun strafzaken.¹²⁶ Van 2005 tot 2010 stond ze tevens geregistreerd als politie-informant onder de naam 3838, en later in rechtszaken kreeg ze het pseudoniem EF.¹²⁷ Gobbo schond jarenlang (in de media wordt gesproken van een periode van vijftien jaar van ‘duplicitous and improper conduct’) haar geheimhoudingsplicht door informatie van en over cliënten te delen met de politie.¹²⁸

¹¹⁵ <https://www.news.com.au/national/victoria/courts-law/vincenzo-crupi-accused-of-killing-gangland-lawyer-joseph-pino-acquaro/news-story/0cf1e268fb219c2740c2c4678d2f1ec7>.

¹¹⁶ *Idem.*

¹¹⁷ <https://www.smh.com.au/national/if-anything-happens-to-joseph-acquaro-well-know-where-to-start-looking-police-20160315-gnjp3h.html>.

¹¹⁸ *Idem.*

¹¹⁹ *Idem.*

¹²⁰ *Idem.*

¹²¹ <https://www.news.com.au/national/victoria/courts-law/vincenzo-crupi-accused-of-killing-gangland-lawyer-joseph-pino-acquaro/news-story/0cf1e268fb219c2740c2c4678d2f1ec7>.

¹²² *Idem.*

¹²³ <https://www.theguardian.com/australia-news/2021/jan/19/melbourne-gangland-lawyer-joe-acquaro-gave-police-information-on-former-client>.

¹²⁴ *Idem.*

¹²⁵ <https://www.theage.com.au/national/victoria/the-nicola-gobbo-lawyer-x-scandal-explained-20201124-p56hh9.html>.

¹²⁶ *Idem.*

¹²⁷ *Idem.*

¹²⁸ *Idem.*

De ‘royal commission’ die deze gang van zaken onderzocht, concludeerde dat in meer dan duizend zaken het bewijs (mede) verband kan houden met het gebruik door de politie van Gobbo als informant.¹²⁹ Ondanks de angst bij de autoriteiten voor de veiligheid van Gobbo is haar naam na een hoop juridische procedures om dat te voorkomen uiteindelijk naar buiten gekomen.¹³⁰ Dat had niet alleen voor Gobbo’s veiligheid en die van haar naasten de nodige gevolgen, maar ook voor de houdbaarheid van talloze veroordelingen, die misschien teruggedraaid moe(s)ten worden.¹³¹ Er wordt in verband met het Lawyer X-schandaal gesproken van “fundamental and appalling breaches” aan de zijde van Gobbo en “reprehensible conduct” aan de zijde van de politie, ‘having been ‘involved in sanctioning atrocious breaches of the sworn duty of every police officer’ by knowingly encouraging Ms Gobbo’s actions’.¹³²

Deze gebeurtenissen laten zien dat in Australië, en meer bepaald in Victoria en Melbourne, het nodige te doen is over de inzet van (advocaten als) bepaalde typen informanten en de veiligheid van die informanten en advocaten in zaken van georganiseerde misdaad. Dat beeld doet ergens denken aan de zorgen die in Nederland bestaan sinds de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries. Tegelijkertijd is het Lawyer X-schandaal wel van een heel andere aard en orde dan die moorden. En ook bij de moord op Joe Acquaro is maar de vraag of die verband houdt met zijn werk als advocaat (in een kroongetuigencontext?). De vergelijking tussen Australië en Nederland op basis van deze gebeurtenissen gaat dus maar tot op zeer beperkte hoogte op.

Los van de moord op Joe Acquaro en het Lawyer X-schandaal verdient met betrekking tot Australië tot slot vermelding dat in recente literatuur wordt geconstateerd dat er gebreken zijn in het getuigenbeschermingssysteem in het land. Die zouden vooral verband houden met het feit dat er in Australië veel verschillende getuigenbeschermingssystemen naast elkaar bestaan, die resulteren in verschillende getuigenbeschermingsprogramma’s zonder veel oog voor consistentie, coöperatie en coördinatie.¹³³ In die literatuur wordt niet ingegaan op eventuele implicaties van dit probleem voor advocaten.

5.4 Ter afsluiting

Indachtig de methodologische kanttekening dat bovenstaande informatie over de dertien buitenlandse afkomstig is van één of enkele personen of uit een beperkt aantal geschreven

¹²⁹ *Idem.*

¹³⁰ [Nicola Gobbo and Victoria police: The corruption of Victoria's criminal justice system | Precedent \(Sydney, N.S.W.\) \(informit.org\).](#)

¹³¹ *Idem.*

¹³² *Idem.*

¹³³ Zie Monterosso 2022.

bronnen, kunnen op basis van deze informatie niet zozeer harde conclusies worden getrokken, als wel (soms sterke) indrukken worden geformuleerd. Die indrukken luiden dat (a) gebeurtenissen in de – overigens niet unieke – context van het middel van de kroongetuige als de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries in internationaal verband uitzonderingen, zo niet unica zijn; en (b) in het verlengde daarvan een discussie over de veiligheidsimpact van de kroongetuige op personen rond een kroongetuige, zoals advocaten, anno 2023 ook een tamelijk Nederlandse discussie is. Hier zij de beperking van dit hoofdstuk herhaald die in paragraaf 2.3 al was aangekondigd: waar dit onderzoek als zodanig gaat over de impact van de kroongetuige op advocaten in termen van veiligheid *én praktijkvoering*, heeft de wijze waarop de data voor dit hoofdstuk is verzameld meegebracht dat de focus is komen te liggen op de *veiligheidsimpact* in de onderzochte buitenland.

Maar duidelijk is wel: in Nederland lijken we op deze punten (a en b) in een uitzonderlijk parket te zitten, althans in vergelijking tot de hiervoor besproken landen. De keuze van de onderzoekers om in het volgende hoofdstuk ‘enkel’ Italië uitgebreider onder de loep te nemen, is mede hierdoor ingegeven. Dit hoofdstuk heeft dan ook weinig informatie opgeleverd om de derde deelvraag van dit onderzoek – Wat is er bekend over de gevolgen van de inzet van de kroongetuige voor advocaten en hun naasten in andere landen? Welke specifieke maatregelen worden daar getroffen om mogelijke negatieve gevolgen te adresseren? – te kunnen beantwoorden. Een aanzet tot beantwoording kan al wel gegeven worden: daaromtrent lijkt in de dertien buitenland die in dit hoofdstuk zijn besproken weinig bekend.

6. De impact van de kroongetuige op kroongetuigenadvocaten in Italië

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt onderzocht wat er in Italië bekend is over de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van met name hún advocaten.¹³⁴ Hierbij zij de opmerking uit paragraaf 2.3.2 herhaald dat dit onderzoek naar Italië primair is gericht op een nadere duiding van de problematiek die in dit onderzoek centraal staat, maar dat Italië daarbij niet op voorhand wordt benaderd als gidsland als het gaat om het aanpakken van die problematiek. Dat laat echter onverlet dat het onderzoek naar Italië wel inspiratie kan bieden bij het nadenken over oplossingsrichtingen. In paragraaf 6.2 wordt eerst in vogelvlucht de Italiaanse kroongetuigenregeling besproken. Vervolgens wordt in paragraaf 6.3 iets gezegd over het type advocaten dat in Italië bijstand verleent aan kroongetuigen, over wat deze bijstand in de regel behelst, en over de organisatie van hun veiligheid. De kern van dit hoofdstuk wordt gevormd door paragraaf 6.4, waarin op basis van enige *desk research* en de in paragraaf 2.3.2 genoemde interviews, wordt ingegaan op de impact van de inzet van kroongetuigen in Italië op de praktijkvoering en veiligheid van hun advocaten. Het hoofdstuk wordt afgesloten in paragraaf 6.5.

6.2 De Italiaanse kroongetuigenregeling: een introductie

In deze deelparagraaf wordt de Italiaanse kroongetuigenregeling op hoofdlijnen besproken. Daarbij wordt vooral gebruikgemaakt van twee (relatief) recente WODC-onderzoeken: het Italiaanse landenrapport van Ferioli en Caianiello in het onderzoek van Crijns, Dubelaar en Pitcher, *Collaboration with Justice in the Netherlands, Germany, Italy and Canada. A Comparative Study on the Provision of Undertakings to Offenders Who Are Willing to Give Evidence in the Prosecution of Others*,¹³⁵ en het onderzoek van Peters, *Hoofdlijnen van de bestrijding van maffiacriminaliteit in Italië. Een verkennende studie voor het debat over de bestrijding van criminele samenwerkingsverbanden in Nederland*.¹³⁶

¹³⁴ Zie nader over deze afbakening par. 2.3.

¹³⁵ Ferioli & Caianiello 2018.

¹³⁶ Peters 2023, par. 4.5.

6.2.1 *Collaboratori di giustizia*

Kroongetuigen heten in het Italiaans *collaboratori di giustizia*.¹³⁷ Deze term moet worden onderscheiden van de termen *confidenti* – politie-informanten: “persons who, occasionally but systematically, reveal confidential information relating to a crime to the police in exchange for monetary compensation or other advantages” – en *testimoni di giustizia* – “witnesses of justice”: waar kroongetuigen een verleden hebben als *leden* van criminele organisaties, zijn deze *testimoni* doorgaans *slachtoffers* van bepaalde maffia-activiteiten die daaromtrent bij de autoriteiten een getuigenverklaring afleggen, die vanwege een gebrek aan inzicht in de achterliggende maffiastructuren vaak een beperktere bijdrage levert aan de opsporing en vervolging van strafbare feiten dan kroongetuigenverklaringen.¹³⁸ Overigens hebben *collaboratori di giustizia* en *testimoni di giustizia* wel met elkaar gemeen dat getuigenbescherming bedoeld is voor beide categorieën getuigen.¹³⁹ Wat daarover in paragraaf 6.2.4 in relatie tot kroongetuigen wordt opgemerkt is dus *mutatis mutandis* óók van toepassing op *testimoni di giustizia*. Tot slot: de term *collaboratori di giustizia* wordt ook weleens vertaald als ‘spijtoptanten’, maar in het vervolg wordt ter verwijzing naar die term enkel gesproken van ‘kroongetuigen’. *Collaboratori di giustizia* worden dat namelijk meestal niet vanwege oprecht berouw, maar het met het oog op de toezeggingen in de strafzaak en de getuigenbescherming.¹⁴⁰

Kroongetuige worden kan in Italië alleen als verdachte die wordt vervolgd wegens een verdenking van één of meer zeer ernstige misdrijven.¹⁴¹ Tot die misdrijven behoren onder meer de ‘mafia-type crimes’ uit artikel 51 lid 3-*bis* van het Italiaanse Wetboek van Strafrecht, zoals ‘mafia-type association’, ‘association for the purpose of trafficking in drugs’ en ‘association for the purpose of human trafficking’.¹⁴²

6.2.2 Procedure en rechterlijk toezicht

Het traject om kroongetuige te worden, begint met het zogeheten *colloquio*, het eerste onderhoud tussen de aspirant-kroongetuige en de officier van justitie die gedurende het vervolg van het traject het contact met hem zal onderhouden. Gedurende dit vervolg mag de gedetineerde kroongetuige geen contact hebben met zijn familie of anderen. Het vervolg bestaat uit één of (vaak) meerdere gesprekken waarin de aspirant-kroongetuige, in de praktijk in het bijzijn van diens advocaat, tegenover de officier van justitie zijn verklaring aflegt, die steeds

¹³⁷ Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018, p. 13.

¹³⁸ Ferioli & Caianiello 2018, p. 255.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 256.

¹⁴⁰ Vgl. Peters 2023, p. 124.

¹⁴¹ *Idem.*

¹⁴² Ferioli & Caianiello 2018, p. 263.

wordt gerelateerd in een proces-verbaal. Een en ander moet binnen 180 dagen gebeuren, de wettelijke termijn waarbinnen de aspirant-kroongetuige een coherente verklaring moet hebben afgelegd, met daarin alle informatie die z/hij heeft, en die betrekking heeft op de feiten waarop het opsporingsonderzoek ziet en die nieuw, aanvullend of van groot belang voor de opsporing en vervolging is. Het doel van deze termijn is dat de kroongetuige niet wordt beïnvloed de verklaring in te trekken en het afleggen van de verklaring niet op de lange baan wordt geschoven. Binnen dezelfde termijn moet de aspirant-kroongetuige inzicht verschaffen in zijn volledige vermogensrechtelijke positie. Het doel daarvan is de (preventieve) inbeslagneming en confiscatie. Bovendien verschaft die positie inzicht in (de aard en omvang van) de relatie van de verdachte tot de maffia.¹⁴³

Het/de proces(sen)-verbaal met de kroongetuigenverklaring moet(en) dus binnen 180 dagen zijn afgerond. Wordt die termijn niet gehaald, dan verliest de verdachte zijn uitzicht op toezeggingen in zijn strafzaak en getuigenbescherming en verliest de officier van justitie de mogelijkheid de verklaring voor het bewijs te gebruiken. Als de termijn wel wordt gehaald, wordt/worden het/de proces(sen)-verbaal toegevoegd aan het dossier. Mits de verklaring betrouwbaar, volledig en relevant voor de opsporing en vervolging wordt geacht, kan de officier van justitie aan de kroongetuige ook pas concrete toezeggingen doen nadat z/hij haar/zijn verklaring heeft afgelegd.¹⁴⁴

De kroongetuigenverklaring wordt bij twee gelegenheden mogelijk onderworpen aan rechterlijk toezicht. De eerste betreft de situatie dat naar aanleiding van de kroongetuigenverklaring en met tussenkomst van de rechter in het kader van de opsporing dwangmiddelen tegen andere verdachten worden toegepast. De rechter moet dan toetsen of het belastende materiaal tegen de betreffende verdachte(n), waaronder de kroongetuigenverklaring, die toepassing rechtvaardigt. Dat vergt onder meer dat de rechter een oordeel velt over (bijvoorbeeld de betrouwbaarheid van) die verklaring.

De tweede situatie is bij de zittingsrechter. Naar Italiaans recht worden getuigenverklaringen in beginsel buiten het dossier gehouden dat de zittingsrechter onder ogen krijgt. Daarmee is het uitgangspunt dat de kroongetuige ter terechtzitting zijn verklaring moet herhalen en daar wordt onderworpen aan *cross examination*. Dit kan anders zijn als partijen kiezen voor een verkorte procedure waarin de zittingsrechter direct toegang krijgt tot het dossier. Maar welke procedure ook wordt gevolgd, uiteindelijk zal de zittingsrechter moeten beoordelen of de kroongetuigenverklaring wordt gebruikt voor het bewijs in de zaak van verdachte X en of z/hij in dier/diens eigen zaak de kroongetuige de toegezegde strafkorting zal verlenen, en te dien einde

¹⁴³ Peters 2023, p. 126-127.

¹⁴⁴ *Idem*.

zal z/hij eerst moeten beoordelen wat z/hij van de kroongetuigenverklaring vindt. Daarbij geldt blijkens de jurisprudentie van het Italiaanse Cassatiehof een driedelig beoordelingskader. De eerste vraag is of de kroongetuigenverklaring geloofwaardig is gelet op ‘diens persoonlijkheid, zijn sociale en economische situatie, zijn strafrechtelijke verleden, zijn relaties met de verdachte en de redenen waarom z/hij samenwerkt met de autoriteiten’. Als tweede ligt de vraag voor of de verklaring geloofwaardig is gezien ‘de samenhang, nauwkeurigheid, consistentie en spontaniteit’ ervan. Ten derde – vgl. artikel 344a lid 4 Sv – vereist een bewezenverklaring mede op basis van een kroongetuigenverklaring dat die verklaring voldoende steun vindt in bewijsmiddelen die uit een andere bron stammen.¹⁴⁵

6.2.3 Toezeggingen in de strafzaak

Als het gaat om de strafzaak van de kroongetuige zelf, is de belangrijkste toezegging die de officier van justitie haar/hem kan doen de strafkorting.

‘In geval van een kroongetuige die verklaart over een maffiaorganisatie, volgt uit artikel 416bis 1 lid 3 [van het Italiaanse Wetboek van Strafrecht; *toevoeging door de auteurs*] dat aan diegene een strafvermindering van een derde tot de helft kan worden toegekend, dan wel dat een levenslange gevangenisstraf kan worden vervangen door een tijdelijke gevangenisstraf van 12 tot 20 jaar.’¹⁴⁶

Hiernaast kunnen toezeggingen van de officier van justitie aan de kroongetuige betrekking hebben op de tenuitvoerlegging van diens (verkorte) straf. Zo komt een veroordeelde kroongetuige onder bepaalde voorwaarden in aanmerking voor voorwaardelijke invrijheidstelling.¹⁴⁷ Voorts is er een link te leggen met het Italiaanse – zeer strenge en sobere – 41-bis-gevangenisregime. Volgens Calderoni stimuleert het 41-bis-systeem maffiaverdachten om kroongetuigen te worden. Waar het 41-bis-regime mede gericht is op het voorkomen dat gedetineerden contact hebben met criminele organisaties in de buitenwereld, is het risico daarop doorgaans snel geneutraliseerd als een verdachte kroongetuige wordt en zodoende zijn criminele organisatie ‘verraadt’. Dat brengt mee dat veel kroongetuigen in de praktijk uit het 41-bis-regime kunnen komen (iets wat andere verdachten en veroordeelden in dit regime doorgaans pas lukt nadat zij hun gevangenisstraf volledig hebben uitgezeten).¹⁴⁸ Tot slot kan de voorlopige hechtenis van de kroongetuige worden opgeheven of geschorst als de ‘pre-trial judge’ van oordeel is dat de kroongetuige al zijn banden met zijn voormalige criminele organisatie heeft doorgesneden en zich houdt aan de verplichtingen rond zijn getuigenbescherming.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Peters 2023, p. 128-129.

¹⁴⁶ *Ibid.*, p. 129.

¹⁴⁷ *Idem.*

¹⁴⁸ Struijk e.a. 2023, p. 47.

¹⁴⁹ Ferioli & Caianiello 2018, p. 273.

6.2.4 Getuigenbescherming

Om voor de hand liggende redenen hebben ook Italiaanse kroongetuigen in de regel behoefte aan enige mate van bescherming. Net als de Nederlandse overheid heeft de Italiaanse onder omstandigheden een zorgplicht om daarin te voorzien. Tegelijkertijd brengt het mensenrechtelijke kader mee dat kroongetuigen – evenals andere betrokkenen, zoals diens familieleden – niet kunnen worden gedwongen tot acceptatie van beschermingsmaatregelen, in Nederland noch in Italië.¹⁵⁰

Net als naar Nederlands recht is getuigenbescherming in Italië niet een onderdeel van de toezeggingen aan de kroongetuige in zijn strafzaak.¹⁵¹ Wat anders is dan de Nederlandse situatie, waarin de getuigenbescherming is belegd bij het OM,¹⁵² is dat er in Italië een bijzondere commissie is, de Centrale Commissie, die verantwoordelijk is voor de toezeggingen in het kader van het getuigenbeschermingsprogramma.¹⁵³ Deze bestaat blijkens een van de interviews met de Italiaanse respondenten onder anderen uit een landsadvocaat, gespecialiseerde magistraten en politiemensen met veel anti-maffiaervaring. De commissie is ondergebracht bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en heeft de exclusieve bevoegdheid te bepalen over de toekenning van beschermingsmaatregelen.¹⁵⁴ Dat betekent niet dat het Italiaanse OM in dit verband geheel buiten spel staat: de Centrale Commissie beslist over dergelijke maatregelen op verzoek van de officier van justitie in de kroongetuigenzaak of de *Chief of Police-Director General of Public Security*, die dan eerst moet overleggen met de officier van justitie.¹⁵⁵ Volgens de respondent in het eerdergenoemde interview is het lijntje tussen de officier van justitie en de bescherming overigens steeds kort.

Concreet kent het Italiaanse systeem drie niveaus van getuigenbescherming:

- i. ‘reguliere beschermingsmaatregelen’, ‘toegepast door de politiediensten of, wanneer de betrokkene gedetineerd is, door het Dipartimento dell’Amministrazione Penitenziaria’,¹⁵⁶
- ii. ‘bijzondere beschermingsmaatregelen’.¹⁵⁷ Deze worden getroffen als enerzijds reguliere beschermingsmaatregelen in het licht van de dreiging onvoldoende zijn, maar de dreiging anderzijds niet zo groot is dat overplaatsing naar een bijzondere locatie nodig

¹⁵⁰ Vgl. par. 3.1.4.

¹⁵¹ Peters 2023, p. 130.

¹⁵² Zie par. 3.1.4.

¹⁵³ Peters 2023, p. 130 en 162.

¹⁵⁴ Ferioli & Caianiello 2018, p. 276.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 276-277.

¹⁵⁶ Peters 2023, p. 131.

¹⁵⁷ *Idem.*

is.¹⁵⁸ De kroongetuige blijft dan in zijn eigen woonplaats wonen, maar er wordt speciaal toezicht georganiseerd om hem en zijn eigendommen te beschermen, alsmede de personen die permanent met hem samenwonen of anderszins vanwege hun band met de kroongetuige bescherming behoeven.¹⁵⁹ Financiële bijstand is in principe geen onderdeel van de bijzondere beschermingsmaatregelen (maar zie onder 5 in het citaat hierna);¹⁶⁰

‘The special protection measures may consist of: 1) surveillance and protection measures by local police; 2) technical security arrangements for the person’s home and properties (for example, video surveillance cameras or remote alarms); 3) measures necessary for temporary transfers to localities other than the place of residence; 4) for collaborators in detention, special custody arrangements, transfers and guarding; 5) measures aimed at the social rehabilitation, including financial support; 6) any other necessary measure.’¹⁶¹

- iii. ‘het bijzondere beschermingsprogramma’, in welk kader de kroongetuige en zijn familie worden overgeplaatst naar een geheime en beschermde locatie als de dreiging dat vereist,¹⁶² doorgaans in het noorden of midden van het land, nu de maffiaorganisaties vaak in het zuiden gevestigd zijn.¹⁶³ ‘In addition to the surveillance measures, the special protection program involves a modification of the registers and forms of economic assistance.’¹⁶⁴ Daar kan ook identiteitsverandering – en alles wat daarbij komt kijken – onderdeel van uitmaken.¹⁶⁵

Wat de uitvoering van de beschermingsmaatregelen betreft, geldt *ad ii* dat deze ‘are set up and implemented’ door de ‘Prefect’, ‘[t]he head of the local government administration’, van de plaats waar de kroongetuige woont, en dat deze worden uitgevoerd door de lokale politie.¹⁶⁶ Dat is anders voor wat betreft *iii*, aangezien de kroongetuige in het bijzondere beschermingsprogramma wordt overgeplaatst naar een andere regio. Dat programma wordt geïmplementeerd door de *Central Protection Service*, vallend onder de *Central Directorate of the Criminal Police*,¹⁶⁷ onderdeel van het *Department of Public Security*, dat weer onderdeel is van het ministerie van Binnenlandse Zaken.¹⁶⁸ Deze service zit in Rome, maar heeft subdivisies door

¹⁵⁸ *Idem.*

¹⁵⁹ *Idem.*

¹⁶⁰ *Idem.*

¹⁶¹ Ferioli & Caianiello 2018, p. 275.

¹⁶² Peters 2023, p. 131.

¹⁶³ Ferioli & Caianiello 2018, p. 275.

¹⁶⁴ *Idem.*

¹⁶⁵ *Idem.*

¹⁶⁶ Ferioli & Caianiello 2018, p. 277.

¹⁶⁷ Vgl. <https://www.interno.gov.it/it/ministero/dipartimenti/dipartimento-pubblica-sicurezza/direzione-centrale-polizia-criminale>.

¹⁶⁸ Ferioli & Caianiello 2018, p. 277

heel het land: *Nuclei Operativi di Protezione*, met verantwoordelijkheid voor ‘the logistics, the material assistance to collaborators and their ‘camouflaging’ in a new environment’.¹⁶⁹ De beveiligingsmaatregelen ten aanzien van de kroongetuige en diens familie worden uitgevoerd door de lokale politie.¹⁷⁰

6.3 Italiaanse kroongetuigenadvocaten en hun veiligheid

6.3.1 Het werk van de Italiaanse kroongetuigeadvocaat

Meerdere Italiaanse respondenten beschrijven hun eigen praktijkvoering, die volgens hen aansluit bij de manier waarop de praktijkvoering van Italiaanse kroongetuigenadvocaten er in het algemeen uitziet, als volgt.

Hun praktijk bestaat hoofdzakelijk of zelfs enkel uit het bijstaan van kroongetuigen. Dat is dus een specialisme. Deze overwegende of exclusieve focus op bijstand aan kroongetuigen kan voortkomen uit een minder bewuste keuze. Zo legt één respondent uit in de jaren negentig met het bijstaan van kroongetuigen te zijn begonnen zonder bedoeling daar een specialisme van te maken, maar vervolgens in een soort (professionele) isolatie te zijn geraakt omdat mensen zich onder meer vanuit veiligheidszorgen niet meer te veel met hem wilden inlaten. Soms hangt die focus echter ook samen met een sterke overtuiging dat óók kroongetuigen rechtsbijstand verdienen of dat kroongetuigen een belangrijk middel zijn in de strijd tegen de georganiseerde misdaad, waaraan op deze wijze een bijdrage kan worden geleverd. Tot slot kan dit specialisme ook eenvoudigweg voortvloeien uit het feit dat het leveren van rechtsbijstand aan kroongetuigen in de praktijk nogal breed en veeleisend is.

Allereerst heeft de kroongetuige strafrechtelijke bijstand nodig. Zoals hierboven is uitgelegd bestaat die er onder meer in dat de advocaat in de praktijk altijd aanwezig is als de kroongetuige tegenover de officier van justitie in de eerste 180 dagen vanaf het *colloquio* zijn verklaring aflegt. Weliswaar is de rol van de advocaat beperkt in het kader van de toezeggingen aan de kroongetuige in zijn strafzaak en – des te meer – in het kader van de plaatsing in het beschermingsprogramma, nu de gang van zaken binnen die kaders een hoog *take it or leave it*-gehalte heeft.¹⁷¹ Maar de bijstand in de strafzaak betreft naast dit voortraject ook nog het onderzoek ter terechtzitting in de zaak van de verdachte(n) te wiens/wier laste de kroongetuige verklaart en zijn eigen strafzaak, op welk onderzoek de betrouwbaarheid van de

¹⁶⁹ *Ibid.*, p. 278.

¹⁷⁰ *Idem.*

¹⁷¹ Vgl. Peters 2023, p. 162, 164 en 222.

kroongetuigenverklaring moet worden beoordeeld en in het verlengde daarvan moet worden geoordeeld over de toegezegde strafkorting.

Naast deze strafrechtelijke bijstand is zijn advocaat in de precaire positie waarin een kroongetuige zich per definitie bevindt zijn enige steun en toeverlaat, en een verbindingsfactor tussen hem aan de ene kant en zijn persoonlijke kring, de strafvorderlijke autoriteiten en de autoriteiten in het kader van de getuigenbescherming aan de andere kant. Zo bezien heeft de bijstand niet enkel een juridisch, maar tot op zekere hoogte ook een moreel karakter.

En daar blijft het voor wat betreft de bijstand die deze respondenten aan hun cliënten verlenen niet bij. Want die bijstand strekt zich mogelijk ook nog uit tot civiele en bestuursrechtelijke aangelegenheden (denk aan echtscheidingen, het verkopen van een huis, etc.) en allerlei meer praktische kwesties, die vooral rijzen in de context van het beschermingsprogramma. Een voorbeeld: als de autoriteiten van mening zijn dat de kroongetuige zich niet heeft gehouden aan de voorwaarden in dat kader en daarom voornemens zijn het beschermingsprogramma te beëindigen, is het aan deze advocaten dat aan te vechten. Volgens hen is er in dit praktische opzicht altijd wel wat, en dus werk voor hen. Natuurlijk kan een kroongetuigenadvocaat er in Italië voor kiezen zich alleen bezig te houden met de strafrechtelijke bijstand, maar kennelijk kiezen in ieder geval onze respondenten ervoor zich op een veel breder terrein in te zetten voor kroongetuigen. Daarbij lijkt een rol te spelen dat het gezien de vertrouwelijkheid der dingen voor kroongetuigen voor de hand ligt zich steeds tot een en dezelfde advocaat te wenden, ook waar het kwesties betreft die pas (veel) later dan de strafzaak rijzen en daar ook niet noodzakelijkerwijs iets mee te maken hebben.

Daarmee is overigens niet gezegd dat kroongetuigenadvocaat in Italië zijn financieel zonder meer erg aantrekkelijk is. De respondenten hebben uitgelegd dat zo'n advocaat gefinancierd wordt door de staat. En dan ook nog eens enkel voor de strafrechtelijke bijstand (in de zaak van de kroongetuige zelf en in de zaak van degene te wiens laste z/hij verklaart). Voor wat betreft de bijstand nadien, bijvoorbeeld in verband met het beschermingsprogramma, moet de kroongetuige zelf opdraaien voor de kosten, maar daar zijn dier/diens middelen soms te beperkt voor. De respondenten kiezen er kennelijk niettemin voor die bijstand te (blijven) verlenen.

Tot slot hebben de respondenten uitgelegd dat het imago van kroongetuigenadvocaten om historische redenen in het algemeen niet heel goed is, omdat (vrij breed) gedacht zou worden dat dit 'slechte' of 'advocaten van de B-categorie' zouden zijn. Al met al is de indruk op basis van de interviews dat de intrinsieke motivatie om in Italië kroongetuigen bij te staan als advocaat behoorlijk groot moet zijn om het werk te gaan doen en lang vol te houden (in het geval van deze respondenten ging het om decennia).

6.3.2 De veiligheid van Italiaanse kroongetuigenadvocaten

Voordat wordt ingegaan op de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten in Italië, zoals dit uit de interviews naar voren komt, verdient vermelding hoe de veiligheid van kroongetuigenadvocaten in Italië *in theorie* is georganiseerd. Dat is vergelijkbaar met wat er in paragraaf 3.4 over de organisatie van de veiligheid van Nederlandse advocaten in kroongetuigenzaken is opgemerkt. Ook in Italië zijn kroongetuigenadvocaten geen objecten van de getuigenbeschermingsregeling. Maar ook in Italië, dat onderworpen is aan dezelfde internationaal mensenrechtelijke kaders als Nederland en dus aan de daaruit voortvloeiende zorgplichten, houdt bescherming van overheidswege van personen tegen wie serieuze dreiging bestaat niet op bij getuigenbescherming.

Er moet worden gewezen op de *Inter-Forces Central Bureau for Personal Security* (in het Italiaans: *Ufficio Centrale Interforze per la Sicurezza personale*, hierna ‘UCIS’). Ook UCIS is, evenals de hierboven genoemde *Central Protection Service*, onderdeel van het *Department of Public Security* van het Italiaanse ministerie van Binnenlandse Zaken.¹⁷² Volgens de informatie over UCIS op de website van de Italiaanse staatspolitie is dit orgaan er met het oog op ‘the protection of national and foreign institutional personalities, as well as of persons subject, by function or for other proven reasons, to the specific dangers or threats identified by the law’,¹⁷³ bijvoorbeeld in verband met georganiseerde misdaad.¹⁷⁴

Zo kunnen (anti-maffia)journalisten vanwege hun werkzaamheden een zeker gevaar lopen. Met betrekking tot die groep en UCIS merkt de Italiaanse overheid in haar *national report* uit 2014 voor de *Universal Periodic Review* voor de *Human Rights Council* van de Verenigde Naties het volgende op:

“The Inter-Forces Central Bureau for Personal Security (UCIS) at the Ministry of the Interior provides guidance to ensure that the most appropriate measures are taken with regard to domestic and foreign dignitaries, or any other person, and their relatives, who because of their duties or for other proven reasons, are exposed to actual or potential danger or threat (Law 133/2002). [...] UCIS, with the competent Prefetto, assesses the level of risk in relation to the degree of exposure to danger of the person to be protected (from level 1 to 4).”¹⁷⁵

Dit citaat maakt allereerst duidelijk dat beveiliging van personen in dit kader niet alleen een aangelegenheid is van het *nationale* orgaan UCIS, maar ook van de *regionaal* opererende prefect. ‘The prefect, owner of the UTG, is assigned all the functions exercised by the State at the

¹⁷² Zie voor enkele algemene informatie <https://www.interno.gov.it/it/ministero/dipartimenti/dipartimento-pubblica-sicurezza/ufficio-centrale-interforze-sicurezza-personale-ucis>.

¹⁷³ <https://www.poliziadistato.it/articolo/ufficio-centrale-interforze-per-la-sicurezza-personale>. De vertaling uit het Italiaans in het Engels is door Google gegenereerd.

¹⁷⁴ <https://www.interno.gov.it/it/ministero/dipartimenti/dipartimento-pubblica-sicurezza/ufficio-centrale-interforze-sicurezza-personale-ucis>.

¹⁷⁵ UN Doc A/HRC/WG.6/20/ITA/1, te raadplegen via <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/upr/it-index>.

peripheral level.¹⁷⁶ UTG is de afkorting van *Ufficio Territoriale del Governo*. De prefect ‘is the provincial public safety authority’.¹⁷⁷ Bovendien zijn er, afhankelijk van het dreigingsniveau, ook vier beschermingsniveaus. Volgens meerdere Italiaanse respondenten variëren deze niveaus van regelmatig politietoezicht op bepaalde locaties, zoals het huis van de te beveiligen persoon, tot vierentwintiguursbewaking van personen, met verplaatsingen onder begeleiding van uitgebreide escortes.

Uit de interviews met dezelfde Italiaanse respondenten volgt dat rechters en – met name – officieren van justitie gezien de dreiging tegen hen vanwege hun functies vaak in dit provinciale beschermingssysteem zijn ondergebracht. In beginsel *zouden* advocaten tegen wie dreiging bestaat daar ook in *kunnen* worden ondergebracht. Of dat in de praktijk ook gebeurt, is het onderwerp van de volgende paragraaf.

Tot slot: uiteraard kunnen Italiaanse (kroongetuigen)advocaten ook hun eigen veiligheid organiseren door zelf veiligheidsmaatregelen te treffen of particuliere beveiliging in te kopen. Ook hierop wordt in de volgende paragraaf teruggekomen.

6.4 De impact van de inzet van kroongetuigen in Italië op hun advocaten

Het is goed om voorop te stellen dat de hierna te bespreken *desk research* en interviews *niet* het beeld hebben opgeleverd dat er in Italië anno 2023 een hevige maatschappelijke, politieke of juridische discussie wordt gevoerd over de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten. In die zin lijkt de Nederlandse situatie ook ten opzichte van de Italiaanse wat uitzonderlijk, terwijl de situatie in Italië op dat punt enigszins vergelijkbaar lijkt met die in de landen die in hoofdstuk 5 aan bod zijn gekomen, waar een dergelijke discussie grotendeels afwezig lijkt te zijn. Dat neemt niet weg dat het gezien het maffiaverleden en -heden wel degelijk te vermoeden is dat het er in Italië, ook in de richting van juridische professionals, bijzonder hard aan toegaat of kan -gaan. Er is dan ook wel degelijk iets te zeggen over de impact van de inzet van kroongetuigen in Italië op de praktijkvoering en veiligheid van hun advocaten.

¹⁷⁶ <https://www.interno.gov.it/it/temi/territorio/governo-sul-territorio-prefettura>. De Engelse vertaling van het Italiaans is gegenereerd door Google.

¹⁷⁷ *Idem*.

6.4.1 Desk research

6.4.1.1 Praktijkvoering

In paragraaf 6.3.1 is al opgemerkt dat het leveren van rechtsbijstand aan kroongetuigen in Italië niet bijzonder lucratief is. Deze financiële consequentie voor kroongetuigenadvocaten komt ook terug in het WODC-onderzoek van Peters:

‘Overigens worden advocaten van kroongetuigen door de overheid betaald en verdienen zij daar weinig aan. Dat maakt dat het aantal advocaten dat voor dit specialisme kiest, wel relatief gering is:

‘Als men ervoor kiest kroongetuigen bij te staan, dan is dat uit eigen overtuiging en omdat men denkt mensen die eindelijk iets goeds doen in hun leven, te kunnen helpen. De keuze om kroongetuige te worden is heel moeilijk. We praten daar nooit over, want men belicht altijd het gemak van berekenende kroongetuigen, maar die mensen begrijpen er weinig van. Er is een grote onwetendheid op dit punt. Waar we niet over praten is dat kroongetuigen leven met weinig geld en met weinig mogelijkheden. Ze worden weggehaald uit hun leefomgeving, uit hun stad, wonen ver van hun familie en leven soms in vervallen huizen. Voor alles wat ze doen moeten ze toestemming vragen. Ze kunnen geen rijbewijs halen, niet werken, hun kinderen kunnen niet op schoolreisje naar het buitenland als ze geen toestemming hebben. Het is een heel moeilijk leven, vol opofferingen. Niemand praat hierover, omdat dat niet uitkomt maar ik maak dit van dichtbij mee.’¹⁷⁸

6.4.1.2 Veiligheid

Peters’ onderzoek bevat ook enkele passages waarin iets interessants wordt opgemerkt over de veiligheid van kroongetuigenadvocaten. Een van haar respondenten zegt het volgende:

‘Mijn ervaring is dat de maffia bedreigt wanneer zij denkt dat een bepaalde advocaat aan de ene kant van het hek staat en geld van de maffia aanneemt, terwijl hij tegelijkertijd ook geld van de overheid aanneemt en kroongetuigen bijstaat. Als men als advocaat laat zien dat men met rechte rug kroongetuigen bijstaat en geen compromissen accepteert, dan accepteert de maffia dat.’¹⁷⁹

Kennelijk wordt snoepen van twee walletjes niet zo gewaardeerd, maar is snoepen van één walletje geaccepteerd als onderdeel van het systeem, ook als dat het overheidswalletje van de kroongetuigen is.

Direct hierna merkt Peters zelf nog op: ‘Doordat er meerdere advocaten gespecialiseerd zijn in het bijstaan van kroongetuigen, zijn zij geen doelwit.’¹⁸⁰ Deze relatie tussen enerzijds de

¹⁷⁸ Peters 2023, p. 135-136. Het cursief weergegeven deel is een citaat in het rapport van Peters van een van haar respondenten. Zij is daar dus niet zelf aan het woord.

¹⁷⁹ *Ibid.*, p. 135.

¹⁸⁰ *Idem.*

beschikbaarheid en daarmee vervangbaarheid van kroongetuigenadvocaten en anderzijds hun veiligheid komt in de volgende deelparagraaf nog terug.

Dit wil niet zeggen dat er helemaal geen incidenten zijn (geweest) die vermeldenswaardig zijn. Een voorbeeld van een dergelijk incident betreft de zaak van Vincenzo Fragalà. Fragalà, bij leven een bekende strafpleiter in Palermo, maar onder meer ook een politicus, is op 26 februari 2010 in het ziekenhuis overleden.¹⁸¹ De doodsoorzaak waren de klappen die hij enkele dagen eerder had gekregen vlakbij zijn kantoor.¹⁸² Dertien jaar later is de strafzaak in verband met zijn dood afgesloten met een uitspraak in cassatie.¹⁸³ De slotsom van de strafzaak is dat vier personen zijn veroordeeld tot gevangenisstraffen variërend van veertien tot dertig jaar en dat twee verdachten zijn vrijgesproken.¹⁸⁴ Hier is vooral noemenswaardig dat men als motief voor de moord op Fragalà uiteindelijk heeft aangenomen dat hij erom bekendstond zijn cliënten vaak tot medewerking met justitie te bewegen – wat overigens iets breders is dan kroongetuige worden –, hen daarmee aanzettend te breken met de maffiaregel van de *omertà*.¹⁸⁵

Als laatste levert een Google-zoekslag op ‘ufficio centrale interforze per la sicurezza personale avvocati’¹⁸⁶ als hit een document op op de website van de *Camera dei Deputati* (de *Chamber of Deputies*/Huis of Kamer van Afgevaardigden), bovenaan welk document ook *Senato della Repubblica* (Senaat van de Republiek) staat, wat betekent dat het een parlamentsdocument is.¹⁸⁷ Het document bevat onder meer een overzicht van personen die onderworpen zijn aan beschermingsmaatregelen van UCIS. Daarin staan twee *avvocati di collaboratori di giustizia* (kroongetuigenadvocaten). Deze onderzoekslag heeft misschien een wat anekdotisch karakter, maar duidt er wel op dat kroongetuigenadvocaten niet alleen in theorie aanspraak kunnen maken op het beschermingsregime waarbij (landelijk) UCIS en (provinciaal) de prefect betrokken zijn, maar dat dit in de praktijk ook daadwerkelijk gebeurt, zij het (kennelijk) in (zeer) beperkte mate.

¹⁸¹ S. Figliuolo, ‘L’omicidio dell’avvocato Enzo Fragalà, punto definitivo della Cassazione: confermate 3 condanne’, *Palermo Today* 7 maart 2023 (<https://www.palermotoday.it/cronaca/mafia/omicidio-fragala-condanne-cassazione.html>).

¹⁸² *Idem*.

¹⁸³ *Idem*.

¹⁸⁴ *Idem*.

¹⁸⁵ *Idem*.

¹⁸⁶ Deze zoekslag bestaat dus uit de voluit geschreven naam van UCIS en het Italiaanse woord voor ‘advocaten’ (avvocati).

¹⁸⁷ <https://documenti.camera.it/dati/leg17/lavori/documentiparlamentari/indiceetesti/038/004v01/00000047.pdf>

6.4.2 Interviews

In het voorgaande is hier en daar al verwezen naar de interviews met de Italiaanse respondenten. In aanvulling daarop zijn in die interviews vijf – deels samenhangende – lijnen te ontwaren. Die worden hierna weergegeven.

6.4.2.1 *Praktijkvoering*

Allereerst zij herhaald wat hierboven al aan de orde kwam: volgens meerdere respondenten is het algemene beeld in (zeker het zuiden van) Italië dat advocaten die kroongetuigen bijstaan daar hun specialisme van maken. Dat hangt er volgens hen onder meer mee samen dat de bijstand aan kroongetuigen een behoorlijk omvangrijk en gevarieerd takenpakket met zich brengt, nu die bijstand niet alleen strafrechtelijk, maar in de praktijk ook een moreel en – mede in het kader van het getuigenbeschermingsprogramma – een administratief, civielrechtelijk en praktisch karakter heeft. Het bijstaan van een kroongetuige kan dan ook (vele) jaren duren. Zo bezien is er een verband te leggen tussen de *werkbelasting* die kroongetuigenbijstand meebrengt en de *inrichting van de praktijk* van een advocaat. Een van de respondenten beschrijft ook dat een kroongetuigenzaak – zeker gedurende de 180-dagentermijn – hoge prioriteit heeft en dat andere professionele of persoonlijke verplichtingen daar soms voor moeten wijken. Niet veel later plaatst ze de opmerking, die aansluit bij de vertrouwelijkheid van het werk, dat het zijn van kroongetuigenadvocaat een eenzaam bestaan is. Voorts geeft een andere respondent aan dat hij, weliswaar al in de jaren negentig, tamelijk onbewust in het specialisme is gerold, nadat hij ervoor had gekozen kroongetuigen bij te staan en vervolgens merkte dat mensen, ook andere advocaten, zich liever niet meer met hem inlieten, onder meer in verband met veiligheidszorgen, wat leidde tot een zekere (professionele) isolatie.

Ten tweede lijkt dit specialisme *financieel* weinig aantrekkelijk. De advocaat die strafrechtelijke bijstand verleent aan een kroongetuige wordt van overheidswege betaald. Daar komt bij dat die overheidsfinanciering beperkt is tot het strafrechtelijke traject, zodat de kroongetuige zijn rechtsbijstand daarbuiten zelf moet financieren, maar daar soms geen of weinig middelen voor heeft. Meerdere respondenten hebben ook verteld dat kroongetuigenadvocaten vaak als minder goede advocaten te boek staan. Het specialisme van kroongetuigen bijstaan, wordt dan ook vooral gekozen vanuit *ideologische overwegingen*. Dat dergelijke overwegingen daarbij een (grote) rol spelen, blijkt ook wel uit het in paragraaf 6.4.1.1 weergegeven citaat uit het rapport van Peters.

6.4.2.2 Veiligheid

Ten derde, waar het aantal kroongetuigenzaken in Nederland tot op heden op twee handen te tellen is,¹⁸⁸ komen ze in Italië heel veel vaker voor. Mede daardoor zijn er in Italië ook heel veel meer kroongetuigen (geweest) dan in Nederland en zijn er heel veel meer advocaten die kroongetuigen bijstaan, vaak dus zelfs als specialisme, en die bovendien in een concreet geval veelal dus door de overheid worden aangewezen. Hoewel een van de respondenten zegt dat er in Italië toch te weinig advocaten bereid zijn om kroongetuigen bij te staan, geeft dit alles kroongetuigenadvocaten in Italië in zekere zin iets vervangbaars, zoals ook al werd gesuggereerd in Peters' rapport. In alle interviews met de Italiaanse respondenten komt naar voren dat er in de Italiaanse strafrechtspraktijk geen *algemene* dynamiek lijkt te bestaan van intimidatie van kroongetuigen *via* hun advocaten. Enerzijds zou dergelijke intimidatie, zeker als het daarbij zou gaan om ernstige geweldsdelicten of zelfs moord, zowel strafrechtelijk als maatschappelijk de nodige negatieve consequenties met zich brengen voor degenen die zodoende de kroongetuige zouden willen raken, anderzijds zou dat gezien de vervangbaarheid van de betrokken advocaat vermoedelijk niet het gewenste effect op de kroongetuige hebben. Volgens de geïnterviewden zijn Italiaanse *maffiosi* daarom in de regel slim genoeg om kroongetuigenadvocaten niet te veel lastig te vallen. Voor de goede orde: met vervangbaarheid wordt in deze context uiteraard niet bedoeld dat het in Italië minder 'erg' zou zijn dan in Nederland als een advocaat in verband met de bijstand die z/hij aan een kroongetuige verleent geweldsslachtoffer zou worden. Bedoeld wordt dat er in Italië veel meer kroongetuigenadvocaten beschikbaar zijn dan in Nederland, zodat het criminele groeperingen in Italië weinig zou opleveren wanneer zij zouden proberen kroongetuigen te intimideren door dergelijke advocaten te raken.

Hierbij sluit – ten vierde – aan dat uit bovenstaande *desk research* noch uit de interviews naar voren komt dat concrete incidenten met advocaten als slachtoffers *vanwege* hun betrokkenheid in kroongetuigenzaken een heel veelvoorkomend fenomeen is in Italië. Tegelijkertijd zijn kroongetuigenadvocaten niet immuun voor (be)dreiging. Nog daargelaten dat de betrokkenheid van juridische professionals in georganiseerd misdadzaken misschien wel inherent een zeker risico meebrengt, wat een aantal respondenten ook expliciet benoemt, en dat er zeker met betrekking tot in dergelijke zaken optredende advocaten allerlei redenen (zoals een veel betalende, maar ontevreden cliënt) kunnen zijn om risico's te lopen die zich in de praktijk ook weleens gematerialiseerd hebben, hebben de geïnterviewde kroongetuigenadvocaten ook wel uitgelegd dat de positie van een kroongetuigenadvocaat (extra) precair kan zijn. Eén respondent zegt uitdrukkelijk dat het bijstaan van kroongetuigen simpelweg meer risico's meebrengt dan het anderszins verlenen van bijstand in georganiseerd misdadzaken. De

¹⁸⁸ Zie par. 3.1.1.

kroongetuigenadvocaat is in de praktijk betrokken bij de zaak vanaf het moment dat de kroongetuige zijn verhaal gaat doen aan de officier van justitie en is redelijk alleen (met de geheimen van de kroongetuige), terwijl bijvoorbeeld officieren van justitie meer in een systeem of organisatie opereren. Van die verhoren worden ook video-opnamen gemaakt. Bovendien is uit het wat verdere verleden wel bekend dat criminelen de advocaat benaderden om informatie over de kroongetuige te verkrijgen of te intimideren. Eén respondent geeft aan achttien jaar beveiliging (escorten, lijfwachten) te hebben gehad. Eén van zijn kantoorgenoten is ook weleens in elkaar geslagen. Moorden op kroongetuigenadvocaten hebben volgens hem nooit plaatsgevonden. Wel is het volgens hem gangbaarder dat (kroongetuigen)advocaten door de maffia op heel subtiele wijze worden bedreigd of geïntimideerd, bijvoorbeeld door kenbaar te maken dat een advocaat op een bepaalde locatie gezien is. In aansluiting daarop wijst een andere respondent op een andere maffiastrategie, die erop gericht is het een kroongetuigenadvocaat heet onder de voeten te maken door haar/hem zwart te maken, waarbij de laster zowel kan zien op de advocaat als professional als op haar/hem als persoon. Een dergelijke strategie lijkt er mede op gericht te zijn de advocaat te isoleren. Weer een andere respondent heeft ook weleens concrete incidenten meegemaakt die vermoedelijk verband hielden met haar werk als kroongetuigenadvocaat. En zij kent ook wel een geval waarin een advocaat lange tijd beschermd is moeten worden omdat vanuit het criminele milieu werd gedacht dat zij iemand had aangespoord kroongetuige te worden.

Wat in dat licht – ten vijfde – wel opvalt, is dat het beeld toch ontstaat dat de advocaat van een kroongetuige qua beveiliging in ieder geval in eerste instantie wat tussen wal en schip valt. Zoals één van de respondenten heeft verteld: de kroongetuige geniet bescherming aan de ene kant en de betrokken strafvorderlijke autoriteiten aan de andere kant, maar voor advocaten is weinig geregeld. Het lijkt er op basis van alle interviews op dat er nogal een gat zit of kan zitten tussen de beveiligingssituaties van de juridische professionals in kroongetuigen-/georganiseerd misdadigheden die voor de overheid werken en van advocaten. Uit de interviews noch uit de *desk research* is gebleken dat het standaard is of heel veelvoorkomend dat kroongetuigenadvocaten van overheidswege worden beschermd, hoewel enkele respondenten wel aangeven zelf bescherming te hebben genoten of mensen te kennen die dat hebben vanwege serieuze dreigingen. Daarnaast treft een respondent bijvoorbeeld de maatregel om niet te lang te verblijven in een andere stad als ze daarheen moet voor een strafzaak. Ook heeft zij aangegeven dat het een bewuste keuze is geweest in verband met haar werk om alleen te wonen. Tegelijkertijd geeft ze aan zich in het algemeen wel veilig te voelen in haar werk, omdat – zie het eerdergenoemde derde punt – een advocaat treffen in het algemeen niet in het belang van een criminele organisatie zal zijn. Een andere respondent geeft aan op een goed moment naar het noorden van het land te zijn verhuisd omdat het daar veiliger was. Hij heeft bovendien een

periode zijn persoonlijke leven moeten aanpassen omwille van zijn veiligheid. Hij ging dan bijvoorbeeld niet naar grote openbare gelegenheden zoals een bioscoop. En weer een andere respondent vertelt vooral te proberen met de eigen auto en niet te veel met het openbaar vervoer te reizen, af en toe van auto te wisselen en soms andere routes te nemen. Ook beschrijft ze dat het een wat spannend moment kan zijn als de auto wat verder weg geparkeerd moet worden bij een rechtbank en ze door een late zitting in het donker alleen naar haar auto moet teruglopen.

6.5 Ter afsluiting

Samengevat en ter gedeeltelijke beantwoording van de derde deelvraag van dit onderzoek kan op basis van het voorgaande worden gezegd dat wat Italië betreft het volgende bekend is over de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten en hun naasten.

Bijstand verlenen aan kroongetuigen is een activiteit die vrij gemakkelijk het zwaartepunt, zo niet de exclusieve activiteit kan gaan vormen van de praktijk van de advocaat die deze bijstand verleent. Daar staat in termen van geldelijk gewin en ogenschijnlijk ook status geen grote beloning tegenover. Dat maakt bijstand verlenen aan kroongetuigen een inrichting van een advocatenpraktijk die in Italië een zekere *commitment* vergt. Dat geldt *mutatis mutandis* ook voor de advocaten en anderen met wie de bijstand verlenende advocaat deze praktijk deelt.

Wat de veiligheid betreft lijkt ook in Italië het beroep van kroongetuigenadvocaat – en vermoedelijk meer in het algemeen advocaat in georganiseerd misdadaadzaken – niet zonder risico's te zijn. Het kan afhankelijk van de omstandigheden van het geval meer of minder vergen van de betrokken advocaat, diens kantoor en de Italiaanse overheid om haar/zijn veiligheid toch te waarborgen. Zeker als de dreiging tegen de advocaat in kwestie zodanig is dat serieuze bescherming vanuit UCIS en andere Italiaanse overheidsinstanties nodig is, kan de weerslag op de kantoorgenoten van de advocaat, diens familie en vrienden alsmede diens persoonlijke leven in het algemeen behoorlijk zijn.

7. Reflectie op de onderzoeksbevindingen

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt gereflecteerd op de belangrijkste resultaten van het empirische (hoofdstuk 4) en het rechtsvergelijkende onderzoek (hoofdstuk 5 en 6). In paragraaf 7.2 vindt een reflectie plaats op de belangrijkste resultaten van het empirische onderzoek, teneinde de Nederlandse situatie nader (normatief) te duiden, waarbij wordt onderscheiden tussen enerzijds de huidige situatie en anderzijds de toekomstige situatie na een eventuele uitbreiding van de kroongetuigenregeling. Vervolgens, in paragraaf 7.3, worden de belangrijkste resultaten van het rechtsvergelijkende onderzoek benut om de Nederlandse situatie in perspectief te plaatsen. In paragraaf 7.4 verkennen we vervolgens een aantal oplossingsrichtingen die mogelijk verlichting kunnen brengen in de problematische situatie zoals die uit de onderzoeksbevindingen naar voren komt. De resultaten van de *desk research* (hoofdstuk 3), het empirische onderzoek en de rechtsvergelijking, in combinatie met de reflectie in dit hoofdstuk, vormen de ingrediënten om in het volgende hoofdstuk de onderzoeksvragen te beantwoorden en op basis van die antwoorden enkele aanbevelingen te doen.

7.2 De Nederlandse situatie: een nadere (normatieve) duiding

7.2.1 De impact van de huidige kroongetuigenregeling op advocaten

De resultaten van het empirische onderzoek in hoofdstuk 4 laten zien dat de impact van de huidige kroongetuigenregeling op de betrokken advocaten groot is, zowel in termen van praktijkvoering als in termen van veiligheid. Met name advocaten die zelf kroongetuigen bijstaan ervaren dat dit hun praktijkvoering ingrijpend beïnvloedt en dat dit in voorkomende gevallen ook forse gevolgen kan hebben voor hun veiligheids situatie en die van hun naasten. In een deel van de gevallen betekent dit dat advocaten zich stevige veiligheidsmaatregelen moeten laten welgevalen, met alle bijkomende gevolgen voor de wijze waarop zij hun professionele en privéleven kunnen leiden. Ook advocaten die zelf geen kroongetuigen bijstaan, maar wel anderszins betrokken zijn in kroongetuigenzaken, ervaren dat dit de nodige gevolgen heeft voor hun praktijkvoering en – zij het in minder klemmende mate dan in het geval van advocaten die zelf kroongetuigen bijstaan – hun veiligheid. Al met al kan worden gezegd dat de impact van de kroongetuigenregeling op advocaten die daarbij rechtstreeks betrokken zijn, aanzienlijk is of in

ieder geval kan zijn. Dit blijft niet zonder gevolgen voor wat betreft de vraag naar de bereidheid van advocaten om in dergelijke zaken rechtsbijstand te verlenen.

De bereidheid binnen de advocatuur om (anno 2023) kroongetuigen bij te staan, lijkt zeer klein: zowel aan de straf- als aan de civielrechtelijke kant lijkt het aantal advocaten dat heden ten dage bereid is bijstand te verlenen aan kroongetuigen op één hand te tellen te zijn. De bereidheid onder advocaten om anderszins in kroongetuigenzaken op te treden, bijvoorbeeld door bijstand te verlenen aan een verdachte te wiens laste een kroongetuige verklaart, is vermoedelijk wat groter. Niettemin is de vraag hoe happig advocaten daar anno 2023 nog op zijn. Kroongetuigenzaken zijn ook voor advocaten die zelf geen kroongetuige bijstaan notoir zaken die een vrij grote impact kunnen hebben op de praktijkvoering, in termen van werkbelasting, financiën en inrichting van de praktijk. Daarom lijken niet alle advocaten daar (nog) ‘zin’ in te hebben, zeker niet als ze in het verleden al eens betrokken zijn geweest in zo’n megaproces. Bovendien geven advocaten aan in het licht van de gebeurtenissen in het recente verleden – de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries, maar ook de dreigende situatie waarin kroongetuigenadvocaten in het *Marengo*-proces nadien zijn komen te verkeren en de veiligheidsmaatregelen die naar aanleiding daarvan zijn getroffen alsmede de gevolgen van deze maatregelen op hun persoonlijke levens en die van hun naasten – in de toekomst wel twee keer te zullen nadenken alvorens in een kroongetuigenzaak te stappen, ook als hun rol daarin zou zijn een niet-kroongetuige te verdedigen.

Wanneer we ons vervolgens richten op de bijstand aan kroongetuigen zelf, dan kan de anno 2023 zeer beperkte bereidheid daartoe binnen de advocatuur in onze ogen als zorgelijk worden bestempeld. Daarbij kunnen drie perspectieven worden onderscheiden. Het eerste is dat van de effectieve rechtsbescherming van kroongetuigen. Kroongetuigen hebben in het kader van zowel de strafrechtelijke (vgl. art. 226h lid 1 jo. 226k lid 1 Sv) als de civielrechtelijke overeenkomst recht op bijstand door een advocaat.¹⁸⁹ In het kader van de strafrechtelijke overeenkomst wordt aan de kroongetuige die nog geen advocaat heeft een advocaat toegevoegd op last van de rechter-commissaris en de raad voor rechtsbijstand (zie dezelfde artikelen). In het kader van de civielrechtelijke overeenkomst dient de landelijk officier van justitie getuigenbescherming te bevorderen dat een kroongetuige rechtsbijstand krijgt, die door de staat wordt vergoed als de kroongetuige daar zelf de middelen niet toe heeft.¹⁹⁰ Het spreekt voor zich dat dit recht op rechtsbijstand van kroongetuigen moeilijk kan worden geëffectueerd als er niet of nauwelijks advocaten te vinden zijn die die bijstand willen verlenen.

¹⁸⁹ Zie voor wat betreft de civielrechtelijke overeenkomst de Nota van Toelichting bij het Besluit getuigenbescherming: *Stb.* 2006, 21, p. 7.

¹⁹⁰ *Idem.*

Het tweede perspectief is dat van de praktijkvoering van kroongetuigenadvocaten. Strafrechtelijke bijstand aan kroongetuigen heeft doorgaans een tamelijk grote, zo niet enorme impact op de praktijkvoering van de betrokken advocaten, in termen van werkbelasting, financiën en inrichting van de praktijk. Dat is in megaprocessen als *Passage* en *Marengo* waarschijnlijk onvermijdelijk. Tegelijkertijd brengt de zeer beperkte bereidheid onder advocaten om kroongetuigen (strafrechtelijk) bij te staan wel mee dat het steeds dezelfde paar advocaten zijn die worden geconfronteerd met die impact. Teneinde dit effect wat te mitigeren zou het wenselijk zijn als er meer kroongetuigenadvocaten beschikbaar zouden zijn. Dat zou ook de huidige dynamiek misschien wat kunnen doorbreken waarin de (strafrechtelijke) bijstand aan kroongetuige een (soms niet per se bewust opgebouwd) specialisme is dat min of meer exclusief toebehoort aan een handvol advocaten, die als bijkomend gevolg daarvan bepaalde typen cliënten niet meer krijgen of niet meer kunnen bijstaan.

Het derde perspectief, tot slot, is dat van de veiligheid van kroongetuigenadvocaten. Een van de resultaten van het rechtsvergelijkende onderzoek naar Italië is dat de bereidheid aldaar onder advocaten om kroongetuigen bij te staan – en die bereidheid is (veel) groter dan in Nederland – wordt gezien als een belangrijke waarborg voor de veiligheid van kroongetuigen. Die bereidheid brengt immers met zich dat kroongetuigenadvocaten in zekere zin ‘vervangbaar’ zijn, hetgeen wordt verondersteld de *incentive* voor maffiaorganisaties om hen tot slachtoffers te maken weg te nemen of in ieder geval te verkleinen (zie hierover nader par. 7.3.2). Als gevolg van de beperkte bereidheid van advocaten in Nederland om kroongetuigen rechtsbijstand te leveren, lijkt deze ‘waarborg’ voor de veiligheid van kroongetuigenadvocaten in Nederland te ontbreken. In individuele gevallen is het vaak zeer begrijpelijk dat advocaten ervoor kiezen geen kroongetuigen (meer) bij te staan. Het is ook belangrijk dat iedere advocaat op dat punt haar/zijn eigen afwegingen kan maken. Dat neemt niet weg dat het zorgelijk is dat er in Nederland zo weinig advocaten bereid lijken te zijn kroongetuigen bij te staan. In dat verband is het van belang de vraag onder ogen te komen hoe die bereidheid zou kunnen worden vergroot. Het gewicht van deze vraag zal alleen maar toenemen als een toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling ervoor zou zorgen dat het middel van de kroongetuige in de toekomst vaker wordt ingezet.

Op die vraag wordt in paragraaf 7.4 nader ingegaan. Eerst wordt nog ingegaan op een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling (par. 7.2.2) en wordt de Nederlandse situatie in rechtsvergelijkend perspectief geplaatst (par. 7.3).

7.2.2 Naar een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling: vijf vragen

In paragraaf 3.2 zijn de voornemens van de minister van Justitie en Veiligheid voor een toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling besproken. Ter nadere (normatieve) duiding van de Nederlandse situatie worden hierna naar aanleiding van die plannen vijf met elkaar samenhangende vragen besproken.

7.2.2.1 Verwachtingen omtrent een toename van het aantal kroongetuigen

De eerste is of de plannen, zo deze werkelijkheid zouden worden, daadwerkelijk zullen leiden tot een toename van het aantal kroongetuigen in Nederland en, zo ja, hoe groot die toename dan zal zijn. Dat is uiteraard koffiedik kijken. Volgens de plannen zou de belangrijkste uitbreiding van de kroongetuigenregeling zijn dat in bepaalde gevallen niet maar 50%, maar 100% strafkorting toegezegd kan worden. De gedachte daarachter is op zichzelf een logische: waar 50% strafkorting aantrekkelijk is voor verdachten of veroordeelden die een forse gevangenisstraf boven het hoofd hebben hangen, respectievelijk uitzitten ('grote vissen'), kan dat percentage door verdachten of veroordeelden voor wie dat niet of in mindere mate geldt ('kleine vissen') te gering worden gevonden om kroongetuige te willen worden. De kroongetuigenstatus brengt immers niet alleen dat voordeel mee, maar doorgaans ook het nadeel van dreigende represailles vanuit het criminele milieu en daarom het treffen van veiligheidsmaatregelen, hetgeen het leven van zowel de kroongetuige als diens naasten ingrijpend wijzigt. Het voordeel van één of enkele jaren strafkorting kan ten opzichte van dat nadeel dan het onderspit delven. Dit terwijl die 'kleine vissen' wel een belangrijke bijdrage zouden kunnen leveren aan de opsporing en vervolging van georganiseerde misdaad. Aan de andere kant is het maar de vraag of 'kleine vissen' deze afweging anders maken met 100% strafkorting in het vooruitzicht. Dat zal ervan afhangen wat in een concreet geval de verwachtingen zijn over de veiligheidsrisico's die het voor de verdachte of veroordeelde en diens naasten zou meebrengen als hij kroongetuige zou worden en hoe de veiligheidsmaatregelen er dan zullen uitzien: is de strafkorting die risico's en die maatregelen dan waard of maakt het vooruitzicht van een leven lang over de schouder moeten kijken het toch aantrekkelijker om dan maar een paar jaar de gevangenis in te gaan? Daar komt bij dat een en ander ook samenhangt met het opsporings- en vervolgingsbeleid van politie en Openbaar Ministerie, nu het in de huidige praktijk niet zonder meer vanzelfsprekend is dat de opsporings- en vervolgingscapaciteit wordt ingezet op dergelijke 'kleine vissen', waardoor het ook maar de vraag is of en in hoeverre hier een duidelijk potentieel zit voor toekomstige kroongetuigen.

Tot slot zijn er nog twee meer algemene ontwikkelingen die maken dat betwijfeld kan worden of het middel van de kroongetuige (in de nabije toekomst) daadwerkelijk op grotere schaal

ingezet zal gaan worden. De eerste is dat het erop lijkt dat het OM de komende tijd wat pas op de plaats zal maken als het gaat om het gebruik van het middel van de kroongetuige. Een en ander hangt ook sterk samen met de actuele discussie over de inrichting en capaciteit van het Stelsel bewaken en beveiligen en de politieke voornemens in dat verband naar aanleiding van de bevindingen van de Onderzoeksraad voor Veiligheid in het kader van het onderzoek naar de beveiligingssituaties van Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries (zie par. 3.3). In dat verband moet voorts worden opgemerkt dat de minister naar aanleiding van het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid heeft aangegeven dat een uitbreiding van de bestaande kroongetuigenregeling pas aan de orde kan zijn wanneer de noodzakelijk geachte verbeteringen in het Stelsel bewaken en beveiligen zijn doorgevoerd.¹⁹¹

De tweede meer algemene ontwikkeling is de vlucht die het fenomeen procesafspraken op dit moment in de Nederlandse strafrechtspleging neemt. De vraag is wat deze vlucht te betekenen zal hebben voor het middel van de kroongetuige. Het is immers heel wel denkbaar dat ook in het kader van procesafspraken het afleggen van een getuigenverklaring wordt uitgeruild tegen een bepaalde (beoogde) afdoening van de zaak. Wel is dan de vraag hoe dit zich zou verhouden tot de bestaande kroongetuigenregeling, nu de inhoud van een kroongetuigenovereenkomst aan veel meer en helderder grenzen is gebonden (zie par. 3.1.3) dan de inhoud van procesafspraken (althans in de huidige situatie bij het ontbreken van een wettelijke regeling van procesafspraken). Dat neemt niet weg dat het denkbaar is dat in de toekomst het middel van de kroongetuige (tot op zekere hoogte) zal opgaan in het bredere fenomeen van procesafspraken.

7.2.2.2 Verwachtingen omtrent de behoefte aan het middel van de kroongetuige

De tweede vraag is of de behoefte aan het middel van de kroongetuige in de strijd tegen de georganiseerde misdaad in de toekomst onverminderd groot zal blijven. Daaraan zou getwijfeld kunnen worden in het licht van het feit dat de bewijsvoering in onder meer georganiseerdemisdadzaken de laatste jaren in belangrijke mate rust op cryptocommunicatie die is onderschept door hacks van services als Ennetcom, EncroChat en SkyECC.¹⁹² Tegelijkertijd is de vruchtbaarheid van die bewijsbron in de toekomst niet gegarandeerd. Zo is onzeker of criminelen gebruik zullen blijven maken van dergelijke services en staat niet vast dat het de autoriteiten steeds zal lukken dergelijke communicatie te onderscheppen. Bovendien is ons niet gebleken dat het gebruik van kroongetuigen in de afgelopen jaren in andere jurisdicties, zoals Italië, als gevolg van de hacks van dergelijke cryptocommunicatiediensten is afgenomen. Hierbij komt nog dat volgens de geïnterviewde OM-vertegenwoordigers de beschikbaarheid van

¹⁹¹ *Kamerstukken II 2023/23, 29911, nr. 395.*

¹⁹² *Zie daarover Klapwijk e.a. 2023.*

dergelijk cryptocommunicatiebewijs in veel gevallen de behoefte aan een kroongetuige onverlet laat, ofwel omdat dat bewijs voor een succesvolle vervolging van bepaalde verdachten van georganiseerde misdaad op zichzelf niet volstaat, ofwel omdat een kroongetuige zeer nuttig kan zijn om dat bewijs nader te duiden, temeer omdat de beschikbare cryptocommunicatie niet zelden dermate omvangrijk is dat er behoefte bestaat aan een *insider* die door de bomen het bos kan aanwijzen.

7.2.2.3 Verwachtingen omtrent het type zaken waarin kroongetuigen worden ingezet

Als derde kan de vraag gesteld worden of het wenselijk is het middel van de kroongetuige in de toekomst ook te gaan inzetten buiten de context van georganiseerd misdadazaken, bijvoorbeeld in fraude- en/of corruptiezaken. Een van de gedachten achter die vraag is dat de inzet van kroongetuigen in dergelijke zaken vanuit veiligheidsoogpunt doorgaans minder problematisch zal zijn. Het is echter de vraag of die gedachte steeds klopt. Het antwoord op die vraag hangt er vermoedelijk van af hoe die andere context dan wordt gedefinieerd. Als daarop het label financieel-economische criminaliteit wordt geplakt, zijn er natuurlijk genoeg zaken aan te wijzen (neem bepaalde vastgoedfraudezaken) waarin het bepaald niet voor de hand ligt dat zich grote veiligheidsrisico's voor de betrokkenen zullen voordoen. Toch zal van geval tot geval moeten worden beoordeeld hoe groot de veiligheidsrisico's van de inzet van een kroongetuige zullen zijn en tot welke personen (inclusief professionele procesdeelnemers) die zich zullen uitstrekken. Zeker als de verdenking van een meer financieel-economisch getint delict, zoals witwassen, verband houdt met criminele activiteiten in georganiseerd verband, zoals drugshandel, is het in het algemeen zeker geen uitgemaakte zaak dat de veiligheidsrisico's voor de kroongetuige en/of andere betrokkenen bij de zaak, zoals advocaten, kleiner zullen zijn dan in de kroongetuigenzaken die er tot op heden in Nederland zijn geweest.

Een ander aspect betreft de vraag in hoeverre er in financieel-economische zaken behoefte is aan het middel van de kroongetuige. In bijvoorbeeld fraudezaken ligt het zwaartepunt in de bewijsvoering doorgaans immers op schriftelijke bescheiden. Tegelijkertijd zijn er wel degelijk zaken waarin die behoefte er is, al is het maar omdat bepaalde onderdelen van het strafrechtelijke verwijt (zoals het verstrekken of aannemen van steekpenningen) vaak niet te baseren zijn op schriftelijke bewijsbronnen. Bovendien lijken er landen te zijn waar kroongetuigen juist vooral worden ingezet in financieel-economische zaken. Zo is de onderzoeker door het contact uit Kroatië verteld dat kroongetuigen aldaar vooral worden ingezet in corruptiezaken en andere zaken over serieuze financieel-economische criminaliteit. Het zou dan ook nuttig kunnen zijn dat toekomstig onderzoek zich vanuit een

rechtsvergelijkend perspectief richt op de vraag of het ook in Nederland wenselijk zou zijn kroongetuigen in dergelijke typen zaken in te zetten.

7.2.2.4 Verwachtingen omtrent de impact op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten

De vierde vraag is welke impact te verwachten valt van een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten. De beantwoording van deze vraag hangt sterk samen met die van de eerste drie vragen. Als de kroongetuigenregeling uitgebreid zou worden, ligt het niet direct voor de hand dat de impact ervan op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten (sterk) zal afnemen. Maar een toename van die impact is daarentegen ook geen zekerheid. Een en ander zal ervan afhangen of er daadwerkelijk meer kroongetuigen zullen komen (de eerste vraag), of er steeds evenveel behoefte zal bestaan aan de inzet van kroongetuigen (de tweede vraag) en in welke typen zaken kroongetuigen in de toekomst zullen worden ingezet (de derde vraag). Een aanvullend gezichtspunt is de ontwikkeling van de criminaliteit in Nederland. Tussen de inzet van kroongetuigen en een grote impact op met name de veiligheid van advocaten bestaat niet zozeer een rechtstreeks causaal verband – die impact wordt immers niet primair veroorzaakt door het middel van de kroongetuige zelf, maar door de reactie op de inzet daarvan vanuit het criminele milieu – als wel een sterke correlatie, in die zin dat kroongetuigenzaken zich in de regel richten op criminele organisaties en, kijkend naar het *Marengo*-proces, de betrokkenheid van een kroongetuige wel een katalysator van geweld kan zijn, ook tegen betrokkenen die niet tot het criminele milieu behoren. De vraag is evenwel of toekomstige criminele organisaties zich van dezelfde mate van geweld zullen bedienen tegen externen als waarvan Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries het slachtoffer zijn geworden. Die vraag komt hieronder nog kort aan bod. De beantwoording ervan is koffiedik kijken. Sommige respondenten hebben in het kader van het empirische onderzoek met betrekking tot de geweldsspiraal die de afgelopen jaren zichtbaar was in ons land gesproken van een voorbode voor de toekomst, anderen menen toch dat die spiraal een wel erg uitzonderlijk karakter heeft.

7.2.2.5 Verwachtingen omtrent de beschikbaarheid van advocaten

De laatste vraag is of er in de toekomst genoeg advocaten zullen zijn om rechtsbijstand te bieden aan kroongetuigen. Daarover is in paragraaf 7.2.1 al het een en ander gezegd. Hier kan daaraan nog worden toegevoegd dat, waar het tot op heden in twee handen vol kroongetuigenzaken in Nederland nog gelukt is die rechtsbijstand te organiseren, een toename van het aantal kroongetuigen gepaard zal gaan met serieuze zorgen over hun rechtsbescherming, nu er op het

moment maar heel weinig advocaten bereid lijken te zijn hen bij te staan. Of die bereidheid in de toekomst zal toenemen, zal mede afhankelijk zijn van het antwoord op de vierde vraag: welke impact zal een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten hebben? Voorts zijn die zorgen in zoverre te nuanceren, dat als een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling ertoe zal leiden dat het middel van de kroongetuige vooral vaker ingezet zal gaan worden in financieel-economische zaken waarin de veiligheidsrisico's voor (kroongetuigen)advocaten (veel) minder prominent aanwezig zijn, er niet zonder meer voor hoeft te worden gevreesd dat voor de betreffende kroongetuigen geen rechtsbijstand zal kunnen worden georganiseerd. De bereidheid van advocaten om in dergelijke zaken kroongetuigen bij te staan, zal vermoedelijk een stuk groter zijn dan de huidige bereidheid om die taak te vervullen in georganiseerde misdadzaken.

De vraag of en in hoeverre het mogelijk is de bereidheid van advocaten om kroongetuigen bij te staan, nu en in de toekomst te vergroten, zal in paragraaf 7.4 nader worden geadresseerd, mede in het licht van de bevindingen zoals die uit het thans te bespreken rechtsvergelijkende onderzoek naar voren komen.

7.3 De Nederlandse situatie vanuit rechtsvergelijkend perspectief

Uit de rechtsvergelijkende hoofdstukken is naar voren gekomen dat (i) de huidige discussie in Nederland over de impact van de kroongetuige op de veiligheid (en praktijkvoering) van advocaten in vergelijking tot de onderzochte buitenlandse een tamelijk Nederlandse discussie lijkt (hoofdstuk 5), maar ook (ii) dat over de impact van de kroongetuige op de veiligheid en praktijkvoering van de advocaat die haar/hem bijstaat in Italië wel het nodige bekend is (hoofdstuk 6).

7.3.1 De impact van de kroongetuigenregeling op advocaten in het buitenland

Dat een discussie over de impact van de kroongetuige op de veiligheid van advocaten in de (meeste) onderzochte buitenlandse niet of nauwelijks lijkt te worden gevoerd, lijkt voor een belangrijk deel samen te hangen met de afwezigheid van gebeurtenissen daar die vergelijkbaar zijn met de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries. De vraag hoe het komt dat dergelijke gebeurtenissen zich in Nederland wel en in die buitenlandse niet hebben voorgedaan, is een zeer complexe en laat zich op basis van dit onderzoek niet beantwoorden. Wel biedt dit onderzoek enige handvatten voor potentiële hypothesen. Natuurlijk is denkbaar – en te hopen – dat de geweldsspiraal vanuit de georganiseerde misdaad die de afgelopen jaren ook slachtoffers buiten dat circuit heeft gemaakt ook in de grotere geschiedenis van de

Nederlandse strafrechtspleging een uitzondering of unicum zal blijken te zijn. In dat scenario zou van een tijdelijke geweldsexplosie kunnen worden gesproken. Dat is een eerste mogelijke hypothese. Tegelijkertijd is in hoofdstuk 5 gebleken dat de Nederlandse situatie níét uitzonderlijk is als het gaat om de (vermeende) context van die drie moorden, namelijk een serieus georganiseerd misdadaadprobleem in ons land en de beschikbaarheid van de kroongetuige als vehikel om daar het hoofd aan te bieden. Een dergelijke context doet zich wel degelijk óók voor in andere landen. Aangenomen mag bovendien worden dat de antipathie vanuit het criminele milieu tegen kroongetuigen of anderen die meewerken met justitie geen zuiver Nederlands fenomeen is; integendeel. Zo bezien is een tweede mogelijke hypothese dat het elders op dit moment beter dan in Nederland lukt om de dreigingen vanuit zo'n context tegen te gaan die zich hier de afgelopen jaren meermaals hebben gematerialiseerd, bijvoorbeeld doordat elders een bepaalde invulling wordt gegeven aan stelsels van getuigenbescherming en bewaking en beveiliging. Het in paragraaf 3.3 aangehaalde rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid, waarin kritiek wordt geuit op het huidige Nederlandse Stelsel bewaken en beveiligen, biedt enige steun voor die hypothese. Het zijn slechts potentiële hypothesen, maar wel hypothesen die in toekomstig onderzoek nadere doordienking verdienen.

7.3.2 De impact van de kroongetuigenregeling op advocaten in Italië

Als de bevindingen uit het empirische onderzoek in Nederland (hoofdstuk 4) en het rechtsvergelijkende onderzoek naar Italië (hoofdstuk 6) naast elkaar worden gelegd, is er een aantal overeenkomsten. Wat betreft de impact van het middel van de kroongetuige op de praktijkvoering van kroongetuigenadvocaten, kan worden gezegd dat deze zowel in Nederland als in Italië vaak groot zal zijn. Bijstand verlenen aan kroongetuigen kan ertoe leiden dat de betrokken advocaat daarin een specialisme ontwikkelt; bewust (vanuit een door ideologische overwegingen ingegeven keuze om zich te richten op dat type cliënten) of onbewust (doordat die bijstand de inrichting van de praktijk zo blijkt te kleuren dat het al snel praktisch of in verband met de veiligheid ingewikkeld wordt bepaalde andere typen cliënten, zoals 'gewone' verdachten van georganiseerde misdaad, bijstand te verlenen), dan wel een combinatie van beide. Bovendien brengt dat type bijstand doorgaans de nodige werkbelasting mee, terwijl het vanuit een financieel oogpunt niet zonder meer lucratief is.

Ook met betrekking tot de veiligheid van de kroongetuigenadvocaat vertonen de Nederlandse en Italiaanse situatie overeenkomsten. Zo kunnen kroongetuigenadvocaten in meer of mindere mate worden geconfronteerd met veiligheidsrisico's door hun professe, terwijl deze risico's al naar gelang hun omvang de noodzaak tot beperktere of juist zeer ingrijpende veiligheidsmaatregelen bepalen. Zeker als die risico's zodanig zijn dat de betrokken advocaat

serieuze bescherming van overheidswege nodig heeft, kunnen ook diens naasten daarvan de gevolgen (moeten) ervaren. Overigens is het treffen van vergaande veiligheidsmaatregelen voor advocaten in Nederland tot op heden de uitzondering, nu de veiligheidsrisico's die dat nodig maken zich beperken tot één proces (*Marengo*), waarin het aantal betrokken kroongetuigenadvocaten beperkt is. Ook in Italië lijkt het treffen van dergelijke vergaande maatregelen voor advocaten geen *usance*, of in ieder geval niet een standaardwerkwijze. Tegelijkertijd kunnen in beide landen die risico's *in extremis* zo groot zijn dat er daadwerkelijk slachtoffers vallen. In Nederland gaat het dan om Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries, terwijl met betrekking tot Italië in paragraaf 6.4.1.2 de casus-Fragalà is besproken.

Die casus maakt ten eerste duidelijk dat door maffiabelangen ingegeven geweld tegen advocaten in Italië wel degelijk voorkomt of tenminste is voorgekomen. Het aangenomen motief voor de moord op Fragalà raakt ten tweede aan de vraag *wie* de maffia nu precies probeert te raken met dergelijk geweld: de advocaat, diens (met justitie samenwerkende of zelfs kroongetuigen)cliënten of allebei? Deze vraag is belangrijk om te stellen, nu in Nederland het idee vooral leeft dat de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries waren bedoeld ter intimidatie van één specifieke kroongetuige: Nabil B. De advocaat (of broer of vertrouwenspersoon) van een kroongetuige als middel voor en niet zelfstandig object van intimidatie, dus. Dat raakt aan het citaat van Franken in de inleiding van dit onderzoek: het lijkt erop dat die moorden niet zijn gepleegd omdat de slachtoffers Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries waren, maar omdat ze familie waren van respectievelijk in het *Marengo*-proces verbonden waren aan een kroongetuige. Hoewel Fragalà als advocaat kennelijk cliënten had die de *omertà* doorbraken – en in die zin is er tot op zekere hoogte een overeenkomst met Derk Wiersum die een kroongetuige bijstond – *klinkt* het motief voor zijn dood meer als een gerichte actie tegen *hem* dan tegen zijn cliënten. Als de heersende gedachte over het motief voor de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries én die over het motief voor de moord op Fragalà kloppen, zijn beide motieven wezenlijk anders: het ene betreft primair de kroongetuige, het andere primair een advocaat.

In het verlengde hiervan benadrukken alle Italiaanse respondenten dat maffiagroeperingen verstandig genoeg zijn om kroongetuigenadvocaten in de regel niet daadwerkelijk tot slachtoffers te maken: enerzijds zouden de 'opbrengsten' daarvan beperkt zijn, omdat er toch wel weer een nieuwe advocaat voor de kroongetuige in kwestie zal opstaan, anderzijds zouden de 'kosten' hoog zijn, in die zin dat een dergelijk delict vermoedelijk tot een verdere aanscherping van de strijd tegen de maffia zou leiden. Dat uitgangspunt biedt steun aan de gedachte dat Fragalà – anders dan Derk Wiersum en Peter R. de Vries, zo is althans het idee in Nederland – niet zozeer vermoord is omdat hij cliënten *bijstond* die spraken met politie en justitie, als wel omdat hij zijn cliënten daartoe *bewoog* en zodoende niet *indirect*, via zijn cliënten,

in strijd met de maffiabelangen handelde, maar *direct of zelfstandig*. Zo bezien zou de reden voor zijn moord echt een andere zijn dan de redenen voor de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries, die verondersteld worden te zijn vermoord vanwege hun band met een kroongetuige, maar niet per se omwille van hun eigen personen of gedragingen.

Daarmee lijkt het Nederlandse veiligheidsvraagstuk in verband met kroongetuigenadvocaten toch wezenlijk af te wijken van het Italiaanse, aangezien in Italië de gedachte primair is dat een kroongetuigenadvocaat niet snel zal worden getroffen door de maffia, tenzij daar een bijzondere aanleiding voor zou bestaan, zoals in Fragalà's geval. Waar we in Nederland de afgelopen vijf jaar zijn geconfronteerd met drie verschrikkelijke moorden, die vanzelfsprekend de nodige zorgen meebrengen, lijkt in Italië de wetenschap dat het rechtstreeks raken van advocaten voor criminele groeperingen uiteindelijk niet voordelig is, voor de nodige kalmte te zorgen.

Die wetenschap zou (in de toekomst) overigens ook in Nederland (tot op zekere hoogte) opgeld kunnen doen. In paragraaf 4.2 en 7.2.1 is naar voren gekomen dat de bereidheid onder Nederlandse advocaten om anno 2023 (nog) kroongetuigen bij te staan (zeer) beperkt is, waardoor ze thans aanzienlijk minder vervangbaar zijn dan hun Italiaanse collega's. Enerzijds is dat een logisch gevolg van de gewelddadige gebeurtenissen zoals die zich de afgelopen jaren hebben voorgedaan. Anderzijds wordt daarmee in zekere zin een premie gezet op verdergaande intimidatie van betrokkenen in kroongetuigenzaken, nu niet ondenkbaar is dat dergelijke intimidatie de frequentie waarmee het middel van de kroongetuige in de toekomst gebruikt zal worden, (verder) zal drukken, bijvoorbeeld doordat het daardoor in toenemende mate lastig zou kunnen zijn rechtsbijstand voor kroongetuigen te organiseren. Tegelijkertijd is het echter ook in ons land maar de vraag of criminele groeperingen (op de lange termijn) echt baat hebben bij het treffen van advocaten of andere betrokkenen in kroongetuigenzaken. Allereerst is er de reactie vanuit justitie en de politiek op dergelijk geweld, waarvan het best zou kunnen dat die in de toekomst (verder) geïntensiveerd zal worden. Daarnaast kan op basis van het voorgaande worden gesteld dat het antwoord op de vraag hoe voordelig het voor criminele groeperingen is om advocaten tot geweldsslachtoffers te maken ervan afhangt of en in hoeverre het zal lukken de bereidheid te vergroten binnen de advocatuur om kroongetuigen bij te staan. In paragraaf 7.4 worden oplossingsrichtingen verkend om dat voor elkaar te krijgen. Hier verdient nog vermelding dat de toekomstige bereidheid van advocaten om kroongetuigen bij te staan, weer mede zal samenhangen met de hypothesen die in de vorige deelparagraaf zijn geformuleerd: is de geweldspiraal die heeft geleid tot de dood van Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries een voorbode van een steeds verder verhardend crimineel milieu (hypothese 2) of eerder een uitzondering of zelfs unicum (hypothese 1)? Al met al zijn de verschillende relevante factoren – het Nederlandse georganiseerd misdadaadklimaat, de kroongetuige als middel in de strijd tegen de georganiseerde misdaad en de bereidheid onder advocaten om kroongetuigen bij te staan –

sterk op elkaar betrokken, waarbij oorzaak en gevolg niet gemakkelijk van elkaar te onderscheiden zijn. Dat maakt de materie des te complexer.

7.3.3 Slotsom

Wat er in Nederland bekend is over de impact van de kroongetuige op de praktijkvoering van kroongetuigenadvocaten, vindt de nodige steun in de resultaten van het rechtsvergelijkende onderzoek naar Italië. Over de impact van de kroongetuige op de veiligheid van advocaten lijkt in de dertien in hoofdstuk 5 onderzochte buitenland niet of nauwelijks iets bekend. In Italië wel, in die zin dat de *praktijk* aldaar overeenkomsten vertoont met de Nederlandse: kroongetuigenadvocaten kunnen serieuze veiligheidsrisico's lopen, die kunnen nopen tot voor de advocaat en mogelijk ook diens omgeving zeer ingrijpende veiligheidsmaatregelen. Tegelijkertijd wordt het vraagstuk naar de veiligheid van kroongetuigenadvocaten in Italië ogenschijnlijk *theoretisch* anders benaderd dan in Nederland: men gaat ervan uit dat de maffia kroongetuigenadvocaten in principe met rust laat, terwijl een dergelijk uitgangspunt in Nederland sinds 2018 (de moord op Reduan B.) en vooral 2019 (de moord op Derk Wiersum) op z'n zachtst gezegd nogal op losse schroeven is komen te staan.

Daarmee heeft de actuele Nederlandse discussie over de impact van de kroongetuige op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten vrij unieke karakteristieken. Dat maakt het ook lastig om ter bevordering van die discussie duidelijke lessen te trekken uit een vergelijking met het buitenland. Dat neemt niet weg dat nagedacht dient te worden over oplossingsrichtingen voor de geconstateerde knelpunten, in het bijzonder waar het gaat om de vraag naar het verlenen van effectieve rechtsbijstand voor kroongetuigen.

7.4 Oplossingsrichtingen

In het voorgaande is geconstateerd dat de bereidheid onder advocaten om anno 2023 kroongetuigen bij te staan zeer beperkt is. Die constatering is in paragraaf 7.2.1 zorgelijk genoemd, onder verwijzing naar drie perspectieven: de effectieve rechtsbescherming van kroongetuigen, de praktijkvoering van kroongetuigenadvocaten en de veiligheid van kroongetuigenadvocaten. Hierna worden dezelfde perspectieven benut om na te denken over de vraag hoe de bereidheid van advocaten om nu en in de toekomst kroongetuigen bij te staan vergroot zou kunnen worden. Daarbij beginnen we met het perspectief van de veiligheid, nu uit de interviews is gebleken dat deze factor op het moment voor advocaten het meest bepalend is.

7.4.1 Het waarborgen van de veiligheid

Een zeer belangrijke, zo niet dé belangrijkste reden voor advocaten om geen kroongetuigen (meer) te willen bijstaan, althans op dat punt zeer terughoudend te zijn, zijn de zorgen over de eigen veiligheid en die van hun naasten alsmede de wetenschap dat de als gevolg daarvan noodzakelijke veiligheidsmaatregelen potentieel een enorme impact kunnen hebben op de persoonlijke levens van henzelf en hun naasten. Met het oog op het vergroten van de bereidheid binnen de advocatuur om kroongetuigen bij te staan, is het dan ook zeer belangrijk dat de veiligheid van kroongetuigenadvocaten steeds gegarandeerd is. Dat vergt naar onze mening in de eerste plaats dat bij afwegingen omtrent de inzet van kroongetuigen de veiligheid van *alle* (toekomstige) betrokkenen, inclusief procesdeelnemers, onder wie advocaten, integraal wordt meegenomen. Dat dit perspectief sinds de reeks moorden in het kader van het Marengo-proces integraal wordt meegenomen bij de afwegingen die binnen het OM worden gemaakt met betrekking tot de inzet van de kroongetuige, kan dan ook met klem worden onderschreven. Het integraal meenemen van de veiligheid van alle (toekomstige) betrokkenen bij afwegingen omtrent de inzet van kroongetuigen, vergt dat de impact daarvan op hun veiligheid in concrete gevallen steeds op voorhand zo goed mogelijk in beeld wordt gebracht. Dat vereist een goede samenwerking tussen de betrokken autoriteiten, in het bijzonder het OM, de NCTV en de overige verantwoordelijken binnen het (huidige) Stelsel bewaken en beveiligen. Tegelijkertijd zal het in veel gevallen lastig zijn van tevoren een min of meer precieze inschatting te maken van de veiligheidsgevolgen van de inzet van kroongetuigen op de veelal grote kring (toekomstige) betrokkenen bij een concrete zaak. Het komt ons voor dat het een goede reden is extra voorzichtig te zijn met de inzet van kroongetuigen in concrete gevallen als de impact op de veiligheid van alle betrokkenen op voorhand lastig te voorzien is, zeker als die potentieel wel eens (zeer) groot zal kunnen zijn. Tot slot – zo menen wij – zou pas overgegaan moeten worden tot de inzet van kroongetuigen in concrete gevallen als duidelijk is dat én hoe de veiligheid van *alle* (toekomstige) betrokkenen, onder wie advocaten, kan worden gewaarborgd. Dat vergt op voorhand duidelijkheid over de verdeling en inhoud van zorgplichten (wie is verantwoordelijk voor welk deel van de veiligheid en welke concrete veiligheidsmaatregelen zullen wanneer worden ingezet?) alsmede over de mogelijkheid van opschaling van de veiligheidsmaatregelen als de veiligheidsimpact op een gegeven moment (nog) groter blijkt dan aanvankelijk gedacht.

Met het oog op het bevorderen van de veiligheid van kroongetuigenadvocaten zouden de actoren in de strafrechtspleging (bij voorkeur gezamenlijk) in de toekomst moeten blijven nadenken over de vraag hoe de rechtsbijstand aan kroongetuigen in de praktijk zo georganiseerd kan worden dat de veiligheidsrisico's voor de bijstand verlenende advocaat zo beperkt mogelijk blijven. Het is gebruikelijk dat advocaten die kroongetuigen civielrechtelijk bijstaan anoniem blijven, in die zin dat hun cliënten en bepaalde juridische professionals, zoals de landelijk officier

van justitie getuigenbescherming, weliswaar weten wie zij zijn, maar hun identiteit voor de buitenwereld onbekend blijft. Voor de advocaten die kroongetuigen strafrechtelijk bijstaan, is dat door het beginsel van externe openbaarheid van het strafproces en de daarmee samenhangende grote aandacht in de media voor in ieder geval bepaalde kroongetuigenzaken lastiger. Niettemin is een recente praktijkontwikkeling dat wel wordt nagedacht, onder meer door het OM, over de mogelijkheid dat ook de advocaat die de kroongetuige strafrechtelijk bijstaat haar/zijn werk anoniem doet. Aan anonimiteit van (zowel de civiele als de strafrechtelijke) kroongetuigenadvocaat in relatie tot de cliënt zitten de nodige haken en ogen (hoewel zelfs dat in theorie wellicht niet onmogelijk is), maar de advocaat die de kroongetuige strafrechtelijk bijstaat voor anderen anoniem houden is misschien wel goed denkbaar. Daarbij zouden praktische interventies kunnen komen kijken, zoals de fysieke afscherming van de advocaat rond en tijdens het onderzoek ter terechtzitting en het gebruik van stemvervorming. Tegelijkertijd is de vraag of anonimisering, of het nu gaat om de advocaten of andere deelnemers aan het strafproces, als uitgangspunt in toekomstige kroongetuigenzaken wenselijk en nodig is. Niet alleen zullen de veiligheidsrisico's in toekomstige kroongetuigenzaken niet steeds een zodanige aard en omvang hebben dat anonimisering echt nodig is, ook vertegenwoordigt het een zekere waarde dat concrete individuen kenbaar bepaalde processuele rollen oppakken. Vanuit dat perspectief zou anonimisering van procesdeelnemers in de toekomst wellicht eerder uitzondering dan regel moeten zijn.

7.4.2 Het verkleinen van de impact op de praktijkvoering

Naast het waarborgen van de veiligheid van kroongetuigenadvocaten, zou de bereidheid binnen de advocatuur om kroongetuigen bij te staan wellicht vergroot kunnen worden door naar manieren te zoeken waarop de negatieve impact daarvan op de praktijkvoering van advocaten zo beperkt mogelijk kan worden gehouden. Het is een complexe vraag hoe dat zou kunnen of moeten gebeuren, temeer daar een en ander sterk samenhangt met de wijze waarop de wettelijke regeling van de kroongetuige is ingericht. Maar het bijstaan van kroongetuigen zal vermoedelijk aantrekkelijker worden voor advocaten als dat specialisme zowel wat betreft werkbelasting en financiën als inrichting van de praktijk redelijkerwijs te doen is.

De vraag hoe dat gewaarborgd kan worden, is een complexe, doordat oorzaak en gevolg zich op dit punt wat circulair tot elkaar verhouden: zoals in het voorgaande meermaals is beschreven, wordt de negatieve impact van het bijstaan van kroongetuigen op de praktijkvoering van de betrokken advocaat mede veroorzaakt doordat daartoe zo weinig advocaten bereid zijn, terwijl het vergroten van die bereidheid waarschijnlijk mede vergt dat het bijstaan van kroongetuigen vanuit het perspectief van praktijkvoering in ieder geval niet onnodig onaantrekkelijk is. De

negatieve impact van het bijstaan van kroongetuigen op de praktijkvoering van advocaten komt er ten eerste op neer dat zij *tijdens* die bijstand een zodanige werkbelasting kunnen ervaren dat zij geen ruimte meer (verondersteld worden te) hebben of beperkte ruimte overhouden voor andersoortige cliënten en zaken. Daarnaast kan *na afloop van* een kroongetuigenzaak de dynamiek ontstaan dat de betrokken advocaat door zijn ervaring met het bijstaan van kroongetuigen (onbedoeld) voor zichzelf een specialisme heeft gecreëerd. Die dynamiek kan worden versterkt doordat die ervaring en dat specialisme het lastig kunnen maken nog andersoortige cliënten (zoals ‘reguliere’ verdachten van georganiseerde misdaad) aan te nemen, of doordat de betrokken advocaat toch al voor onbepaalde tijd van overheidswege wordt beschermd, zodat het gewicht van het argument om een kroongetuigencliënt niet aan te nemen omdat dat ingrijpende veiligheidsmaatregelen zal meebrengen, afneemt. Deze negatieve impact van het bijstaan van kroongetuigen op de praktijkvoering van advocaten tijdens en na een kroongetuigenzaak, zou deels verholpen kunnen worden als meer advocaten bereid zouden zijn die bijstand op zich te nemen. Dit zal vermoedelijk gemakkelijker gaan als de impact op hun praktijkvoering, onder meer in termen van werkbelasting en financiën, enigszins te overzien zou blijven en er ook overigens sprake is van voldoende (immateriële) waardering voor advocaten die ondanks de grote impact die het bijstaan van kroongetuigen in termen van praktijkvoering en veiligheid kan hebben, bereid zijn dergelijke bijstand te verlenen.

7.4.3 Het normaliseren van de rechtsbijstand aan kroongetuigen

Ten slotte zou het verlenen van rechtsbijstand aan kroongetuigen volgens ons meer genormaliseerd moeten worden. Dit betekent dat kroongetuigen zoveel mogelijk worden beschouwd als meewerkende verdachten met een te respecteren proceshouding en dat advocaten die hun bijstand verlenen daarvan zo min mogelijk nadelen voor hun praktijkvoering, veiligheid of anderszins ondervinden. Dat lijkt nu nog niet het geval te zijn. Ook vóór het *Marengo*-proces was de bereidheid onder advocaten in Nederland om kroongetuigen bij te staan al beperkt. Waar thans het veiligheidsargument (zie onder meer par. 7.4.1) een zeer grote rol speelt in de beslissing van advocaten om geen kroongetuigen bij te staan, leken daarbij destijds weloverwogen keuzes omtrent de inrichting van de praktijk een belangrijke rol te spelen, maar zeker ook principiële bezwaren tegen het middel van de kroongetuige als zodanig. Dergelijke bezwaren kunnen bijvoorbeeld de betrouwbaarheid van kroongetuigenverklaringen betreffen, maar ook de opvatting dat kroongetuigen ‘verraders’ (of typering van gelijke strekking) zijn. Enerzijds staat het elke individuele advocaat vanzelfsprekend vrij haar/zijn opvattingen over het middel van de kroongetuige te hebben en daar desgewenst gevolgen aan te verbinden voor wat betreft de eigen beroepsuitoefening, anderzijds is het een verantwoordelijkheid van de beroepsgroep als geheel om kroongetuigen in

de gelegenheid te stellen hun recht op rechtsbijstand te effectueren. Dat vergt in ieder geval dat vanuit de beroepsgroep breder dan thans het geval is wordt onderkend en uitgedragen dat ook kroongetuigen in de kern verdachten zijn die net als ‘gewone’ verdachten recht hebben op rechtsbijstand, ongeacht hun (met justitie meewerkende) procesopstelling. Daaraan zou de vaststelling kunnen bijdragen dat meewerkende verdachten of veroordeelden in de Nederlandse strafrechtspleging (noch in het buitenland) allesbehalve uitzonderlijk zijn. Zo zijn er genoeg verdachten die in het kader van een strafzaak enige openheid van zaken geven over hun eigen criminele activiteiten of die van anderen, terwijl het niet ongebruikelijk is dat een dergelijke proceshouding wordt meegewogen in de strafeis van het OM en de straftoemeting door de rechter. Daarbij komt nog dat meewerkende verdachten een fenomeen is waarvan valt te verwachten dat het in de toekomst alleen nog maar vaker zal voorkomen, in het licht van de recente ontwikkeling binnen de Nederlandse strafrechtspleging dat OM en verdediging in toenemende mate procesafspraken maken, welke ontwikkeling door de Hoge Raad, zij het onder voorwaarden, wordt gefiatteerd en binnen afzienbare tijd ook door de wetgever wordt genormeerd.¹⁹³

¹⁹³ Zie HR 27 september 2022, ECLI:NL:HR:2022:1252, NJ 2023/31, m.nt. P.A.M. Mevis (*Procesafspraken*). De minister heeft na dat arrest aangegeven te zullen gaan werken aan een wettelijke regeling voor procesafspraken (*Kamerstukken II 2022/23, 29279, nr. 742*).

8. Conclusies en aanbevelingen

8.1 Conclusies

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt:

Welke impact heeft de huidige kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten, hoe zou deze impact kunnen veranderen wanneer deze regeling in de toekomst verder zou worden uitgebreid, en wat zou er tegen een eventuele negatieve impact kunnen worden gedaan?

In het voorgaande zijn de ingrediënten verzameld om deze vraag te beantwoorden: in hoofdstuk 3 zijn deelvraag 1 en (deels) 4 beantwoord doordat daarin de huidige en een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling zijn uiteengezet; in hoofdstuk 4 is deelvraag 2 beantwoord doordat daarin de resultaten van het empirisch onderzoek naar de impact van de huidige kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten in Nederland zijn gepresenteerd; in hoofdstuk 5 en 6 is deelvraag 3 beantwoord doordat daarin de resultaten van het rechtsvergelijkende onderzoek naar de impact van de kroongetuige op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten in in totaal veertien buitenland zijn gepresenteerd; in hoofdstuk 7 is ter verdieping nader gereflecteerd op de in hoofdstuk 4, 5 en 6 gepresenteerde resultaten en is, mede gelet op het empirische onderzoek, ingegaan op de vraag wat er valt te verwachten van de voorgenomen uitbreiding van de kroongetuigenregeling. Ook is in dat hoofdstuk een aantal oplossingsrichtingen verkend voor de geconstateerde knelpunten. Deze ingrediënten worden nu samengenomen teneinde het eerste deel van de vijfde deelvraag en de hoofdvraag te beantwoorden. Het tweede deel van de vijfde deelvraag – die ziet op het doen van aanbevelingen ter verbetering van de huidige situatie – komt in de volgende deelparagraaf aan bod.

Al met al is de impact van de huidige kroongetuigenregeling op de praktijkvoering en veiligheid van de betrokken advocaten groot. Er zijn weliswaar kroongetuigenzaken geweest – en die zullen er in de toekomst ongetwijfeld weer komen – waarin de impact van de betrokkenheid van een kroongetuige op de praktijkvoering en veiligheid van de betrokken advocaten niet noemenswaardig groot was; die zaken waren in dat opzicht niet wezenlijk anders dan andersoortige zaken. Maar zeker in de bekendere kroongetuigenzaken (*Passage*, *Marengo*) was en is de impact van de inzet van kroongetuigen op de praktijkvoering en veiligheid van (in ieder geval bepaalde) advocaten zeer groot. Wat de praktijkvoering betreft is die impact voor zowel

kroongetuigenadvocaten als andersoortige advocaten goed voelbaar in termen van werkbelasting, financiën en/of inrichting van de praktijk. En wat de veiligheid betreft heeft die impact zich tot op heden in het bijzonder laten gevoelen in het *Marengo*-proces, met als absolute dieptepunten de moorden op Reduan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries, terwijl met name de strafrechtelijke kroongetuigenadvocaten (en hun naasten) nadien zijn geconfronteerd met een aanhoudende dreigende situatie en als gevolg daarvan bijzonder ingrijpende veiligheidsmaatregelen. Met name deze veiligheidsimpact heeft tot gevolg dat er nog maar heel weinig advocaten anno 2023 bereid lijken te zijn kroongetuigen bij te staan. Ook lijken advocaten in het algemeen wat huiveriger om in grote georganiseerdemisdadzaken als *Marengo* te stappen, ook als niet-kroongetuigenadvocaat.

Op het eerste gezicht is de gedachte voor de hand liggend dat een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling de impact van het middel van de kroongetuige op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten alleen maar zal vergroten. Dat is echter de vraag. Het zal er vermoedelijk mede van afhangen onder welke voorwaarden en omstandigheden die regeling in werking zou treden. Als een van die voorwaarden of omstandigheden bijvoorbeeld een (sterk) verbeterd Stelsel bewaken en beveiligen zal zijn (zoals nu het voornemen is van de minister op aanbeveling van de Onderzoeksraad voor Veiligheid), is ook denkbaar dat de veiligheidsimpact van de inzet van kroongetuigen op advocaten in ieder geval in termen van concrete dreigingen of daadwerkelijke geweldsincidenten juist zal afnemen. Hiernaast zal het antwoord op de vraag of een eventuele toekomstige, uitgebreide kroongetuigenregeling de impact van de kroongetuige op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten zal vergroten, verkleinen of onverlet laten, mede gelegen zijn in de effecten van die regeling: zullen er daadwerkelijk meer kroongetuigen komen? En om wat voor typen verdachten in wat voor typen zaken zal het dan gaan en wat betekent een en ander voor de praktijkvoering en veiligheid van de kroongetuigenadvocaat? Het bijstaan van een kroongetuige die een betrekkelijk geringe rol heeft gespeeld in een fraude- of corruptiekwestie zou voor de betrokken advocaat bijvoorbeeld niet zonder meer bijzondere gevolgen voor haar/zijn praktijkvoering of veiligheid hoeven te hebben.

Voor wat betreft het tegengaan van de negatieve impact van het middel van de kroongetuige op advocaten zou de aandacht in de politiek en de strafrechtspraktijk primair moeten uitgaan naar het waarborgen van de veiligheid van advocaten in kroongetuigenzaken, in het bijzonder die van de strafrechtelijke kroongetuigenadvocaat. In gevallen waarin die veiligheid niet afdoende kan worden gewaarborgd, dient van de inzet van het middel van de kroongetuige te worden afgezien. Voorts zou men extra voorzichtig moeten zijn met die inzet in gevallen waarin de veiligheidsimpact daarvan op advocaten in grote mate ongewis is. Daarnaast zou men op zoek moeten (blijven) naar manieren om kroongetuigenzaken voor de betrokken advocaten in

termen van werkbelasting, financiën en inrichting van de praktijk redelijkerwijs te doen te houden. Daarbij dient onder ogen te worden gekomen dat in het bijzonder de advocaat die de kroongetuige strafrechtelijk bijstaat in een lastig parket verkeert, wat zich minst genomen dient te vertalen in passende waardering voor dier/diens werk, zowel in materiële als immateriële zin. Tot slot kunnen stappen gezet worden in het normaliseren van het middel van de kroongetuige en het verlenen van rechtsbijstand aan kroongetuigen, in de zin dat een meewerkende proceshouding een te respecteren keuze is waarvan de betrokken advocaten zo min mogelijk nadelen voor hun praktijkvoering, veiligheid of anderszins behoren te ondervinden.

8.2 Aanbevelingen

Op basis van deze conclusies kunnen de volgende aanbevelingen worden gedaan:

1. Waar de laatste jaren in concrete gevallen de veiligheidsimpact van de inzet van kroongetuigen op onder anderen (toekomstige) advocaten nadrukkelijk als gezichtspunt op tafel ligt bij het maken van afwegingen omtrent de inzet van kroongetuigen, zou dit gezichtspunt in de toekomst bij het maken van dergelijke afwegingen onverminderd zwaarwegend moeten blijven. Daarbij is het aan de betrokken autoriteiten, waaronder het OM en de NCTV, om die impact zo goed mogelijk in beeld te brengen, en vervolgens aan het OM om die afwegingen in het licht daarvan zo zorgvuldig mogelijk te maken.
2. Er zou in concrete gevallen pas moeten worden overgegaan tot de inzet van kroongetuigen indien duidelijk is dat én hoe de veiligheid van alle (toekomstige) betrokkenen bij de zaak, inclusief advocaten, kan worden gewaarborgd. Dat betekent onder meer dat met betrekking tot advocaten van tevoren zo goed mogelijk moet worden ingeschat wat de veiligheidsimpact van die inzet op hen zal zijn, dat op dat moment zo helder mogelijk moet zijn hoe die impact – ook bij nadien veranderende omstandigheden – het hoofd zal worden geboden en wie daarvoor welke verantwoordelijkheid draagt.
3. Er zouden pas (onomkeerbare) stappen moeten worden gezet in de uitbreiding van de kroongetuigenregeling nadat de organisatie van de veiligheid van allen die daarvan de veiligheidsgevolgen zullen ervaren, inclusief advocaten, zodanig op orde is dat die veiligheid maximaal gewaarborgd zal kunnen worden. Deze aanbeveling is reeds gedaan door de Onderzoeksraad voor Veiligheid in zijn rapport *Bewaken en beveiligen. Lessen uit drie beveiligingssituaties* en inmiddels ter harte genomen door de minister.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Zie voor het rapport de bijlage bij *Kamerstukken II 2023/23*, 29911, nr. 390; en voor de reactie van de minister *Kamerstukken II 2023/23*, 29911, nr. 395.

4. Nadat van overheidswege de benodigde maatregelen zijn getroffen om in concrete gevallen waarin kroongetuigen worden ingezet de veiligheid van advocaten maximaal te waarborgen, zou de beroepsgroep van advocaten er in gezamenlijkheid zorg voor moeten dragen dat kroongetuigen de rechtsbijstand (kunnen) krijgen waarop ze volgens de wet recht hebben, teneinde te voorkomen dat deze verantwoordelijkheid *de facto* slechts bij een kleine groep advocaten komt te liggen die daarvan dan alle (mogelijke) negatieve gevolgen moeten dragen.
5. Binnen de strafrechtspleging moet het gesprek (blijven) worden gevoerd over de vraag hoe bijstand door advocaten in kroongetuigenzaken op zodanige wijze kan plaatsvinden dat de veiligheid van advocaten zo min mogelijk in het geding komt, bijvoorbeeld door werkwijzen te ontwikkelen waarbij de identiteit van kroongetuigenadvocaten niet breder bekend wordt dan strikt noodzakelijk is. Omwille van de externe openbaarheid van het strafproces zou volledig anonieme strafrechtelijke bijstand van kroongetuigen evenwel tot een minimum beperkt moeten blijven.
6. Met het oog op het vergroten van de bereidheid binnen de advocatuur om kroongetuigen bij te staan, zou voorts binnen de beroepsgroep van advocaten het gesprek gevoerd moeten (blijven) worden over manieren om het middel van de kroongetuige en het verlenen van rechtsbijstand aan kroongetuigen zoveel mogelijk te normaliseren. Dit betekent dat kroongetuigen zoveel mogelijk worden beschouwd als meewerkende verdachten met een te respecteren proceshouding en dat advocaten die hun bijstand verlenen daarvan zo min mogelijk nadelen voor hun praktijkvoering, veiligheid of anderszins ondervinden.
7. In het licht van de grote impact die het bijstaan van kroongetuigen kan hebben op de praktijkvoering en veiligheid van advocaten, zouden advocaten die dergelijke bijstand niettemin verlenen daarvoor steeds voldoende waardering moeten krijgen, in zowel materiële als immateriële zin.

Literatuur

Allum & Gilmour 2019

F. Allum & S. Gilmour (red.), *Handbook of Organised Crime and Politics*, Northampton: Edward Elgar Publishing 2019.

Bedetti & Dalponte 2019

M. Bedetti & N. Dalponte, 'Germany: 'Ndrangheta, settlements and democracy', in: Allum & Gilmour 2019, p. 50-71.

Bijl 2023

E.D. Bijl, *Kleine vissen, grote vissen. De verbreding van de kroongetuigenregeling*, Weert: Celsus juridische uitgeverij 2023.

De Boer 2020

S. de Boer, *Mafiopoli. Een zoektocht naar de 'Ndrangheta, de machtigste maffia van Italië*, Amsterdam: Nieuw Amsterdam 2020.

Bourdeau 2012

V. Bourdeau, *Intimidation of Justice System Participants: General Overview of Literature and Reports* (2012), te raadplegen op https://publications.gc.ca/collections/collection_2018/jus/J4-57-2012-eng.pdf.

Brent & Kraska 2021

J.B. Brent & P.B. Kraska, 'In-Depth Interviewing', in: J.C. Barns & D.R. Forde, *The Encyclopedia of Research Methods in Criminology and Criminal Justice*, Hoboken (VS): Wiley 2021, p. 405-411.

Bright & Van Ham 2019

D.A. Bright & C. van Ham, 'Australia: organised crime, donations and political assassinations', in: Allum & S. Gilmour (red.), *Handbook of Organised Crime and Politics*, Northampton (VS): Edward Elgar Publishing 2019, p. 349-362.

Briquet & Favarel-Carrigues 2019

J.L. Briquet & G. Favarel-Garrigues, 'France: criminal organisations, urban gangs and politics', in Allum & Gilmour 2019, p. 22-34.

Crijns 2010

J.H. Crijns, *De strafrechtelijke overeenkomst. De rechtsbetrekking met het Openbaar Ministerie op het grensvlak van publiek- en privaatrecht* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2010.

Crijns 2023

J.H. Crijns, 'Vierde Afdeling B – Toezeggingen aan getuigen die tevens verdachte zijn' en 'Vierde Afdeling D – Maatregelen tot bescherming van getuigen', in: C.P.M. Cleiren e.a. (red.), *Tekst & Commentaar Strafvordering*, Deventer: Wolters Kluwer (online, laatst bijgewerkt 1 juli 2023).

Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018

J.H. Crijns, M.J. Dubelaar & K.M. Pitcher (red.), *Collaboration with Justice in the Netherlands, Germany, Italy and Canada. A Comparative Study on the Provision of Undertakings to Offenders Who Are Willing to Give Evidence in the Prosecution of Others*, The Hague: Eleven International Publishing 2018.

Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018a

J.H. Crijns, M.J. Dubelaar & K.M. Pitcher, 'Collaboration with Justice in the Netherlands', in: Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018, p. 23-174.

Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018b

J.H. Crijns, M.J. Dubelaar & K.M. Pitcher, 'Concluding Observations', in: Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018, p. 395-418.

Decorte 2016

T. Decorte, 'Kwalitatieve data-analyse', in: T. Decorte & D. Zaitch (red.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*, Culemborg: Centraal Boekhuis bv 2016, p. 463-512.

Ferioli & Caianiello 2018

M.L. Ferioli & M. Caianiello, 'Collaboration with Justice in Italy', in: Crijns, Dubelaar & Pitcher 2018, p. 251-309.

Franken 2020

A.A. Franken, 'De veiligheid van strafrechtadvocaten', *AA* 2020, afl. 4, p. 420-423.

Groothoff 2019

B. Groothoff, 'De Kroongetuigenregeling van de toekomst: een antwoord op drie problemen', *TPWS* 2019/2, afl. 32, p. 2-9.

Gunnarson & Rostami 2019

C. Gunnarson & A. Rostami, 'Sweden: organised crime, politics and civil society', in: Allum & Gilmour 2019, p. 35-49.

Hoving 2021

R.A. Hoving, *De kroongetuige in het Passageproces*, Den Haag: Boom juridisch 2021.

Janssen 2013

S.L.J. Janssen, *De kroongetuige in het Nederlandse strafproces. Vertrouwen is goed, controle is beter* (diss, Leiden), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2013.

Janssen 2019

S.L.J. Janssen, 'De kroongetuige: een tussenstand', *Boom Strafblad* 2019/31, afl. 3, p. 59-66.

Kestemont 2018

L. Kestemont, *Handbook on Legal Methodology. From Objective to Method*, Cambridge: Intersentia 2018.

Klapwijk e.a. 2023

J.A. Klapwijk e.a., *Het gebruik van extra beveiligde communicatiemiddelen door advocaten*, Universiteit Leiden 2023.

Korten 2015

M.C.P. Korten, *Getuigenbescherming in Nederland* (diss. Rotterdam), 2015.

Lochs 2021

M. Lochs, 'Over kroongetuigen, criminele burgerinfiltranten en Mr. Big. Het blijvende belang van waarborgen in de strijd tegen de georganiseerde criminaliteit', *AA* 2021, afl. 5, p. 465-469.

Van Miltenburg, Van Straaten & Bouwmeester 2022

C. van Miltenburg, G. van Straaten & J. Bouwmeester, *Agressie, intimidatie en bedreiging bij advocaten*, I&O Research 2022, te raadplegen via <https://www.ioresearch.nl/actueel/helpt-advocaten-maakt-afgelopen-jaar-agressie-mee/>.

Moezel 2023

Z.L. Moezel, 'Rechtelijke toetsing van de getuigenbeschermingsovereenkomst bij een kroongetuigendeal: de rechter-commissaris als waakhond', *AA* 2023, afl. 2, p. 89-99.

Monterosso 2022

S. Monterosso, 'Shortcomings in the Operation and Coordination of Witness Protection in Australia. Where to From Here?', *Criminal Law Forum* 2022, p. 255-282.

Neag 2021

A. Neag, *The Socio-Legal Construction of Organised Crime in Romania* (diss. University of Essex), 2021, te raadplegen op <https://repository.essex.ac.uk/33069/1/The%20Socio-Legal%20Construction%20of%20Organised%20Crime%20in%20Romania.pdf>, p. 12.

Peters 2023

L.J.J. Peters, *Hoofdpijnen van de bestrijding van maffiacriminaliteit in Italië. Een verkennende studie voor het debat over de bestrijding van criminele samenwerkingsverbanden in Nederland*, Den Haag: WODC 2023.

Sergi 2016

A. Sergi, 'National Security vs Criminal law. Perspectives, Doubts and Concerns on the Criminalisation of Organised Crime in England and Wales', *European Journal on Criminal Policy and Research* 2016, p. 713-729.

Sergi 2018

A. Sergi, 'What's in a Name: Shifting Identities of Traditional Organized Crime in Canada in the Transnational Fight against the Calabrian 'Ndrangheta', *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice* 2018, afl. 4, p. 427-454.

Siegel 2021

D. Siegel, 'The Mobility of East and Central European Organised Crime: The Cases of Lithuania, Poland, Bulgaria and Romania', in: H. Nelen & D. Siegel (red.), *Contemporary Organized Crime. Developments, Challenges and Responses*, Cham (Zwitserland): Springer 2021, p. 83-100.

Struijk e.a. 2023

S. Struijk, S. Meijer, P.A.M. Verrest & F. Calderoni, *Vergelijkend onderzoek Italiaans 41-bis detentieregime*, Den Haag: WODC 2023.

Tartaro 2021

C. Tartaro, *Research Methods for Criminal Justice and Criminology. A Text and Reader*, New York: Routledge 2021.

Tical & Ambrozie 2014

G.M. Tical & O. Ambrozie, 'Some Considerations of the Necessity of Witness Protection on the Territory of Romania', *European Journal of National Security* 2014, afl. 2, p. 13-16.